

Dialogické jednání

jako otevřená otázka



Sborník z konference 13. a 14. 11. 1997

Výstup grantu FRVŠ č. 0355/97

Akademie
múzických
umění v Praze
1997

DIALOGICKÉ JEDNÁNÍ JAKO OTEVŘENÁ OTÁZKA

Sborník z konference 13. a 14. 11. 1997

Výstup grantu FRVŠ č. 0355/97

Vydala Akademie múzických umění v Praze, divadelní fakulta, katedra autorské tvorby a pedagogiky v roce 1997.

Editorka Eva Vyskočilová

Vydání první

Náklad 500ks

ISBN 80-85883-29-5

Texty se zpětně podařilo získat díky péči Ing. Roberta Konopáska z Nakladatelství Akademie múzických umění v Praze. Nemusí se vždy jednat o poslední verze po korektuře. Těmi jsou jediné texty, které se objevily v tištěné podobě sborníku.

OBSAH

Úvodem (Eva Vyskočilová)

Z konference

Palouš Radim: K základům sokratovského dialogu

I.

Hančil Jan: Dialogické jednání jako otevřená otázka

Vyskočilová Eva, Pospíšil Jan: Dialogické jednání ve skupině neherců a herců (sestřih videozáznamů komentovaných pracovních hodin)

Čunderle Michal: Dialogické jednání v písemných reflexích jeho účastníků

Břicháček Václav: Dynamika subjektivních prožitků studentů během výcviku

II.

Slavíková Eva: Dialogické jednání z pohledu některých psychoterapeutických škol

Heffernannová Jana: Dialogické jednání a sen

Syříšová Eva: Mlčení jako podstata dialogu

III.

Hohler Vilém: Přemítání o dialogickém jednání

Valenta Josef: O svobodě v dialogu

Karaffa Jan: Cesta k dialogu v přípravě učitelů v rámci předmětu základy profesní praxe

IV.

Vyskočilová Eva, Pospíšil Jan: Je možné objektivovat pokrok v dialogickém jednání?

Sgall Petr: Dialog a čeština

Z ohlasů

Kolínová Blanka: Ještě k dialogickému jednání a psychoterapii

Dvořák Ladislav: Když král vysílá své vojsko

Vencl Vít: Vrátit slovu jeho váhu

Weinberger Jiří: Osm poznámek k prvnímu dni konference

Závěrem (Eva Vyskočilová)

Úvodem

Katedra autorské tvorby a pedagogiky DAMU (KATaP) již čtvrtý rok pracuje na konceptu dialogického jednání, které pokládá za podstatnou cestu studia herectví a dramatické kultury a tvorby vůbec. Jde o širší, obecnější pojetí studia, než je dosud běžné. Jádrem problematiky je bezpředmětně vztahová komunikace. Vychází se přitom z předpokladu, že právě studium psychosomatických disciplín, tj. výchovy k hlasu, k řeči, k pohybu ap., vztahovaných ke konceptu dialogického jednání může vytvářet vhodné podmínky pro otevření, rozvíjení a upevnění tvořivých sil studenta jakožto suverénní a partnerské osobnosti a pro vyjasnění, obohacení a zakotvení směru jeho tvůrčí aktivity a mohoucnosti.

Fond rozvoje vysokých škol udělil KATaP grant na výzkum uvedené problematiky pod názvem „Komunikativní dialogické jednání – sledování postupů a změn“ (č. grantu O355/97). Tento grant umožnil přizvat k řešení problematiky další odborníky, a to doc. PhDr. E. Vyskočilovou, doc. PhDr. V. Břicháčka, doc. PhDr. V. Hohlera a Ing. J. Pospíšila. To vedlo k dopracování a dokumentování některých z výsledků výzkumu. Díky grantu bylo také možné uspořádat v listopadu 1997 konferenci s účastí širší odborné veřejnosti z okruhu filosofů, lékařů, divadelníků, lingvistů, psychologů, pedagogů atp. Konference nazvaná „Dialogické jednání jako otevřená otázka“ proběhla ve dnech 13. a 14. 11. v Lichtenštejnském paláci, sídle HAMU.

Sdělení přednesená na konferenci byla zaznamenávána a byl pořízen přepis všech sdělení. Tento přepis, v podobě protokolu byl základem pro práci na sborníku. Při práci na sborníku jsme si uvědomili, že si sborník nemůžeme představovat jako protokol o konferenci. Proto jsme, ve snaze o větší přehlednost, ve sborníku dali přednost uceleným, autorizovaným sdělením (tj. těm, která jsme měli od autora k dispozici buď v rukopisné formě, nebo na disketě). V takto získaném souboru se objevily dva typy příspěvků: ty, které byly v autorizované podobě připraveny a předneseny již na konferenci, a ty, které v této podobě vznikly až po konferenci (byť se některá témata objevovala již na konferenci v diskusi).

Pro druhý typ příspěvků jsme vytvořili oddíl nazvaný „Z diskuse“. Naopak ta diskusní vystoupení, jejichž autorizovanou podobu nemáme k dispozici, jsme po dohodě s jejich autory do sborníku nezařadili. Jde např. o diskusní vstupy prof. Palouše, Šárky Štembergové, doc. Válkové, Aleny Malypetrové, Renaty Třešňákové, Jaroslava Duška, Ing. Oldřicha Kužílka, prof. Petra Sgalla. Jsou pro zájemce k dispozici v protokolu z konference. Ve sborníku jsme také příspěvky uspořádali poněkud jinak, než byly na konferenci. Oproti průběhu konference, která byla koncipována tak, aby na jejím začátku získali nezasvěcení účastníci rámcovou představu o tom, co je dialogické jednání, ve sborníku jsme zařadili na první místo příspěvek pojednávající o fenoménu dialogu obecněji, a to studii prof. Radima Palouše nazvanou „K základům sokratovského dialogu“.

Teprve za ní následuje blok příspěvků zpracovávajících empirická data o dialogickém jednání. Sem patří stať Jana Hančila vymezující dialogické jednání z hlediska filosofické antropologie. Eva Vyskočilová a Jan Pospíšil zde informují o pokusu zachytit povahu a účinky učení formou dialogického jednání pomocí analýzy videozáznamů běžných pracovních hodin prof. Vyskočila se studenty. M. Čunderle zpracoval stať „Dialogické jednání v písemných reflexích jeho účastníků“ a V. Břicháček podal v této části sborníku zprávu o svém dotazníkovém šetření zachycujícím „Dynamiku subjektivních prožitků studentů během výcviku“.

Do dalšího bloku jsme zařadili příspěvky psychoterapeutů, psychologů i lékařů. Psychoterapeutka MUDr. Eva Slavíková, která se několik let účastní hodin dialogického jednání, zpracovala srovnávací studii „Dialogické jednání z pohledu některých psychoterapeutických škol“ (ve které ho porovnávala se skupinovým výcvikem Rogersovské psychoterapie, s individuální psychoanalýzou a s německým výcvikem holistické psychoterapie). Psycholožka Dr. Jana Heffernanová podala v příspěvku „Dialogické jednání a sen“ sdělení o poznatcích získaných při dlouholeté psychoterapeutické práci s analýzou snů. A konečně psycholožka a terapeutka doc. dr. Eva Syříšřová, známá svými publikacemi *Normalita osobnosti*, *Imaginární svět*, *Puklý čas atd.*, přispěla do sborníku statí „Mlčení jako podstata dialogu“, věnovanou básníkovi Paulu Célanovi.

Do třetího bloku jsme zařadili nejrozsáhlejší stať sborníku, studii estetika doc. dr. Viléma Hohlera, skromně nazvanou „Přemítání o dialogickém jednání“, ve které se autor pokouší zmapovat pomocí sémantické analýzy fenomén dialogického jednání. Charakterizuje ho jako dění odkazující, zvnějšňující, ozvláštňující, vrstevnatě strukturované, navozující nejen porozumění partnerským vztahům, ale postupně i porozumění sobě samému. Zařadili jsme sem příspěvek pedagoga, vzděláním klasického filologa, doc. dr. Josefa Valenty nazvaný „O svobodě v dialogu“. Blok jsme uzavřeli statí Mgr. Jana Karaffy z Ústavu pro

svobodné alternativní školství v Ostravě, která informuje o pojetí předmětu základy profesní praxe ve studiu učitelství 1. a 2. stupně základních škol na Pedagogické fakultě v Ostravě.

Čtvrtý blok tvoří příspěvky z druhého dne konference. Je to stať prof.Petra Sgalla nazvaná „Dialog a čeština“. Upozorňuje se v něm na obtíže, se kterými se setkáváme, když jsme nuceni při veřejných projevech, volit mezi tvary spisovné nebo obecné češtiny. (Příčinou této skutečnosti je okolnost, že čeština nemá, v důsledku poměrně nedávného obrození, úplnou hovorovou vrstvu spisovného jazyka, která by byla obecně přijímána jako standardní prostředek běžné mluvy). Druhou statí je příspěvek doc.dr. Evy Vyskočilové a Ing. Jana Pospíšila, ve kterém si autoři kladou otázku: „Je možné objektivovat pokrok v dialogickém jednání? Jestliže ano, tedy jak?“ K řešení problému přistupují na základě srovnání videozáznamů dialogického jednání týchž studentů z r. 1994 a z r. 1997.

Poslední pátá část sborníku zahrnuje příspěvky, které byly odezvou na některou ze statí či myšlenek přednesených na konferenci. Příspěvek Mgr. Blanky Kolínové doplňuje charakteristiky dialogického jednání vzhledem k psychoterapeutickému výcviku. RNDr. Ladislav Dvořák se v příspěvku „Král vysílá své vojsko“ zamýšlí, kdo (co) v člověku to je, kdo ho vede, aby napřel síly ve smyslu své vlastní psychoterapie nebo dialogického jednání. Dramaturg Vít Vencel oceňuje na dialogickém jednání to, že vrací slovu váhu tím, že požaduje vnímavost k tělovým změnám. Sborník uzavíráme stručným příspěvkem RNDr. Jiřího Weingergera „Osm poznámek k prvnímu dni konference“, který se požadavkem na „pravdivé sdělování“ spíše než „sdělování pravdy“ obrací nejen na pedagogy, ale na všechny, kteří mají se sdělováním co činit.

Eva Vyskočilová

Z KONFERENCE

Prof. PhDr. Radim Palouš, DrSc.

Předpoklady sokratovského dialogu

K základům sokratovského dialogu

Před nedávnem jsem přednášel na Univerzitě třetího věku asi tak sto padesáti starším dámám a pánům. Dostali jsme se ke skutečnosti označované slovem „dialog“. Zeptal jsem se, zda vědí, co tento výraz řeckého původu znamená. Mnozí věděli, že v kmeni je LOGOS, což znamená slovo, řeč, smysl; snad všichni si však mysleli, že předpona DIA znamená dva, a tomu tak není, protože je to mezi jiným především „skrz“ (takto se ohlašuje např. v předponě slova dialýza); dialegein je mezi jiným vy–bíratí roz–lišováním (viz české např. roz–hovor, roz–um). Co si tedy představuje pod označením „dialog“ Sokrates sám? Rozsáhlejší studii o dialogu viz autorovu knihu „K filosofii výchovy“, SPN Praha 1991. Sokratovské dialogy představují celou škálu účastníků s různým přístupem a předpoklady k rozhovoru samému: jsou zde lidi vnímaví a otevření, ale i zbednění a tvrdohlaví, partneři upřímní i úskoční, skromní i nafoukaní. Sokrates charakterizuje ty k dialogu málo připravené jako nevzdělance; při rozhovoru si nevedou věcně, nepečujíce o to, jak se to se záležitostmi, o niž jde, má; jejich přední snahou je, aby prosadili svůj názor, své stanovisko tak, aby všichni přítomní je přijali jako své mínění. Sokrates tak nehodlá činit: nechce útočit na partnery v rozmluvě, aby to, co říká, se ostatním zazdálo pravdivým; pokud jeho účast v rozmluvě by něco takového měla působit, je to proti jeho vůli, jaksi jen mimochodem; to, oč mu jde, je, aby on sám nahlédl, jak tomu s předmětem rozmluvy vlastně opravdu jest /Faidon I, 91A/. Jak patrně ona autentická přítomnost věcného účastníka nemá být prosazováním se. Takové prosazování se by bylo podléhání sobě samému – a to Sokratovi není ničím jiným než nevědomostí, kdežto moudrostí je právě udržet se na uzdě, moudře respektovat věc, o niž jde, být silnějším sama sebe /Protagoras I, 358E/. Rozmlouvající směřjí v rozmluvě chybovat leda neúmyslně; jejich dobrá vůle má směřovat k neustálému respektu k pravdě, kterou mluva toho či onoho člena rozhovoru přináší, chyby jsou přípustné jen jako důsledek lidské nedostatečnosti, tedy jako cosi, co se do rozmluvy vkradlo proti chtění hovořících /Ústava II, 336E/.

Nárok věcnosti se na diskutující neobrací s naléháním, aby si neodporovali, totiž aby se nestavěli jeden proti druhému, nýbrž aby se stavěli proti nepravdě a za pravdu toho či onoho sdělení. Řekne-li např. Agathon Sokratovi, že mu nedovede odporovat, a tedy ať je tomu tak, jak praví Sokrates, hned ho tento káže, že odporovat Sokratovi přece není nic těžkého, a obrací pozornost Agathonovu k pravdě /Symposion III, 201C–D/. Otázky, které klade Sokrates – zastávce dialogické otevřenosti, nejsou míněny tak, aby úkladně směřovaly k porážce protivníka /Ústava II, 341A; Filebos II, 14/, nýbrž aby prošetřovaly stanoviska, která jeden či druhý rozmlouvající do rozmluvy přináší. Tázající se nemá tázat z neústupnosti a odpovídající nemá čerpat své odpovědi z tvrdohlavosti: snahou obou má být úsilí dozvědět se, jaká je skutečnost, o níž se vede diskuse /Gorgias I, 515B/.

Tato vydanost na milost a nemilost předmětu činí partnery dialogu tak závislými, že ztrácejí jakoby půdu pod nohama, a zdá se, že nevedou řeč oni, nýbrž že řeč vede je. Ti, kdo byli zvyklí na sebedůvěřivou setrvalost na svém stanovisku, se pojednou cítí zmateni, ba jako by dostávali závrať /Theiatetos I, 1550/. Myšlenka, kterou pronesli, je opouští, chodí si jaksi sama kolem dokola a nesetrvává na místě, kam ji ten či onen partner rozhovoru postavil /Euthyfron I 11B/. Je to vskutku podivné, jaké kousky provádí s rozmlouvajícími rozmluva, pokud se podrobí nároku pravdy: původní tvrzení se problematizují, ba obrátí se někdy i v opak – jako by se sám rozhovor účastníkům posmíval /Protagoras I, 361A/.

Na první pohled paradoxně se jeví Sokratův požadavek, aby každý účastník hovořil z hloubi svého vlastního názoru: nikdo v rozhovoru nesmí si vést tak, že svůj niterný názor vzdá ve prospěch toho, co říká druhý – dejme tomu chytrější, obratnější a výmluvnější. Hovořící má být věren svému názoru, nesmí věřit partnerovi a nesmí dát všanc bezprostřednost vlastního intimního náhledu /Velký Alkibiades II, 114 E/. Hlas pravdy promluví k tomu otevřenému zevnitř, takže se Sokrates může právem odvolávat na Euripidova slova, že totiž pravdivý výrok vlastně uslyšel hovořící od sebe, ne od druhého /Velký Alkibiades, II, 113 C/. Druhý zkoumá své nitro a z hloubi svého přesvědčení je takto svědkem prvnímu či lépe svědkem toho, zda je v rozhovoru přítomná pravda, či nikoli. A skutečně Sokrates výslovně povolává druhého, jakožto obdařeného tímto prostorem pro vnitřní hlas pravdy, za svědka a nestojí o množství posluchačů, k nimž promlouvá, ale právě o niternou upřímnost partnerovy účasti /Gorigias I, 474 A/. Sokrates má z velkého

davu strach /Symposion III, 174 A/, zřejmě v nemalé míře proto, že se znejasňuje skutečnost upřímné otevřenosti účastníků.

Jakmile se však partner snaží vyvléci z tohoto požadavku niterné otevřenosti, a tím právě dialogické účasti, Sokrates jej povzbuzuje, aby se takto „k sobě“ a k partnerství v hledání pravdy navrátil. Když unavený spolehovatel řekne neúnavnému Sokratovi, ať už si tedy počíná podle své chuti, Sokratova replika hned odmítne tuto zdánlivou benevolenci – nemůže přece jednat podle své chuti, jestliže to není pravda /Euthyfron I, 14 E/. Jinému partnerovi se např. zardá celá věc složitější, než se v dialogu jeví, ale koneckonců co na tom záleží, ulehčuje si účastník rozhovoru svou úlohu: jestliže Sokrates chce, budiž tomu tak! To ovšem není pro Sokrata, toho strážce dialogického nároku, přijatelné. Tudíž žádné „jestliže chceš“, „jestliže se ti zdá“, nýbrž to, co se vyžaduje, je, aby účastníci /v dialogu se na tomto místě výslovně praví „já a ty“/ neuzívali zlibovolňujícího slůvka „jestliže“, nýbrž aby ze svého náhledu, ze své opravdovosti, na základě svého skutečného mínění se vyjadřovali k věci samé sami za sebe /Protagoras I, 331 C/. Ani slůvko „snad“ není přípustné, pokud odvrací od zodpovědnosti svědecké výpovědi. Přivádějí-li argumenty hovořících k jiným závěrům, než jak zněla jejich původní tvrzení, nelze odpovědět pokrčením ramen a vyslovit jaksi nevolky „snad je tomu tak“, „snad je to pravda“, když závěr nutně vyplývá z uznané myšlenky /Gorgias I, 515 D/. Jaképak „chceš, abych s tebou souhlasil?“! Ovšemže je nutno souhlasit, byť by pravda byla vyslovena ústy „protivníka“ /Gorgias I, 516 C/. To dá sám rozum /čímž je míněno, že věc byla dostatečně vykázána a přivedena k náhledu/, že je třeba souhlasit – není totiž většího zla, než zanevřít na rozumové úvahy a stát se „misologem“ /Faidon I, 89 D/. Není dobré odpovídat bez rozmyslu, dát si zastrít jasnou mysl nějakým momentálním afektem, uražeností, dotčeností aj., je třeba stále neochvějně sledovat to, co je tématem hovoru a co vlastně rozhovor jako takový od počátku založilo /Hipparchos II, 225 B–C/. Mluví partner skutečně podle svého mínění, je tento předpoklad smysluplnosti rozmluvy stále přítomen /Gorgias I, 495 A,B,C/? V této věci nesmí nikdo klamat sám sebe ani druhého, zde je každý povinován stříci se odpovědi a tvrzení, které vlastně nemíní /Hipparchos II, 225 D–226 A/.

Vážná, věcná rozmluva však vyžaduje vážnost i věcnost od účastníků, kteří se mají vzájemně podporovat tím, že upozorňují leda na chyby, kterých se dopouštějí, avšak neodpovědné žertování musí stranou /Theiatetos I, 167E–168A/. Vždyť žertování snižuje partnera na úroveň dítěte; rozhovor je přece veden za předpokladu jakéhosi přátelství obou rozmlouvajících, totiž že se navzájem neklamou. Při všem, co je účastníkům svaté, je třeba tuto přátelskou shodu šetřit a neustále odpovědně odpovídat podle svého pravého přesvědčení /Gorgias I, 500 B–C/. Všichni účastníci jsou potud účastni rozmluvy, pokud horlivě usilují dozvědět se to, co se skutečně týká předmětu dialogu /Gorgias I, 505 E/.

Sokrates je nejednou nucen zamhouřit jedno oko a brát to, co se mu ústy účastníků dostává /Gorgias I, 499C/, ať už je to jejich pravý názor či nikoli; pokračuje ve zkoumání myšlenky, a tím se do oblasti zkoumaného dostává jak on, Sokrates, tak i ten, kdo libovolně a nezodpovědně odpovídá /Protagoras I, 333C/. Soupeř, pokud mu zbývá třeba už jen společenská slušnost, podává svou jakkoli jen formální účastí přece cosi, co dává vyjevit libovolnosti takové odpovědi, její neopravdovosti. Ohled na druhého, totiž ohled k jeho porozumění, přivádí řeč k rozumnosti, a tak strážcem se mimoděk stává sám LOGOS řeči. Je přece dobře známa ta překvapivá okolnost dialogického kontaktu, že leccos nás osloví teprve tehdy, sdělujeme-li něco někomu druhému – často ani neuznamenáme, kolik náhledů získáváme teprve při sdělování se druhému. To je ostatně též okolnost, která spoluzakládá smysluplnost zpovědi.

Opravdové hledání pravdy v dialogickém setkání, toto procházení se sem a tam, je přece významným pro to, aby se člověk setkal s pravdou; i bloudění je vlastně příznakem toho, že se hledající pustil opravdově do hledání a že přitom opustil falešnou setrvalost v původním mínění. To je zřejmý smysl Parmenidových slov mladému Sokratovi, když mu připomíná, že bez bloudění není možné setkání s pravdou /Parmenides III, 136E/. Sokrates skutečně bloudí sem tam /Hippias menší III, 376C/ a nehodlá se nechat z této hledačské pozice odvést zdánlivě nezbloudilým odbornictvím odborníků. Sokrates se vydává zcela do rukou „neblahého“ osudu takového bloudění a nejistot /Hippias větší III, 304 B–C/. Každý, kdo přišel s nějakým nápadem, ho dává všanc, poodstupuje od něho, ověřuje a ohledává, podobně jako hledá ten, kdo si s něčím neví rady. Vlastně i ten s nápadem si jaksi „neví rady“, neboť „když dva pospolu jdou, jeden spíše než druhý pozná“, cituje Sokrates Homéra: to je způsob, jak jsou lidé vynalézavější k dílu, řeči i myšlence /Protagoras I, 348C–D/. Nechť se účastníkům nejeví Sokratova nenechává dialogická úspornost jako prosazování „toho svého“. Vždyť Sokrates nemá vědění k dispozici, nýbrž je společně s ostatními chce hledat /Gorgias I, 506A/.

Situace není jiná, ani když se jedná o monologický projev. I ten je v jistém smyslu rozmluvou, v níž jeden předkládá svou řeč ostatním. Jakkoli posluchači mu neskáčou svými stanovisky a otázkami do řeči, jsou i v tomto případě svědky řečnickovy otevřenosti. Vždyť i v monologu jde o vztah k logu, tedy o zpřítomňování toho, nač řeč poukazuje. Ovšemže tak činí jen ten řečník, který je skutečně logu dané věci, daného předmětu přednášky vydán na milost a nemilost. Pokud Sokrates se vysloví v delším monologu, nechce působit na posluchače tím, čemu se říká řečnické efekty. Pro něho není silným řečníkem ten, kdo pronáší vykrášené výroky a kdo se soustřeďuje na slovní výzdobu. Silný řečník se nebojí nepřipravené, neelegantní řeči, řeči do efektnosti nedbalé, ba nahodilé, silný řečník je ten, kdo mluví pravdu /Obrana I,17B/. Efektní rétor může být přejemně vzdělán v řečnění, avšak v tom hlavním je nevzdělanec: vzdělaný řečník neusiluje o líbivost, ale o to, aby přiváděl na světlo světa spravedlnost, uměřenost, aby zapuzoval nespravedlnost a nezřízenost, prostě aby ve všech povzbudoval to dobré a potlačoval to špatné /Gorgias I, 504E/.

Tedy: logos nemá k dispozici ani ten, ani onen partner, nýbrž je tím, čím vzájemně poměřují své výroky. Vztah k témuž je sice vždy nějak nedokonalý, vždy interferuje mnohé, uskutečňuje se vždy za okolností, které činí čistotu tohoto vztahování více či méně problematickou, avšak pouze tento vztah k vysokému nároku smyslu, o nějž jde, je tím, co vytváří dialogickou jednotu. Teprve zvláštní přítomnost logu – smyslu – řeči jakožto nároku nám umožňuje označit hovoření za dialog. Řekli jsem: zvláštní přítomnost, neboť smysl není přítomen tak, že by byl majetněn některým z účastníků, nýbrž vždy jen tak, že bytuje mimo jejich vzájemné střetávání, nad jejich otázkami a odpověďmi. Je přítomen jen a jen v odpovědnosti, kterou k smyslu rozhovoru chovají hovořící.

Je pozoruhodné, že sám výraz DIA–LOGOS naznačuje toto úsilí dát logu–smysl pronikat DIA–skrz rozhovor na světlo světa; i když etymologicky lze dialog odvozovat od slovesa DIALEGÓ /rozlišit/, přece jen ona předpona DIA, která v jednom ze svých předložkových významů znamená skrze, jistě řeckým uším připomínala pronikání. Je to logos, na němž zá–leží, který vždy „leží za“, který je vždy transcendentní, je tím, k čemu se vztahují jako k tomu, o čem jde. Když je např. řeč o zákonech, k Sokratovi mluví logos zákonů: podobně jako se zasvěcencům do korybantských mysterií zdá, že zaslyšají hudbu píšťal, tak Sokrates je přímo ohlušen oslovením logu, takže jiné řeči neslyší /Kriton,I,54D/.

Meze dialogu aneb kde se rodí náhled

Odpovídej tedy, a jestliže neuslyšíš sám od sebe, že spravedlivé věci jsou tak prospěšné, nevěř jinému, když to bude tvrdit. – Velký Alkibiades.

Doposud jsme se zabývali podmínkami, které zakládají skutečnost dialogu /a ostatně i pravého monologu/. Dejme tomu, že tyto podmínky jsou zachovávány s maximálním úsilím: věcnost řeči vládne nad mluvením účastníků, kteří poctivě zkoumají stanoviska a přitom usilují očistit a otevřít své nitro – každý sám za sebe – pravdě té záležitosti, o níž běží. Je v tomto případě zaručeno objevení pravdy? Je dodržováním podmínek pravého rozhovoru garantováno objevené nahlédnutí?

Jak se rodí náhled účastníků sokratovských dialogů? Je předloženo nějaké tvrzení, které je potom zkoumáno a které se nakonec ukáže problematické. Dotazující formuluje své otázky, dotazovaný odpovídá podle svého přesvědčení – a je sám překvapen, k čemu vlastně ho jeho svědectví přivádí. Rodí se proto pravda v dialogu? Odpověď je nyní už nasnadě: nový, pravdivější náhled se nerodí v dialogu jakožto setkání dvou partnerů, nýbrž v nitru toho, kdo se díky dialogickému podrobení logu tomuto logu sám skutečně vydal. Kdyby účastník pouze mechanicky odříkával své „ano“ a „ne“, „tak tak“, „ačkoliv“ a „protože“, kdyby tedy byl bytostně mimo logos dané řeči, kdyby jeho přítomnost nebyla niterná /a to lze často velmi těžko rozpoznat, vždyť víme, že i u toho poctivě zaujatého je těch míst opravdové otevřenosti nitra poskrovnu/, žádný náhled se zrodit nemůže a dialog se stává jen slovním ping–pongem. Náhled se rodí vždy uvnitř, někdy díky dialogickému setkávání, někdy i v monologické situaci: nejednou se přece stalo a stává, že nás nápad, jak se to s tou či onou věcí má, napadne, když ji monologicky přednášíme. Totiž když přednášíme ji! Pokud mechanicky odříkáváme předem hotový korpus svého sdělení, pravděpodobnost nového náhledu je mizivá. Vy–kládá–li a před–kládá–li řečník své téma tak, že znovu vyvozuje a znovu přemýšlí o věci samé, tedy pokud jeho monolog je re–prezentací, znovu–zpřítomněním vnitřního vztahu k logu, potom není nijak vyloučen zrod nové myšlenky, nového nápadu.

Takovou plodnou monologickou situací může být a bývá nejen řečnickovo veřejné vystoupení, ale i jeho přemýšlení o samotě. Ve „vnitřním monologu“ nechybí nebo nemá ani zde chybět nárok logu, pokud vůbec má jít o mono–logickou skutečnost. „Vnitřní monolog“ má tedy totéž podstatné určení jako dialog. Je to přímá oddanost předmětu, jehož náhled je bloudivým způsobem hledán a vyhlížen. Sokrates si představuje,

že si myslící duše klade otázky a odpovědi, souhlasí a nesouhlasí a přitom náhle „dojde k určitosti“ /Theiatetos I, 190A/: není už rozkolísána, rozdvojena, nabývá určitého mínění. Náhled se i v tomto případě dostavuje po opuštění jistot, po hledavém rozkolísání, přičemž logos je tím svodidlem, díky němuž se původní bezmyšlenkovité stanovisko rozpomenulo a nastoupilo novou cestu. To, co se při „vnitřním monologu“ děje /někdy se hovoří o „vnitřním dialogu“/, je především nasměrování k logu–smyslu té které záležitosti.

Jak patrně náhled se rodí vždy uvnitř, a dialogická setkání mohou leda působit jako „porodní asistence“. Tak ostatně označoval Sokrates své působení, totiž jako maieutické–porodnické: provozuje vlastně totéž, co jeho matka–porodní bába Fainareta /Theiatetos I, 149A/. Podobně jako ona i on pomáhá zrodu – ona dítěte, on myšlenky – a hned zkoumá, zda mysl člověka zrodila pouhý přelud či plod zdárný, pravý /Theiatetos I, 150C/. Dialog není s to zaručit náhled, je jen pomocí jaksi zvenku: někdy naráží na neprostupné hradby, jindy má pozitivní provokativní účinek, nitro se otevírá. Nitro ovšem není čímsi soukromým, jakýmsi intimissimem, oblastí, kde si její majitel může dělat, co chce. Osvobozené nitro neznamena svévolné počínání – vždyť právě svévolné počínání je spoutaností nevěcnými zřeteli. Uvolněné nitro je otevřenou příležitostí pro zrod náhledu. Zrozenec je potom vždy tajemného původu, je darem. Sama řeč to naznačuje: nápad nás napadá, jsme napadeni nápadem – a nejsme to my, kdo napadají nápad. To, co účastníky dialogu se Sokratem přepadá, se vůbec nepodobá poznatkům, které mohou být z úst do úst předávány. Sokrates šokuje partnery nepolapitelností logu do vlastních rukou, takže se sami podivují, jak jim ten logos, který se domnívali vlastnit, uniká z rukou: Sokrates je uvrhuje do nejistoty! Jako by působil čáry, kouzly, ba zaříkáváním, ano, cítí se zasažení jakoby ranou, jakou znají z dotyku rejnoka mořského, jsou na duši i ústy zkoprnělí /Mennon II, 80A/. Zkoprnělost a nejistoty pramení ovšem ze ztráty dřívější suverenity co do majetnění logu; účastník dialogu pocíťuje pojednou odpovědnost tomu, čemu je náhle vydáván a stavěn tváří v tvář. Aby logos mohl pronikat „dia“, k tomu je zapotřebí oprostít se od zábran, očistit se. Sokrates je v dialogu Sofistes označován metaforicky za lékaře, který aplikuje projímadlo, aby zbavil tělo toho, co mu škodí –. Sokrates, jakožto ten, kdo z účastníků nejvíce ovládá chybné sklony, očistěn a stále pečující o čistotu diše, skýtá průchod tomu třetímu účastníku rozmluvy, který sice nemusí být uhlazený, avšak který má zájem o pravdu, totiž hlas logu.

Tato konference si vzala jako předmět svého zkoumání a uvažování psychosomatickou disciplínu *dialogické jednání*. Vzhledem k tomu, že nejde o obor všeobecně známý, dovolte mi krátký historický úvod. Dialogické jednání je jedna z disciplín, jejichž studium nabízí *Katedra autorské tvorby a pedagogiky* založená a vedená profesorem Ivanem Vyskočilem na divadelní fakultě AMU. Tato nabídka je otevřená nejen pro studenty divadelní fakulty, ale také pro studenty ostatních fakult a škol. Tuto nabídku by nebylo možno otevřít bez pomoci grantu FRVŠ na výchovu asistentů v roce 1994/95 a bez následných grantů, které – byť v okleštěné podobě – činnost katedry podpořily. V současné době na katedře působí profesor Ivan Vyskočil, docentka Libuše Válková, odborná asistentka Vítězslava Fryntová–Waldová, docentka Eva Kröschlová, docent Vilém Hohler, docentka Eva Vyskočilová a asistenti toho kterého oboru. Katedra autorské tvorby a pedagogiky klade velký důraz na výchovu asistentů. Důvod této orientace je zřejmý. Jde o to založit respektive obnovit tradici oborů, a tradici lze udržet na živu pouze kontinuitou **tělové osobní zkušenosti**. Tento důraz na výchovu lidí, kteří by byli schopni v oboru aprobovaně pokračovat je zásadní, jde totiž o psychosomatickou disciplínu, která je bez osobních zkušeností nesdílitelná. Asistenti studují prakticky disciplínu, reflektují své vlastní zkušenosti, studují pedagogiku oboru a sami učí pod dohledem vedoucích pedagogů. Katedra autorské tvorby a pedagogiky pravidelně pořádá otevřené hodiny, na kterých prezentuje svůj přístup a svou práci (nikoli výsledky). Pravidelně se účastní seminářů v Brně, nově zahájila sérii otevřených seminářů v Praze (praktický seminář 16–17.10.1997 pod záštitou hl.m. Prahy) a podílela se i na zvláštním projektu Pedagogické fakulty UK. Katedra zatím nenabízí krátkodobé stáže ani servis pro ostatní katedry DAMU. Takovému levně získané zážitky s dialogickým jednáním by totiž podstatu procesu spíš zamlžovaly. Videozáznamy hodin dokládají, o jak složitý proces jde. Bohužel videozáznam – zvláště pak dokumentární záznam o práci na takové disciplíně, která má prvky představení – velice špatně vystihuje postatu oboru; vnímatel chť nechtě posuzuje, jak se co komu „podařilo“, jak úspěšně nebo méně úspěšně zvládl improvizaci. O to však bohužel nejde, nebo alespoň ne v první řadě. Na dialogickém jednání je nejdůležitější právě to, co na záznamech vidět není – a sice odhodlání znovu vstoupit do oné často nepříjemné situace „být viděn, být na očích“, a pokusit se svým jednáním mapovat, co se v člověku děje v daném okamžiku, a jaký to má smysl. A o tom by měl být i tento úvod.

Otevřený charakter studia není populistickým opatřením, ale nabídkou volby. Volba, její možnost i její nároky stojí u samého základu dramatické kultury; probouzí osobní odpovědnost, schopnost nést riziko. V tomto smyslu pokládá prof. Vyskočil studentovu schopnost volby za předpoklad studia dramatické kultury a tvorby. Nikdo jiný nemůže převzít odpovědnost za osobní růst člověka a nikdo pro něj v tomto existenciálním smyslu nemůže udělat víc, než co mu dotyčný člověk sám dovolí, k jaké míře osobní svobody a poznání dospěl. To samozřejmě nesnímá z učitele odpovědnost. Nejde však o odpovědnost za výsledky, ale o odpovědnost za proces.

Ještě než se budeme zabývat fenoménem dialogického jednání, je tu ještě jeden pojem, který si žádá vysvětlení, a tím je pojem *psychosomatické disciplíny*.

Psychosomatické disciplíny

Jako psychosomatické označujeme takové disciplíny, kterými člověk zhodnocuje svou existenci jako jednota tělesného a duševního. Člověk naplňuje disciplínu jako psychosomatický celek. Každá disciplína, která je uložena pouze jedné z obou složek, aby ji cvičila jako nějaký nástroj za určitým účelem, za psychosomatickou považována není. Psychosomatický není tělocvik, akrobacie, ortoepie ani jazykolamy. Jistěže se při těchto „disciplínách“ rovněž aktivuje mozek, aby koordinoval naši činnost, není však zapojena duchovní složka – to, co v nás probouzí tušení smyslu, co nás vztahuje k horizontu světa. Psychosomatickou disciplínou naproti tomu je přednes textu, je jí aktivní imaginace u profesora Vyskočila ve zvláštní podobě dialogického jednání, je jí tvorba hlasu. Kde vést dělicí čáru? S trochou nepřesnosti bychom mohli říci, že prostřednictvím psychosomatické disciplíny se vztahujeme k horizontu světa s plným vědomím tušeného smyslu, zatímco pro ostatní disciplíny je ono „vědomí tušeného smyslu“ zbytné.

Z jiného pohledu můžeme považovat psychosomatickou disciplínu za to, co otevírá komunikaci subjektu se světem, za objímající (v Jaspersově smyslu, K. Jaspers: *Filosofická víra*, Praha 1994, s.14–18.), vytvářející

vztah mezi *já* a *ono*. Jiné disciplíny takový vztah nutně nevytvářejí a měli bychom je kvalifikovat jako techniky: jsou účelové, instrumentální, uzavřené a omezené.

Jinou charakteristikou psychosomatických disciplín je, že jsou ve své **podstatě** definovatelné jen negativně jako nedostatek bloků, stereotypů a podobných zábran. Psychosomatické disciplíny neučí žádným uměním ve smyslu získaného návyku a pokud mají přesto určitou formu, je i tato forma pouze „cestou k prázdnotě“ („praotci všech věcí“, starých taoistů) a nikoli cílem. Mají tedy psychosomatické disciplíny leccos společného s východními uměními jako je t'ai-či: i zde je forma, a to velice přísná forma. Neslouží však jako cíl, ale jako prostředek (vehiculum).

Psychosomatické disciplíny mohou mít performační charakter. Základní performační situace – tedy taková situace, ve které existuje divák nebo alespoň svědek – člověka jako psychosomatickou jednotku otevírá celku bytí, situace – symbol. (Viz analogie „divadlo světa“ oblíbená v baroku).

Zabývali jsme se zatím zejména přívlastkem „psychosomatický“, pokusme se do našeho kontextu zařadit pojem „disciplína“. Zatím jsme jej používali především ve významu oboru. Vymežeme nyní v našem kontextu první význam, a to možná vůči termínu, který je běžně pokládán za její opak: lehkosti.

Lehkost ve smyslu snadnosti, lehkosti bytí je to, co se nám dává bez námahy a pokud možno okamžitě.

Lehkost je sebeobdivná a neodpovědná. Co prosazuje, je hravost zaměřená na sebe, kreativismus jako „nezávazný“ proces. Snadno podléhá dojmu, že to, co právě produkuje, je tvorba, ač většinou jde z větší části o exhibování stereotypu.

V disciplíně je proti tomu na prvním místě odpovědnost, závazek vůči kvalitě. Pojetí disciplíny v názvu psychosomatických disciplín se nejvíce blíží významu **nabývání zdatnosti** ve sportu. Místo zdatnosti hovoří profesor Vyskočil o mohoucnosti. Základem této ctnosti není žádný speciální „sval“, ale to, že člověk je daleko ochotnější spolupracovat s tím, co vzniká a co se děje a zbytečně neintervenuje. **Může**.

Prožitek radosti z tvorby je bezpochyby jedním z darů psychosomatických disciplín, ale jsou-li tyto, viděno z finální perspektivy, „oázou štěstí“, rozhodně nejsou rájem snadnosti. Naopak. Radostí odměňují v počátcích hledače skoupě, jen tolik, aby občerstvily jeho vůli a víru. V psychosomatických disciplínách se radost rodí ze zkoušení a hledání a zkrátka jim opět vyklízí místo. V každém případě jde o dobrovolnou kázeň, které se student podrobuje. Základem je práce na sobě pro věc samu, ne práce na sobě pro sebezdokonalení. Pro jakou věc? – v tom už je svoboda jednoho každého hledajícího. Pokrok v psychosomatických disciplínách se navenek projevuje kontinuitou a fluiditou výrazu, schopností přesně a plynule artikulovat výraz, schopností skutečně zkoušet (vytrvale hledat správný výraz bez zkratů a křečí).

Dialogické jednání

V dialogickém jednání se princip v psychoterapii označovaný jako *aktivní imaginace* spojuje s velkou zkušeností autorského herectví Ivana Vyskočila. Tato zvláštní disciplína je formou improvizace, ale není tréninkem improvizace. Tím má být řečeno tolik, že schopnost improvizovaně scénicky jednat sice představuje „vedlejší produkt“ této disciplíny, ne však cíl. Jaký je cíl? Ten je zřejmě pro každého jiný. – Profesor Ivan Vyskočil hovoří nejčastěji o tom, že se člověk učí sám sebe přijímat včetně všech neočekávaných a nechtěných, mnohdy nepříjemných aspektů, které během cvičení vycházejí najevo. V tomto smyslu jde tedy o druh osobnostního výcviku, založeném na prostém faktu, že každý člověk trpí občas samomluvou a jedinou zvláštností dialogického jednání je, že tuto „samomluvu“ zveřejňuje. O nic víc nejde, jenom...je třeba, aby zůstala autentickou i v okamžiku, kdy překročí lebeční kost a našimi ústy a naším tělem vstoupí do prostoru.

Do dialogického jednání vstupujeme tím, že jeden z nás něco udělá a vzápětí na ten skutek odpoví jiným skutkem „ten druhý“ z nás. Vznikne dialog, podvojnost nebo chcete-li rozdvojenost nazírání na jeden jev, jev je otevírán a zkoumán prostřednictvím hry. Podivné přitom je, že nevzniká jen jeden z obou hlasů.

Dialogickým jednáním vznikají hlasy oba, je tedy v tomto smyslu jednáním **vnitřních partnerů**. Může vzniknout celá řada hlasů, stanovisek, názorových pozic a všechny tyto hlasy je možno udržet ve významové jednotě skrze logiku hry. Tehdy se dostáváme do skutečné **autorské pozice**. Vytváříme ze sebe ony hlasy, propůjčujeme jim zároveň náš hlas a naše tělo, ale držíme je přitom na uzdě – hrou. Jak vlastně vzniká na základě jednání hra, o které je řeč? – Vzniká spolu s reakcí na Hlas. Hlasem s velkým počátečním písmenem rozumíme výrazné jednání. Odpověď vnitřního partnera je právě relativizování Hlasu, uvedení Hlasu do kontextu světa. Kontextem nebo lépe horizontem světa pak v našem pojetí rozumíme onu úroveň vědomí, která nám zpřítomňuje svět jako totalitu nabízených možností. A v oné úplnosti nabídek existuje jedna možnost, o které jsme s to rozhodnout, že představuje optimální doplněk Hlasu 1. Hlas 2 je doplňkem, který

se nám z hlediska bytí světa a skrze naše porozumění jeví jako důležitý, významonosný, tematizující. Celý tento výklad mlčky předpokládá, že naše bytí, naše existence je schopna – skrze svou zkušenost i skrze to, co ji přesahuje, a přesto je nám darováno (intuici) – rozumět bytí, propůjčovat mu smysl, například prostřednictvím takové hry. Fascinující přitom je, že skrze cvičení dialogického jednání nezískáváme jenom schopnost, další uměnu zužitkovatelnou nejlépe na jevišti, za řečnickým pultem nebo v jiné, formalizované „performační situaci“. Skrze tuto **praxi** začínáme lépe rozumět existenci v její protikladnosti. Zjistíme, že se zvětšuje okruh situací, ve kterých jsme schopni důstojně „dostát požadavkům chvíle“. Máme zde na mysli stoickou představu světa jako celku, který nás staví do situací, jež na nás kladou jisté nároky. Překládáme-li pro sebe ono „dostát požadavkům chvíle“, vybavují se nám pojmy jako jednat bez nervozity a neurotických zkratů, důstojně, inteligentně, se zapojením maxima osobnostních rezerv, tedy sami za sebe a ne pod tlakem okolností, „abychom vyhověli“.

Otevřený charakter dialogického jednání

Dialogické jednání nemá žádný výstup, k němuž je třeba dospět, neexistuje žádná norma, kterou by bylo třeba naplnit. Neexistuje ani možnost, jak odhadnout, jak dlouho trvá ta která fáze přisvojení disciplíny. Tento proces je vždy individuální a je určován vnitřním časem jednotlivce, nikoli pedagoga. Může dojít k nečekanému průlomům a osvobození po roce i více než roce zdánlivě bezvýsledného bušení na dveře... Dialogické jednání je disciplína, v němž si student sám pojmenovává problémy a zadává úkoly. Neví předem, o co má usilovat, s čím zápolit. Neexistuje způsob, jak se připravit, neexistuje způsob, jak uspět, než být, existovat v daném okamžiku. Každý nový pokus může být selháním, a to i po mnoha předchozích pokusech úspěšných. Každý pokus je totiž prověrkou připravenosti, prověrkou toho, jak jsme, jak se k sobě chováme. Pokud jsme uvedli příklad studenta, u něhož došlo k výraznějšímu osvobození a průlomům tvůrčích sil až po dlouhé etapě tápání, pak existují i opačné případy: lidé, kteří se po prvotním snadném úspěchu nadlouho ocitají ve slepé uličce. To je velice běžný případ, který se týká často právě nadaných herců. Otevřenost dialogického jednání je jak jeho formou, tak i jeho nárokem. Formou v tom smyslu, že neexistují vzory, standardní postupy ani mistry zakládající hodnocení. Nárokem v tom smyslu, že tuto formu není možné obelstít žádným trikem, grifem, umem: čím víc člověk o této disciplíně ví, tím méně jej uspokojují dílčí, zejména pak efektní výstupy. Ví příliš dobře, že na nich nezáleží, nelze je opakovat, nelze je strádat jako kredity.

Probudit zájem

Dialogické jednání zároveň zprostředkuje elementární zkušenost divadelnosti. Učí totiž každého, kdo je praktikuje, jak vzniká **zájem**.

Zájem je klíčové slovo pro veškerou divadelní práci, protože bez něj a bez probuzení zájmu v divákovi jsou veškeré teoretické poučky, veškeré dobré úmysly, zkušenost a příprava málo platné. Peter Brook tomu věnoval jeden esej napsaný formou mýtického apokryfu ve své knize Pohyblivý bod. Zájem je alfa a omega divadla. Situace může být jakkoli dramaticky vypjatá, pokud nás nezajímá, pokud nevznikne jednota smyslu mezi těmi, kdo hrají a těmi, kdo hru sledují (přesněji tím, kdo hru sleduje, protože smysl není kolektivním vlastnictvím), divadlo neexistuje, nedošlo k setkání.

Situace hodiny dialogického jednání je v jistém smyslu protikladná situaci divadelního představení. Zatímco v divadelním představení existuje jasný a předem připravený, nazkoušený předmět, hra, která se hraje v dané režii a s danými herci, *inscenace*, relativně neměnná struktura, nebo chcete-li produkt, diváci jsou většinou pokaždé jiní. Inscenace je vlastně taková „bouda“, kterou inscenátoři na diváky „ušili“, aby je odlákali od všemožných všednodenních zájmů a myšlenek a soustředili jejich pozornost na to, co se děje na jevišti. Divák pak ocení, jaký um, jakou vynalézavost inscenátoři použili, aby svůj úkol naplnili.

V dialogickém jednání není žádná bouda, ani chatrč, do které by se ten, který vystupuje před ostatní, mohl ukrýt. Musí **být v neskrytosti** a hledat to, co jej v tomto okamžiku zajímá, a s čím skutečně dnes chce hrát. Nemá ani to ulehčení, že by zde byli pokaždé jiní lidé... Naopak, lidé, před kterými hledá smysl svého dnešního zkoušení, jsou titíž, kteří to spolu s ním už nějaký čas zkoušejí a vědí o principech a postupech totéž ne-li víc než on. Jsou sice relativně soustředění, snaží se předjímat, co jejich kolega dělá, a tak mu pomáhat, ale to není skutečný zájem. Je to jen ochota k zájmu. Skutečný zájem může vzniknout teprve tehdy, když zkoušející najde *hračku*, se kterou si dnes chce hrát, a spolu s ní snad i jakýsi zárodek tématu. Vzniká text-partitura, zde před očima všech zúčastněných. Diváci sledují pokusy zkoušejícího kolegy a domýšlejí jeho

možnosti (jsou totiž ve výhodě). Zájem – ono přeskocení jiskry porozumění vzniká tehdy, když zkoušející pozná tušenou možnost a realizuje ji. V tom okamžiku se zcela mějí tok energie.

S trochou nadsázky bychom mohli říci, že u dialogického jednání existuje základní dramatická situace (situace, která nutí člověka scénicky jednat), a tou je zápas o smysl. Ten, kdo je v této situaci má jeden základní úkol: hledat, „o čem je to dnes“. Zjednodušeně lze říci, že se jedná o **dramatičnost zápasu o smysl**. Jde o zkušenost elementární divadelnosti, o prožitek maximální odpovědnosti za dílo, a v tomto smyslu o prožitek autorského postoje.

Fond rozvoje vysokých škol udělil katedře autorské tvorby a pedagogiky (KATaP) grant. Název grantu, „Komunikativní dialogické jednání – sledování postupů a změn“, naznačuje cíl výzkumu, kterým je snaha zjistit, zda při projektovaném studijním postupu skutečně dochází u studentů k některým z předpokládaných změn studijních způsobů i výsledků. A jestliže by tomu tak bylo, tedy analyzovat povahu vzniklých změn tak, aby bylo možné odstranit příčiny případných nedostatků tohoto pojetí a pokusit se pokračovat vědoměji v rozvoji tohoto projektu. Je třeba říci, že v této první etapě výzkumu může jít jen o rámcovou, spíše metodologickou orientaci v možnostech objektivace získaných dat a o diskusi jejich platnosti v širším odborném kontextu stávajících konceptů vysokoškolského studia.

O výzkumu můžeme mluvit tehdy, je-li vymezen předmět zkoumání, vysloveny hypotézy a upřesněny metody, kterými budou hypotézy ověřovány. Předmětem zkoumání je koncept psychosomatických disciplín (výchovy k hlasu, řeči, pohybu ap.), tentokrát se zvláštním zřetelem k jejich rámcovému společnému zájmu, kterým je dialogické jednání. Vzhledem k tomuto obecnějšímu zájmu se vyvinul na Katedře autorské tvorby a pedagogiky obor dialogického jednání. Na DAMU se rozvíjí již čtvrtý rok. Je zde považován za podstatnou cestu studia herectví i dramatické kultury a tvorby vůbec. Jde o širší, obecnější pojetí herectví i jeho studia, než jak je dosud běžné. Jádrem problematiky a studia je tzv. nepředmětnost. Předpokládá se totiž, že hlasová, řečová a další výchova soustředěná kolem oboru dialogické jednání má význam pro otevření, posílení a upevnění tvořivých sil studenta a že vyjasnění, rozšíření jeho mohoucnosti povede dále k osobitě tvorbě ve specializačních oborech herectví, tedy v režii, scénaristice atp.

Uvedenému pojetí odpovídá nejnovější psychologická zkoumání procesů učení u člověka. Také ta zdůrazňují důležitost vnitřních sil, předmětné aktivity při hledání nepředmětných souvislostí a vztahů. Jde o problém, jak se utvářejí činnosti a poznávací struktury, které nejsou předurčené ani dědičností, ani zkušeností, ale které přesto znamenají přeměnu perspektiv jedince. Proto zkoumaný projekt vidí svou perspektivu v otevřeném systému studia, v sociálně koncipovaném podněcování vnitřní aktivity studentů, která by jim později umožňovala podněcovat samostatnou tvůrčí i poznávací činnost vlastní i cizí.

Projektovaný přístup ke studiu se proto se svými požadavky nejprve obrací na celek základní výbavy osobnosti studenta, na jeho instinkty, city, rozum, pozornost, paměť, na jeho schopnosti i vůli. Proto se v něm např. mluví o výchově k hlasu, o tom, že člověk má být svým hlasem, pohybem, řečí.

Při sledování postupů a změn v průběhu výcviku dialogického jednání bylo prvořadou úlohou vymezit co nejpřesněji předmět zkoumání, tj. 1. popsat způsob podněcování činnosti studentů (zadání úkolu studentům, povahu intervencí lektora do samostatné studentovy činnosti, četnost příležitostí k dalším studentovým pokusům), 2. popsat obvyklý průběh činnosti studentů (vývoj studentova očekávání, míru jeho zaujatosti, studentovu reflexi vlastní činnosti atd.), 3. pokusit se na závěr formulovat předpokládaný smysl a formy studentovy a učitelovy součinnosti. Zkoumaný koncept bylo dále třeba co nejvíce zpřehlednit, zúžit a konkretizovat. Nezávisle proměnnou se tedy stal program teoreticky zdůvodněného způsobu navozování dialogického jednání. Závislými proměnnými potom byly účinky popsaného programu na studenta.

Program byl mnohokrát formulován a diskutován, byl předmětem habilitačního i profesorského řízení vedoucího KATaP Ivana Vyskočila, publikován i diskutován v řadě článků, studií a rozhovorů (naposled připomeňme otevřenou diskusi v LN na jaře a v létě 1997). Taková forma programu poskytuje teoretické zdůvodnění, ale přesto, že je v něm mnoho konkrétních návrhů, které by pavidelově byly s to transformovat stávající systém, není empiricky ověřen. Zůstává ve formě projektu. Avšak obor dialogického jednání tak, jak probíhá na KATaP, můžeme vidět konkrétní, důležité jádro projektové podoby programu. Uvědomujeme si, že obor dialogické jednání tvoří v celkové koncepci studia „svobodného učení současnosti“ jen nepatrnou část, jen nápad „jak by to možná šlo“. Avšak zároveň si uvědomujeme, že tato částička zřejmě zaujímá ústřední místo v konceptu. A konečně: konkrétní podoba výcviku dialogického jednání tak, jak ji máme možnost na KATaP podstoupit, je empiricky zkoumatelným programem. Předpokládejme tedy, že v oboru dialogického jednání je obsažen zárodek programu osobního, samostatného, tvořivého studia. Tyto atributy bychom měli najít již v pokusech o dialogické jednání.

Proto jsme pro účely konference pořídili pracovní sestřih videozáznamů, které zachycují prostředí, organizaci, v níž výcvik probíhá, typy podnětů a připomínek, jež se studentům dostávají. Zachycují také

pokusy studentů. Lze z nich postřehnout změny v chování a prožívání studenta i jeho zhodnocení (zda se jim dobře dělalo a do jaké míry s ním byli spokojeni).

Ovšem chceme-li vám zprostředkovat představu o předmětu našeho výzkumu pomocí sestříhaného videozáznamu pracovních hodin dialogického jednání, uvědomujeme si, že technická reprodukce záznamu nepřipraveného chování toto zcizuje a zkresluje. Z těchže důvodů budou méně spolehlivá stanoviska těch diváků, kteří se sami dosud nikdy nepokusili a nemohli pokusit o své dialogické jednání. Především, že na katedře postupuje tímto způsobem každý týden v dvouhodinových lekcích 8 skupin tzn. přibližně 120 studentů. Na videozáznam bylo zachyceno 6 skupin tj. 60 studentů, při jejich 173 výstupech. Do výběru nebyly zařazeny první ročníky. Do výběru naopak byly zařazeny jak studenti herectví, tak nehereckých oborů, scénografie, režie, dramaturgie, výchovné dramatiky. Mezi frekventanty byli rovněž zástupci jiných oborů: lékaři (6), fotografové (2), učitelé (4), psychologové (3), právníci (3) atp.

Videozáznamy těchže skupin byly pořízeny ve dvou etapách, a to v únoru a v květnu roku 1996. Měly mít trojí užití, a to jako: 1. zpětnovazební obraz pro frekventanty, 2. materiál pro případné studium ukazatelů vývoje v oboru, 3. ukázka způsobu existence oboru pro zájemce, kteří se nemohou seznámit s dialogickým jednáním přímo. Pro naplnění třetí funkce byl videozáznam sestříhán a sestaven do dvoudílného pořadu, kde v první části jsou ukázky skupin studentů nehereckých oborů, ve druhé části skupiny studentů herectví. Sestříhaný záznam trvá 6 minut a jeho natočení i sestřih provedl Ing. Jan Pospíšil z Pedagogické fakulty UK.

Promítání videozáznamu II.

Na obrazovce jsme viděli, že studenti se v situaci dialogického jednání učí jiným způsobem, než je tomu při poslechu přednášek a seminárních prací i než je tomu při práci na rolích. Instrukce, kterou je student uváděn do své úlohy, do dialogu s vnitřním partnerem, jsou co nejstručnější a svou povahou se zdá, jako by spíše měly sloužit studentovi v tom, aby si všiml sebe sama, toho, že a co vnímá a že a co dělá. Jako by chtěly vytvořit ve studentově obrazotvornosti situaci, kdy se spojí vnitřní impulsy s potřebou vyznat se, případně objevit smysl vnitřního dění, které v mysli i v těle stále probíhá. Také navádění studenta, instrukce, podněty profesora i asistentů jsou vždy vázány k podobě konkrétního výstupu. Nejsou tedy mířeny k osobě vystupujícího obecně, ale jen k tomuto jednomu jeho pokusu, resp. dokonce jen k jednomu momentu pokusu, např. k trvalosti psychického napětí či k optimální míře jeho výraznosti. Když osoba dokončí pokus, jde si sednout mezi ostatní spolustudenty. Její pokus v ní i v ostatních v tu chvíli ještě doznívá. Z rozpoložení sebe i druhých získává určitý dojem, často rozporný. Do tohoto naladění vstupuje profesor.

Z pracovního materiálu jsme do pořadu vybrali ty úseky, které byly v souboru nejčastěji zastoupeny, a z nich jsme vybírali ty, ve kterých byla nejzřetelnější spojitost mezi jednáním studenta a profesorským komentářem. Nejčastěji se v připomínkách profesora vyskočila vyskytovalo téma optimalizace studentova vnitřního napětí, zvýšení jeho citlivosti při vnímání vlastního chování, upozornění na ztrnulost některé části těla, na změnu tempa, rytmu, dynamiky pohybu. V první části, kde byly skupiny neherecké, dávalo studentům zpravidla velikou práci pochopit smysl lektorových podnětů. Herci pracovali snadněji a tvořily se jim větší, často i komponovanější výstupy.

Z hlediska učení se zdá, že jde o epistemologický problém. Tzn. problém odborného zkoumání zákonitostí nárůstu osobního poznání, jak formuloval v r.1945 Jean Piaget genetickou epistemologii. Předpokládá nutnost vzniku dynamického rozporu v člověku, který se teprve tímto vnitřním rozparem začne tázat. Člověk se netáže tehdy, jestliže všechno běží. Tuto motivující a dynamizující podmínku učení tvoří v dialogickém jednání rozpor mezi vnitřními partnery, rozpor mezi jednáním a prožíváním, rozpor mezi nadměrnou či nedostatečnou regulací chování a tryskem mentální aktivity při strachovém či zmatečném chování. Je to něco podobného, co se vyskytuje ve snu, ovšem v dialogickém jednání stojí člověk ve skutečném prostoru, před skutečnými lidmi, ve skutečném čase.

Přítom energie je čerpána z podobných zdrojů, jako je tomu ve snu. Tzn. z oněch hlubinných zdrojů, které se tak či onak rozkrývají a které obsahují rezidua zkušenosti nashromážděné a vrstvené dlouhou dobu. Znamená to, že jde o určitý druh vytanutí, ale současně i dedukce z toho, co je v člověku. Dedukce – oproti představovému – přináší větší možnost zacházet se zkušeností, a tedy její větší operabilitu. Takto koncipovaným dialogickým jednáním je vlastně vytvořena dispozice pro zacházení se zkušeností. Samu zkušenost ovšem chápeme jako to, co je zvládnuté, zpracované, co je z nevědomí uvedeno do povědomí. Vnitřní jednota senzitivní, sensorické a ideové složky vnímání, kterou dialogické jednání zohledňuje, je

nosná. Je to jako cibule, ze které se vnitřní prožitkový svět odlupuje v jednotlivých svých vrstvách a úrovních.

Tyto úrovně souvisejí s vývojem člověka a jeho jednání. Protože jde o vývoj, dosahuje se jednotlivých úrovní s jistou nesnahovostí, která jde ruku v ruce s bezprostředností a radostností. Tam člověk nachází ono místo, kde hledá jádro svého bytí. Tam cítíme, že jsme v té pravé chvíli na pravém místě, že se nám daří, jak říkal kolega Hančil. Má to co dělat s návratem do dětství. Když se dítě obrací ke světu, dělá to cele. Tělesně i duševně. Z vnitřního popudu, nikoliv z vnějšího. Nepotřebuje se snažit.

Ve školách je zatím snaha považována za neodmyslitelnou a neredukovatelnou. Ve škole se apeluje na žáka: „Snaž se, jinak tě předběhnou ostatní.“, „Pilně se uč, jinak se nikam nedostaneš.“, „Musíš se změnit školním vzděláním, které je jako obecně závazné vyjádřeno v učebním plánu a osnovách. Nemá co dělat s tvou osobností.“.

Dialogické jednání má ještě co dělat s dalším psychologickým termínem, a to s dovedností, který bývá často uplatňován jak v oborech uměleckých, tak pedagogických. Dovednost byla v pedagogikách komunistické éry řazena ke trojici: vědomost, dovednost, návyk. Tzn. učení směřovalo k návyku. Uvedený sled je ukazatelem systémového konceptu, kterému šlo o manipulaci lidí, nikoliv o rozvoj osobností. Dovednost tvůrčí však znamená sebepřekonání a je vždycky osobní. Nesměruje k rutině.

Každého z účastníků dialogického jednání vyzve Ivan Vyskočil k tomu, aby napsal svou reflexi dialogického jednání. Studenti tuto výzvu vesměs akceptují a během prvního nebo druhého semestru je skutečně přinášejí. Ti, co kursy navštěvují déle, napíší takových reflexí i více. Díky iniciativě I. Vyskočila měl jsem hned z kraje možnost, snad z titulu svého bohemistického vzdělání, do některých nahlédnout. Rozumělo se pak samosebou, že při prvních pokusech zmapovat dialogické jednání zabýval jsem se právě jimi. K dispozici jsem měl osmdesát pět reflexí od pětadesáti autorů. Následující řádky jsou tedy úvodním vstupem do problematiky a v základních rysech pojmenovávají hlavní témata písemných prací. Možnost podniknout jakékoli analýzy podle konkrétních metodologických postupů je pořád ještě otevřenou věcí.

Základní pobídka k reflexi zní velmi široce a svobodně. I. Vyskočil prostě vyzve studenty, aby se na základě své zkušenosti pokusili reflektovat dialogické jednání, takže je už na jednom každém, o čem a jak bude psát. Rovněž proto se jednotlivé příspěvky velmi odlišují co do celkového nasazení, s jakým byly psány, i co do motivů, resp. témat. Převládajícím žánrem, ve kterém jsou formulovány, je dopis, jehož adresátem je I. Vyskočil. Aniž je třeba tuto okolnost jakkoli přeceňovat, není od věci připomenout si, že dopis je útvar, v němž nadměru vstupuje do popředí subjekt autora jakožto odpovědného ručitele textu a víc než kde jinde se tímto útvarem ozřejmuje jeho komunikativní určení. Dopis lze také vnímat na pozadí vnitřního monologu/dialogu člověka, jako jeho svéráznou variaci. – Tyto vlastnosti přirozeně úzce korespondují s dialogickým jednáním.

Téma, které je v reflexích pojednáno zřejmě nejčastěji a nejvýrazněji, je téma vlastní identifikace či sebeidentity. Např. v jedné reflexi najdeme nepřímou charakteristiku dialogického jednání coby konfrontace člověka se sebou sama. Autorka tohoto postřehu dále píše, že takovou konfrontaci vnímá jako nemilosrdnou a krutou, a to zřejmě proto, že jí najednou nelze uniknout. Člověk se ocitá sám se sebou v prázdném prostoru a nemůže se schovat za žádný předmět ani za žádné klišé, protože by byl brzy odhalen či přistižen. Konfrontace se sebou sama je v tomto smyslu až neodbytná a nevyhnutelná.

V podobných intencích uvažuje jiná frekventantka, když píše:

„Možno to vypadá smiešne, ale nebola som zvyknutá, na začiatku ani pripravená, na samú seba.“

Tato věta je formulována z pozice toho, kdo se nezná a je sám sebou překvapen a udiven. Rovněž zde můžeme ještě najít pocity jisté krutosti, bolesti nebo nelibosti, které mají svůj původ právě v setkání s něčím neznámým, ovšem jsou již zároveň provázeny pocity očekávání a zvědavosti. Paradoxní i příznačná je skutečnost, že neznámé objevuje člověk uvnitř sebe sama. Chtě nechtě se učí s těmito cizími prvky nějakým způsobem zacházet a popřípadě se pokouší přijmout je za své.

Ani akceptace nemusí probíhat bezproblematicky, jak dosvědčuje ukázka z další reflexe:

„Nacházím v sobě různé polohy, který jsou mi nepříjemný. A tak se jim bráním.“

Kromě této obranné reakce se může dostavit rovněž znejistění vlastní identity. Tatáž dívka dále píše:

„Mám pocit, že už nevím, co jsem.“

Téma nejistoty sebou sama zaznívá i u kolegy:

„Potýkám se sám se sebou, ale kdo jsem já?“

– byť v kontextu jeho reflexe jde spíše o řečnickou otázku. Konečně do třetice se k podobnému pocitu dopracovává i další frekventantka, když vše lapidárně shrnuje:

„Připadám si nesamozřejmě.“

Ve většině případů však nejde o žádný výkřik úzkosti, pramenící ze ztráty či nenalezení identity, ale naopak. Zjištění, že vlastně ještě nevím, co všechno jsem a co všechno bych mohl být, je pro většinu

zúčastněných radostnou pobídkou k tomu, aby si to zkoušeli zjistit. Je to pro ně vyzváním na cestu k sobě sama:

„/.../ zjišťuju, co všechno ještě jsem, a prokouknu do nového, neznámého prostoru, kdy mám pocit, že jsem se znovu narodila.“

„Já jsem totiž dostala chuť přijít na to, kdo jsem vlastně já.“

„Vnitřní partneři nejsou možnostmi pro mne, ale mne.“

„Dialogické jednání chápu jako výzvu či šanci, aby si člověk ohledal, jestli jeho identita není falešná, zkreslená či zúžená, aby se skrze dialogické jednání ověřoval a potvrzoval.“

„V dialogickém jednání navrhuji jinou variantu sebe sama.“

Podobné pojetí dialogického jednání jako možnosti sebepoznání a sebehledání můžeme v různých modifikacích nalézt přinejmenším u dalších dvaceti frekventantů. Klíčovými slovy jsou v těchto případech výrazy typu radost, chuť, dobrodružství, překvapování atd. Studenti často píšou o tom, že se každý z nich učí promlouvat k sobě samotnému a naslouchat si. V dialogu se svými „vnitřními partnery“ spatřují možnost, jak se mohou nejen přijmout, ale dokonce navázat se sebou sama přátelství.

V několika případech je konstatována snaha zahodit ambice být lepším, a místo toho dotyční chtějí být pouze sami sebou. Vědomá rezignace na tyto ambice však vůbec není v rozporu s deklarovaným sebehledáním. Je třeba spíše rozlišovat mezi stresující ambicí být někým jiným, samozřejmě lepším, a mezi svobodnou příležitostí k sebehledání, je zapotřebí odlišovat direktivu směřující k jednomu cíli od možnosti octnout se na různých cestách. Akceptace svého momentálního stavu je pak spíše východiskem, aby se člověk mohl začít hledat, aniž by ho to sužovalo. Poskytuje si tím také jakousi záruku, že bude opravdu hledat v rámci svých možností, které se pochopitelně mohou rozšiřovat.

Pokud je řeč o naslouchání sobě sama, ať už doslova nebo metaforicky, je řeč o sebevnímání. Zároveň je ve stejné věci zmiňována i konativní stránka dialogického jednání, a to když studenti píšou, poměrně často, o dialogickém jednání jako o vědomém zacházení se sebou samotným. Taková prohlášení obojího druhu jsou leckdy zcela samozřejmě doprovázena přesahem od sebe sama k druhým, např:

„Dialogické jednání je způsob jak naslouchat sobě sama, a tedy druhým.“

Jiný frekventant si podobně vychvaluje:

„schopnost vnímat sebe a přes sebe i okolí.“

Vědomí spolubytí se naplňuje také tehdy, když někteří zúčastnění, obrazně řečeno, objevují sebe ve vystoupení druhých nebo naopak, když druhé nacházejí v sobě. Nejde jenom o případy typu, kdy někdo vidí na jiném tytéž chyby, jichž se on sám dopouštěl předtím, a analogicky se takto poznává apod. Může také nastat situace, kdy jeden zkoušející získá, třeba na pár vteřin, zážitek druhého tím, že v zapojení celého těla přesně provede gesto či pronese intonaci, jež jsou charakteristické pro toho druhého. Zdá se, že často se vedle pouhé vnější podoby či shody dostaví i vnitřní, psychické souznění, resp. poznání toho, jak se cítí, jak uvažuje, jak je ten druhý. Ne nadarmo ostatně I. Vyskočil tvrdí, že hledání výrazu je zároveň hledáním projevů bytí.

„Setkání se s vlastním odrazem v tom druhém, a jeho v sobě, je asi to, co zase o něco blíže vede k partnerství jako k ctnosti i požitku, jako ke společnému bohatství a naší možnosti a schopnosti.“

Jako jedno ze základních témat se v reflexích objevuje také strach. V několika případech slouží dialogické jednání k tomu, že si skrze ně svůj strach studenti uvědomují a leckdy také pojmenovávají a racionalizují:

„Uvědomil jsem si, kolik strachu je ve mně zaseto.“

„Objevují v sobě nové a nové strachy.“ (následuje inventář strachů, na které frekventantka účastí v kursech I. Vyskočila naráží)

Někdy dochází dokonce k tomu, že se dotýční, jak alespoň píšící, svého strachu zbavují, jinak řečeno dialogické jednání vnímají jako lék proti strachu. Někteří nakonec konstatují:

„Dialogické jednání je způsob jak nabýt odvahy.“

Většina pisatelů se vyznává ze strachu vystoupit před ostatními, zejména v začátcích, a za jejich přihlížení se o něco pokoušet. Těžko se zbavují pocitu, že jde o prestižní záležitost, a možnost neuspět je pro ně zpočátku zřejmě příliš svazující. Silná obava ze ztrapnění se před ostatními nedovoluje, aby se dali všanc. Jistěže bývá strach takto spojen také s nedůvěrou v sebe sama a ve své schopnosti.

Velmi často účastníci kursů svůj strach nijak blíže nespecifikují či nezkoumají a jenom ho prostě konstatují. Strach je pro ně, zdá se, přirozenou součástí sebe sama.

Jiné výrazné téma lze odkrýt v následujícím citátu:

„Nejradši mám chvíle, kdy se to děje samo.“

V tomto prostém vyznání je zakódována otázka, kterou se tak či onak zabývá snad každý druhý, totiž mnozí autoři reflexí se přímo nebo nepřímo ptají, v čem záleží jejich účast v dialogickém jednání.

Často je zdůrazňováno, že nejdůležitější je vnímání, čili reflexe je paradoxně považována za základ jednání. Jako kdyby to znamenalo, že již tím, když vnímám, jedním. Zároveň lze v tomto tvrzení najít praktický poznatek toho, že jednání, jež není (sebe)reflektováno, jako by nebylo skutečným, platným jednáním, jako by nebylo. Výrazné obrácení pozornosti k vnímání svědčí rovněž o tom, že autoreflexe a reflexe vůbec jsou v současnosti pocíťovány jako něco neprávem zanedbaného či periferního.

V několika málo případech však studenti nalézají mezi vnímáním a jednáním rozpor, totiž jedno jim zabírá v druhém. Jakmile se koncentrují např. jenom na vnímání, mají dojem, že rázem přestávají cokoli jiného dělat, takže není co zaznamenávat. Jak ovšem dodává jeden pisatel, vždycky lze přinejmenším vnímat to, jak vnímám. Vypadá to, že většinou je dichotomie jednání a vnímání v hodinách dialogického jednání nedělitelná, obě složky sebou prorůstají a jedna umožňuje druhou. Konstatovaný rozpor je zpravidla častou počáteční fází v průběhu celého procesu.

Zbystřené vnímání je většinou frekventantů tedy zárukou úspěšného zkoušení si v jednotlivých výstupech. Občas vzniká dokonce dojem, že stačí zaznamenat nějaký již přítomný proud energie a napojit se na něj. V tomto napojení jako by spočíval jediný úkol experimentátora, který je jinak – soudě podle tohoto předpokladu – jen trpným objektem:

„Zpočátku jsem si myslela, že je nutné zaktivizovat v sobě jakýsi podivný sosáček a napojit se jím na proud jakési tvůrčí energie.“

„Nevím, jak a co se ve mně děje a hraje.“

„nechat se nést příbojem“

„nebránit tomu, aby to bylo“

Tyto a podobné formulace sugerují dojem, že dialogické jednání znamená vzdát se možnosti aktivně rozhodovat a vést vlastně ke zbavování se zodpovědnosti. Spíše lze z těchto vět ale vyčíst vyhraněnou reakci proti snahovosti, voluntarismu, zmermocerování, proti přílišnému racionalismu v nás. Ostatně nejčastější poznámky k tomuto tématu postihují oba póly věci současně: ponechávají zkoušejícímu vědomí a jistou míru aktivity, ale zároveň předpokládají nutnost poddat se:

„sděluji a jsem sdělován“

„plout mezi sny a řídit je“

„trpět samomluvou“

„nechat v sobě projevit energii, ale strukturovat ji“

„stav aktivní, trpělivé odevzdanosti“

Dva frekventanti nezávisle na sobě připodobňují stav, v němž se ocitají, nežli začnou spontánně jednat, ke stavu lovce na číhané. Touto mysliveckou metaforou, píšící o „aktivním čekání“, vyjadřují podobný paradoxní poznatek jako citáty výše.

V jiných dvou reflexích se můžeme dočíst, že takové čekání, prosté předběžného vymyšlení toho, co budu nebo nebudu říkat a dělat, vyžaduje především velkou odvahu a důvěru. Obě kategorie jsou označeny za rozhodující podmínku dialogického jednání.

V podobných intencích se poměrně často objevují až stesky, že dotyční málo spoléhají na své tělo, tedy na intuici nefiltrovanou rozumem. Studenti přiznávají, že si nedokážou všimnout impulsů vycházejících z jejich těla a že myšlenky jsou od něj jako odtrženy a ustavičně napřed.

Rovněž ve dvou případech pisatelé pozitivně vzpomínají na situaci, kdy přišli na hodinu unavení či nějak handicapovaní. Uvádějí, že tenkrát došlo k nečekanému zpomalení a zklidnění zkoušení a tělo bylo s myšlením ve větším souladu než jindy.

Platnost shrnutí celého tématu o tom, v čem závisí účast člověka v dialogickém jednání, do jaké míry je aktivní či pasivní, můžeme připsat následujícím slovům:

„Daří se mi, když něco vzdám – mysl je očištěná od ambic.“

Zdá se, že autorka tohoto výroku také hovoří o potlačení snahovosti jakožto jedné ze zásadních překážek hry. Za rozhodující moment úspěšnosti svého zkoušení přece označí okamžik, kdy přestává o cokoli usilovat, kdy je již smířená se svou prohrou a skutečně přijímá přítomnou situaci se vším všudy. Teprve teď je v ní úplně. Zároveň však nelze mluvit o tom, že by se jakkoli vzdala svého vědomí, vždyť právě ono jí umožňuje reflektovat svou situaci a být v ní. Pisatelka jenom uvádí, že je očištěná od ambic, tedy zbavené nároků ve všech směrech, v pokoře, schopné vejít v kontakt s přítomným.

Radikální obrácení pozornosti k přítomnosti se ukazuje jako další velmi živé téma pro mnohé účastníky:

„jsem teď“

„Zvyknout si na teď a tady – a to i v životě, naučit se žít v přítomnosti.“

„Všimnout si teď a tady a žít to.“

„cvičení pozornosti k přítomné chvíli“

„čirá radost z bytostné přítomnosti“

„přítomnost je pro mě vědomější“

Oproti běžnému vytržení z času a obvyklému životnímu futurismu tady se člověk zabývá jenom svou přítomností. Nepředbíhá to, co je, ani se nezapomíná v tom, co bylo. Plným bytím v přítomnosti zároveň ovšem minulé reflektuje a příští předjímá.

Pro několik účastníků je takové zaujetí přítomností také spjato s etikou a odpovědností:

„nemohu utéct ze svého času“

„důstojně dostát požadavkům chvíle“

Co se týče samotného vnímání času, někteří ze studentů se zmiňují o tom, že mají pocit jeho zpomalení v průběhu zkoušení, popřípadě mají dokonce dojem zastavení času. To lze ovšem také interpretovat jako zostřené či vědomější vnímání časové dimenze.

Bytí v přítomnosti je úzce propojeno s dalším výrazným tématem, s chutí, zájmem, zaujetím a zvědavostí:

„Podmínkou všeho /.../ je asi náš opravdový zájem o to, co děláme, o to, co se v přítomném čase děje v nás i kolem nás.“

Z této domněnky vyplývá, že člověk nemůže být v přítomnosti cele, aniž by k ní nezaujímal nějaký vztah. Obdobně vypovídá další dívka, když píše:

„Stále víc jsem přesvědčena o důležitosti chuti a nechuti k ...“

Jako by teprve zaujetí ustavovalo skutečný vztah, jako by teprve ono propůjčovalo oběma jeho účastníkům život. Chuť či nechť jsou takto základním příznakem živosti a kontaktu.

Tématem, které se v reflexích objevuje rovněž poměrně často, je téma volnosti a svobody:

„Dialogické jednání je cesta k volnosti.“

„Přišlo mi nemožné, že by mohla existovat svoboda, ale několikrát jsem ji zažila.“

Dialogické jednání jako cesta k volnosti může být cestou osvobození od stereotypů a automatismů v našem projevu a jednání, jimiž jsme zanešeni a sevřeni v běžném životě. Zážitku svobody se můžeme také dobrat po myšlené, idealizované ose: odstýdňování (v reflexích relativně hojně užívaný termín) – sebe/uvědomění – volnost. Konečně může být spojen s objevováním dialogického jednání jakožto hry. – Naznačené dělení je samozřejmě pouze umělé a pomocné, blíže pravdě je spíše vzájemné prolínání všech tří rovin.

K dalším tématům alespoň letmo. Několik studentů shodně poznamenává, že se skrze dialogické jednání učí schopnosti koncentrovat se. Vedle již zmíněných stesků vyjadřujících nespokojenost s tím, že dotyční nejsou s to dbát impulsů svého těla, které je jim občas spíše na překážku, najdeme ve stejném duchu časté pochyby o hlase. Zvláště studenti herectví zřetelně pociťují svou hlasovou nedostatečnost či nemohoucnost. Kolegové ve zkoušení jsou většinou po počáteční fázi ostychu a nedůvěry vnímání jako inspirace, časem dokonce může vzniknout pocit vzájemné sounáležitosti. Dále takřka sborem zaznívá mnoha reflexemi suverénní přesvědčení, že dialogické jednání je způsob zkoušení a hledání. Jen s málo menší četností se v nich vyskytuje také názor, že v okamžicích zdaru jde o způsob tvorby. Jedna frekventantka dokonce uvádí:

„Když se to povede, člověk cítí, že spontánně tvoří svůj život.“

Přesahy do života „mimo hranice dialogického jednání“ jsou rovněž samozřejmé a časté. Jak bylo již řečeno, studenti píšou o tom, že díky němu získávají sebedůvěru a sebevědomí, dovednost jednat s druhými, dále schopnost empatie, nadhledu či zklidnění. Pro tyto účinky zřejmě někteří tendují k tomu spatřovat v dialogickém jednání určitý druh psychoterapie. Lidé s praktickou divadelní zkušeností jsou zase občas náchylni k tomu nahlížet na dialogické jednání z jisté pragmatické pozice, totiž z hlediska toho, co jim dává pro jejich praxi. V tom případě zpravidla píšou o souhře partnerů na jevišti, otázkou pro ně naopak zůstává práce s pevným textem, kde si s aplikací dialogického jednání nevědí rady.

Pokud jde o negativní či problematizující vyjádření, pak u několika málo jedinců, a to těch s delší zkušeností, se ozývá potřeba dialogické jednání konkrétněji zacílit a uplatnit, ať už směrem k psychoterapii nebo např. k improvizovanému divadlu.

Z dosud řečeného je patrné, že výzvou do budoucna zůstává možnost zabývat se podrobněji některými z naznačených témat. Za úvahu by jistě stála důkladná sémantická analýza a lákavá je rovněž příležitost sledovat vývoj, k němuž dochází u těch, kteří svou zkušenost s dialogickým jednáním reflektovali během svého studia vícekrát. Vzhledem k tomu, že takových reflexí byla prozatím menšina, je dnešní zdrženlivost namístě.

Cílem této studie je pokus o sledování výcviku v netradiční formě komunikace, kterou vypracoval a soustavně používá Ivan Vyskočil ve svých hrách. Nyní se snaží předávat své zkušenosti studentům herectví i zájemcům z jiných oborů. Jedná se o komunikaci neběžnou a také nikde necvičenou, ale přesto se studenti většinou s jistou námahou snaží ji zvládnout. Učí se jí po řadu měsíců v malých skupinách, které se pravidelně scházejí při výcviku. Často s velkými obtížemi překonávají zacvičené formy chování, které se prosazují v běžném životě a jsou též požadovány v tradiční komunikaci herce na jevišti.

Dialogické jednání je v podstatě dialog jedince sama se sebou, dialog s vlastním tělem, gesty i slovy. Vytváří se nová a nezvyklá situace, do které student vstupuje. Předpokládá to v první řadě uvolnění, odbourání nacvičených a většinou zcela zautomatizovaných stereotypů, až dokonce zacvičených klišé pohybů i slov. Jedinec se postupně učí jednat spontánně, jednat sám se sebou a nehrát „divadlo“ pro druhé a dokonce si ostatních přítomných ani nevšimnout. Je to jednání nezvyklé, neumíme je a musíme se mu postupně učit. Je to obtížné i proto, že student nemůže dostávat přesné pokyny /“Jdi vpravo tři kroky, pak obrať atd.“/, ale sám sebe řídí. Začátečník chce slyšet návody, dostává jen povzbuzení a nedirektivní zpětnou vazbu, kterou je jeho výkon ohodnocen. Někoho to zneklidní, ale většinou jistá pochvala je motivem pro další snažení. Tradiční každodenní komunikace mezi lidmi má v podstatě dvě podoby: rozhovor v dyádě či v malé skupině, v různém prostředí a za nejrůznějších vnějších či vnitřních okolností a stavů. Druhou formou je vnitřní dialog jedince se sebou, většinou v soukromí, bez svědků a zhusta jen vnitřní řečí. Nejsou přítomní diváci, není zde autorita a není obraz v chování druhých.

Dialogické jednání ve Vyskočilově pojetí předpokládá jisté přeladění v chování i v postojích. Jedinec má zachytit slovy, pantomimou či dalšími prostředky velmi rychlou dynamiku svého prožívání. Z mnoha důvodů je to obtížné: slovo i pohyb do jisté míry ruší spontánní proud vědomí, do jisté míry jej atomizují, zpomalují či zcela rozbíjí. Vnitřní prožívání se v čase odvíjí mnohem rychleji než jeho projevy – ať již slovní či motorické. Proud vědomí je tedy narušován a v průběhu výcviku se jedinec učí tento konflikt řešit tím, že sám nalézá formy řešení. Nemohou být racionální, neboť rozumové spekulace by zcela rozbily spontaneitu, ale nemohou být ani roztrženy do rozházených a rozbitých prvků, kterými nelze vyjádřit vlastní prožívání.

Cílem výcviku je postupně zlepšovat vlastní sebevyjádření, a to směrem ke hledání cest k sobě samému. Na rozdíl od vnitřního monologu však výcvik probíhá před skupinou spolužáků a před učitelem. Student postupně se učí odkládat naučené stereotypy každodennosti, chápat sám sebe v jiném vyjádření a dokáže se otevřít před ostatními, kteří ho bedlivě sledují nikoliv jako kritici, ale jako spolupracovníci na stejném díle. Učí se tak vzájemně jeden od druhého.

Vlastní průběh učení probíhá v řadě setkání vesměs pod vedením Ivana Vyskočila, který má několik ne zcela běžných vlastností vychovatele. Jako učitel není zdrcující kritik, ale milující a povzbuzující starší přítel či spíše průvodce po cestách sebevyjádření. Má i řadu dalších znaků: respekt ke všem začátečníkům, ať se jim vede jejich snažení či nikoliv, optimismus, s kterým očekává, že každý se může dialogickému jednání naučit, empatii jako schopnost vcítit se do každého a pochopit jeho prožitky, nesnáze i pokroky. A přitom všem v první řadě radost z druhého, ze společného setkání a usilování. Bez těchto vlastností učitele by asi výcvik nebyl možný.

Účastníci tvoří vždy malou a alespoň během výcviku soudružnou skupinu. Jsou to „stejní lidé na stejné lodi“. Všichni se učí vlastní zkušeností, pozorováním druhých i slovy učitele. Opět se mezi nimi projevuje empatie, spojená s jistou radostí z pokroku druhých; jakýkoliv strohý criticismus by selhal a skupina by se asi rychle rozpadla a nedokázala pokračovat.

Celý proces učení je zřejmě nápravnou zkušeností. Všichni se učí, zápolí s novou situací, svízelnou a mnohdy až stresovou. Při neúspěchu nenásleduje ani trest ani posměch a ze vzájemné nápodoby se rozvíjí vlastní jednání – časem až samostatné tvoření. Zároveň se uvolňují síly, které účastníci u sebe mnohdy neočekávali. Je to výchova prožitkem, nikoliv rozumovým systémem pravidel či předpisů. Právě prožitek vlastního snažení a jistých úspěchů je zřejmě největší odměnou, kterou výcvik i přes mnohé překážky přináší. Nejde přitom jen o jedince, ale o celou skupinu, která vše prožívá společně. Nejsou mezi nimi ani „hvězdy“ ani „outsidři“, ale je to společenství usilujících a hledajících. I v tom je asi síla Vyskočilova systému.

Sledovat a objektivně vyhodnotit průběh nácvičku dialogické komunikace je velmi obtížné. Je to jev velmi komplexní, probíhající s mnoha zákrutami, mající občas hluchá místa a jindy náhlé skoky v porozumění sobě. Mnohé se odehrává v hlavách účastníků a mnozí dokáží jen těžko své prožitky slovně zachytit. Je jisté možné zachytit jednotlivá vystoupení i Vyskočilův komentář na videozáznam, ale i jeho vyhodnocení není jednoduché. Má však význam dokumentační a didaktický, zachytí prchavé okamžiky, které se rychle zapomínají či se v paměti zkruslují.

Pro účely orientačního šetření jsme zvolili sebeposuzovací škálu. Je to technika, používaná často v sociální psychologii, ale i při zkoumání emocí. Osoby posuzují samy sebe v určitém výkonu či ve vlastních dojmech a prožitcích. Je to metoda globální, ale pro složité jevy jsou většinou analyzující postupy nebezpečné svým zjednodušováním, a tím také zkruslováním skutečnosti. O sebeposuzovacích /self-rating/ škálách existuje rozsáhlá literatura, kterou zde není nutné reprodukovat. Panuje celkem shoda, že se jedná o techniku užitečnou, pakliže je užívána s patřičnou opatrností.

Zvolili jsem jednorozměrovou grafickou škálu na dimenzi celková spokojenost – celková nespokojenost o 6 bodech od /-2/ do /+3/. Úsečka, na které jsou jednotlivé body vyznačeny ve stále stejných vzdálenostech, je dlouhá cca 12 cm. Bod -2 znázorňuje stav úplné nespokojenosti, zatímco bod +3 vyjadřuje úplnou spokojenost. Bod 0 je neutrální. Škála se užívala při jednotlivých výcvikových hodinách, a to ve třech časových momentech: při vstupu do učebny, ještě než bylo cvičení zahájeno, ve chvíli, kdy student nastupoval ke svému vystoupení, a při skončení hodiny.

Celkem bylo sledováno 72 osob, z nich 55 mělo alespoň dva záznamy z různých fází výcviku a 37 se posuzovalo alespoň třikrát. O jejich data se v dalším opíráme a sledujeme jejich sebeposouzení na začátku kursu, uprostřed kursu a na jeho konci. Vlastní sebeposuzovací škála byla doplněna ještě několika volnými otázkami, které v tomto sdělení nerozebíráme.

Shrnující nálezy /průměrné hodnoty sebeposuzovací škály subjektivní spokojenosti/:

vstup do učebny začátek vystoupení konec hod.

začátek kursu +0,51 +0,14 +1,49

střed kursu +0,19 +0,35 +1,49

konečná fáze +0,62 +0,59 +1,78

Volná interpretace nálezů:

a/ Průměrná hodnota na škále neklesla nikdy do záporných hodnot. Znamená to asi, že i při jisté nespokojenosti /až neúspěchu/ převažuje posouzení spíše pozitivní. Neznamená to však, že by se neobjevovaly jedinci s negativním sebeposouzením, a to hlavně na začátku vlastního vystoupení v počátečních fázích výcviku, kdy student je zřejmě trochu bezradný až úzkostný. Analogická situace se objevuje v průběhu kursu, a to ve chvíli, kdy se vstupuje do učebny. Podrobný rozbor individuálních nálezů by však znamenal zcela jiný přístup k vyhodnocení dat a také asi mnohem podrobnější kazuistické rozhovory s jednotlivými účastníky.

b/ Začátek kursu. Účastníci přicházejí s jistou kuráží a asi i s očekáváním, že se rychle cosi přiučí. Objeví se však náhle potíže, obavy ze selhání, nepříjemné pocity typu „co mám vlastně dělat?“, ale nakonec převládne pocit „už to mám za sebou, obavy se nesplnily, dokonce jsem byl povzbuzen.“

c/ Po několika lekcích. Do učebny se vstupuje s mnohem většími obavami či starostmi než na začátku. Je to zřejmě pocit typu „zda se mi bude dařit, co když se mi stále nic nepovede“ a „žádný pokrok neočekávám“. K vlastnímu vystoupení se však přichází již s pocitem větší spokojenosti – „vím co mne čeká, vyzkoušel jsem si již několikrát své vystoupení, a není to tak obtížné, jak se zprvu zdálo“. A při odchodu opět velká spokojenost.

d/ Konec kursu. Již při vstupu je zřejmá velká spokojenost, stejně tak při zahájení vlastního výstupu a také velký vzestup uspokojení při odchodu.

O úspěchu výcviku svědčí pravděpodobně i postupné zvyšování pohody při začátku vlastního vystoupení během celého kursu. Jedinec v průměru vstupuje „na plac“ s rostoucí jistotou a spokojeností, což je signálem, že se mu daří více či méně dosahovat vytyčené cíle.

Při setkání s dialogickým jednáním jako předmětem studia na Katedře autorské tvorby a pedagogiky DAMU je často vyslovován názor, že se jedná vlastně o psychoterapii, a to nejen ze strany zkoušejících si, ale i ze strany přihlížejících hostů, a to i lékařů, psychologů a psychoterapeutů. Ti mnohdy propadají euforii, že se konečně setkali s tím pravým, a mají zájem tuto metodu, jak dialogické jednání označují, aplikovat na své klienty. V té chvíli je ze strany katedry, tedy profesora Ivana Vyskočila, vyslovena nevole, co se metody týče, i pochybnost ohledně její aplikace. Je tedy zjevně na nás, těch, kteří touto zkušeností na DAMU procházíme, abychom se pokusili sdělit či vyjádřit, jak k dialogickému jednání přistupujeme, jak je zažíváme a co nám dává. Časté spojování dialogického jednání s psychoterapií je pak tématem, které jsem se rozhodla nahlédnout na základě své vlastní zkušenosti v některých psychoterapeutických výcvicích.

To, co člověka k psychoterapii přivádí, jsou jeho vlastní předpoklady a důvody, proč se chce danou problematikou zabývat, a pak si samozřejmě vybírá určitou školu, přístup, téma, které jej nejvíce oslovuje. Většinou se také řídí osobností, která daný směr zastupuje. V případě dialogického jednání je osobnost jeho představitele, v tomto případě zakladatele, neoddiskutovatelná. Osobnost Ivana Vyskočila, jeho zájem o věc a o člověka, je v každém případě moment, který vás osloví, zaujme a je podle mého i jedním z důvodů zájmu o tuto „disciplínu“. Po setkání s dialogickým jednáním samotným i s asistenty, kteří již vedou samostatně některé skupiny, zájem přetrvává, a svědčí snad tedy o funkčnosti či přínosu tohoto přístupu, tohoto zkoušení.

Dialogické jednání probíhá podobným způsobem jako psychoterapeutický či jiný výcvik. Jedná se o pravidelné setkávání skupiny lidí, kteří o danou problematiku projeví zájem a chtějí touto zkušeností projít. Skupinu tvoří maximálně deset studentů, jež jsou zkušenostně vzhledem k předmětu na stejné úrovni. Setkávají se většinou jednou až dvakrát týdně na hodinu a půl. Samozřejmě převládají studenti DAMU, skupiny jsou nicméně otevřeny i adeptům zvenku, bez ohledu na věk či profesi, kteří si dokázali k tomuto konání najít cestu. Dialogické jednání v pojetí Ivana Vyskočila se neinzeruje, nenabízí, s dialogickým jednáním se člověk setkává, dospívá k němu. Po získání základní zkušenosti, průpravy, asi po jednom roce je možné i vhodné pohybovat se volně v různých skupinách, samozřejmě podobné úrovně. Setkání s „elitou“, tedy těmi již hodně zkušenými, může být pro začínající či nižší ročníky zavádějící, vyzývá k nápodobě, k imitaci, a tedy míjení se sama se sebou. Doba důležitá pro určité poznání a navození kondice je minimálně dva tři roky.

Vlastní zkoušení probíhá v prázdném prostoru bez pomůcek, bez rekvizit. V prostoru je student sám se sebou za vstřícné pozornosti, účasti ostatních, včetně asistenta. Jde o to, aby dokázal pravdivě být, verbálně či jiným hlasovým projevem reflektovat svůj momentální stav, aby se soustředil na své tělo, na vnímání svého těla, vnímání sebe, aby se poslouchal, slyšel a dokázal si odpovědět.

Stejně jako ve výcviku není toto konání na začátku příliš ozřejmováno, pobídka k němu probíhá spíše na úrovni úvahové: hovoří se o komunikaci, o rozmlouvání sama se sebou, o oslovení vnitřního partnera a ve fázi vlastního setkání a zkoušení o veřejné samotě. Tedy zopakování téhož, čeho jsme schopni v bezpečném prostředí, ve chvílích, kdy nejsme nikým rušeni a kdy, většinou v nějaké vypjaté chvíli, máme potřebu si to vyříkat sami se sebou nebo s tím či s těmi v nás. Tuto zkušenost pak povýšit na hru, hraní si.

Zpočátku profesor Vyskočil, později jeho asistenti dávají zpětnou vazbu. Po určité chvíli vlastního zkoušení, tápání a přicházení si na věc, dostane se studentovi i několik cenných rad jak posléze vyjít více ze sebe a rozvinout svou mohoucnost do větších gest, hlasu, řeči, těla, výrazu. O výraznější uchopení toho druhého či druhých v nás. Důležité je dokázat se udat ve chvíli, kdy chceme předstírat nebo použít zajetý stereotyp, schéma, klišé; nebo je použít vědomě. Proti věci samotné může být i to, daří-li se nám příliš, jsme-li moc šikovní, a tedy spíše exhibující než kreativní.

Ale to už možná hovořím více o těch, kteří k dialogickému jednání přistupují jako k průpravě k hereckému. Dialogického jednání se však zúčastňují i ti, kdo nemají herecké ambice, a přesto soustavně docházejí a zkoušejí si.

Moje setkání s dialogickým jednáním probíhá paralelně s dvěma sebezkušenostními psychoterapeutickými výcviky. Jednak se skupinovým výcvikem Rogersovské psychoterapie (t.č. 300 zážitkových hodin), jednak individuální psychoanalýzou (rovněž 300 zážitkových hodin). Jako výchozí zkušenost se také nabízí německý výcvik holistické psychoterapie (350 hodin), který však probíhal jako širší nabídka témat, a ne jako

dlouhodobější sebezážitekový proces se zaměřením na určitou školu. Nicméně z hlediska přístupu některých směrů důležitý, a po stránce výukové a přístupu německých lektorů naprosto zásadní. Dialogické jednání navštěvuji dva roky, tedy v rozsahu asi 150–200 zážitkových hodin – abych dodržela srovnávací linku. Zmíněné směry neuvádím proto, že bych hledala zvláštní souvislosti, ani jsem je nezahajovala v rámci předem připravovaného pokusu. Uvádím je proto, že mají, co se týče mého zájmu, plnění a docházky, s dialogickým jednáním srovnatelné parametry a že se to tak prostě přihodilo. Uvádím je rovněž proto, abych si ujasnila, co pro mě tyto výcviky, tato zkušenost znamená a co pro mne v tomto srovnání znamená dialogické jednání.

Samozřejmě je nutné zdůraznit vysoce individuální přístup a subjektivnost, s jakou k těmto věcem přistupuji. To znamená, že nebudu říkat, jak měly nebo mají probíhat, co měly, mají znamenat, ale jak probíhaly a co znamenaly pro mě. Jaká byla má očekávání, jakou v tom vidím výzvu a možnosti.

Skupinový rogersovský výcvik je pro mne záležitostí do určité míry stále vzrušující. Probíhá na základě setkávání komunity, za přítomnosti čtyř terapeutů–lektorů, o přibližně třiceti lidech, kteří se posléze většinou rozdělí na dvě skupiny. Tito lidé se setkají během jednoho semestru na dva víkendy a jeden celý týden. Během každého výcvikového dne se musí odehrát jedna komunita – tedy setkání všech dohromady – a poté tři setkání v libovolné formaci – tedy skupině, či komunitě. Jedno setkání trvá hodinu a půl. Takto se víceméně odehrávají všechna skupinová sezení i u jiných směrů, výjimku zde tvoří fakt, že kromě základní premisy, že rogersovci musí spolu strávit vymezený čas, není nic jiného určeno, nemají jiné povinnosti, zákazy, nepiší deníčky apod. Rovněž rozdělování do skupin se děje na základě vykrystalizování vůle frekventantů.

Prostorové uspořádání je sezení v kruhu. Výcvik trvá tři a půl roku.

Rogersovská psychoterapie patří mezi tzv. terapie nedirektivní, s důrazem na vřelost a opravdovost terapeuta. Také se nazývá terapie řízená klientem, na člověka orientovaná terapie, terapie rozhovorem. Věří, že člověk se rodí vrozeně dobrý s tendencí k sebeuskutečňování. Tato tendence je posléze v zájmu fungování ve společnosti a ve snaze být přijat pokřivována. Člověka může k sobě samému vrátit přístup, jenž v sobě zahrnuje na straně terapeuta tři proměnné: empatii (schopnost vcítit se), akceptaci (schopnost přijetí) a kongruenci (neprojevat něco v rozporu se sebou samým, být autentický, ryzí, opravdový). Klient by se měl dopracovat schopnosti sebezpřijetí a sebevyjádření.

Zasažení či nezasažení touto teorií se účastníci výcviku nesnaží o nic jiného, než se během času, nuceně spolu stráveného, domluvit na čemkoli, prohodit cokoli nebo prostě spolu být. Prostor, který většinou zůstává neuchopen, čas, který je daný, ale především mlčení, ticho, které je nejvýraznějším prvkem těchto setkávání, jsou ohromné výzvy, které mohou, ale také nemusejí být naplněny. Emoce, jež jsou touto situací, touto základní výzvou vyvolány, jsou neuvěřitelně silné. Vše je strukturováno na základě dosažení kompromisu, dosažení společné vůle třiceti účastníků. Ti těžce posunují kameny svých možností ať již dopředu, či zpět. Myslím si, že v průběhu výcviku narůstá schopnost vcítit se, co přetrvává, jsou potíže s akceptací.

Moje zkušenost je zatím víceméně taková, že se lidé snaží sebe navzájem přesvědčit, že jsme vlastně všichni stejní, a hledají především to společné, společné alibi. Dělá jim velký problém přijmout toho druhého s tím, že je úplně jiný, nebo být dokonce rád, že je úplně jiný. Panuje obecné přesvědčení, že řada věcí je neoddiskutovatelně daná a v těchto kategoriích je záhodno se pohybovat.

Na výcviku tohoto charakteru mě fascinuje možnost svobody, nabídka možností, která je ohraničena pouze frekventanty samými, kam až jsou schopni jít. Zdá se však, že tento potenciál se naplňuje velice těžce. Jako by tyto podmínky svazovaly až paralyzovaly.

Zkušenost s individuální psychoanalýzou probíhá v rámci pravidelného hodinového setkávání čtyřikrát týdně. Je zde přesně daná konfigurace. Klient leží, terapeut sedí za jeho hlavou. Klient přichází se svým tématem, volně asociuje, terapeut sdělené více či méně interpretuje. Můj počáteční vstup nebyl vyloženě podmíněn tím, že se musí jednat o výcvik. Ponechala jsem si možnost nezatížení, a tedy ne nuceného plnění či dostání domluvenému. Ve chvíli, kdy se člověk snaží dostat již danému, zapomene na sebe sama a splní symptomy, i kdyby žádné neměl. Rovněž musím přiznat, že jsem k psychoanalýze přistupovala s předsudky a s vytčeným cílem, že nahlédnu, ale neupadnu do závislosti a nepropadnu majetkem. Pominu-li tyto přece jenom dětinské obavy, vstoupila jsem do psychoanalýzy s tím, že mě tato cesta zajímá a že jí chci po určitou dobu zkušenostně projít.

Tady bych chtěla zdůraznit otázku osobnosti jak terapeuta, tak klienta. Terapeut, ke kterému docházím, je člověk ohleduplný až zdrženlivý. Řekla bych, se schopností individuálního přístupu a respektování. Posílen

principy své školy není pouze tím, kdo je mechanicky aplikuje. A tak vlastně se na tomto poli setkávám hlavně sama se sebou. Snažím se uchopit tento prostor za účasti společníka na základě určité smlouvy. Prostor a čas opět беру jako možnost osahání si sama sebe a ve vztahu k terapeutovi i svůj vztah k ostatním. Po docházce asi 240 hodin jsem požádala o to, zda bychom celou věc mohli pojmut jako výcvik. Jako by mi došly dostatečné argumenty, mne jako potenciálního klienta. Jako bych pro sebe potřebovala změnit nebo upravit pravidla. Moje zkušenost, řekla bych, nevypovídá o nesvobodě, násilné regresi či zavádějících interpretacích. Samozřejmě že vlastní uspořádání sezení a daná pravidla člověka determinují. Samozřejmě je zde, stejně jako u rogeriánů, potencována hlava a znehybněno tělo.

V rámci německého výcviku jsem se mimo jiných setkala i s direktivními přístupy, tedy přímým usměrňováním myšlení, postojů, chování. Zadáváním úkolů, jejich plněním, používáním technik. Přístupy, které sama příliš nevyznávám a s kterými jsem se dosud více nekonfrontovala.

V čem je pro mne oslovující dialogické jednání? Dialogické jednání osobně vnímám jako přístup řízený tím, kdo si zkouší. Oslovuje mne celistvé zapojení, tedy hlavy i těla, ve smyslu vyvážení, využívání, potencování obou složek. Tedy přístup, který nevyužívá záměrného potlačení, ale naopak se snaží o celistvý rozvoj osobnosti jako takové.

Za nedirektivnost v tomto případě považuji to, že student se řídí svým vědomím, uvědomováním si, není zbytečně naváděn během zkoušení, přichází si na věci sám. Dohlížející asistent samozřejmě poskytuje přiměřenou zpětnou vazbu, reflektuje samotné zkoušení ve snaze podpořit sebeuvědomování, všimnutí si. Poskytuje i technickou radu ohledně vlastního zkoušení.

Dialogickému jednání jsem se po určité sebezkušenosti věnovala i po stránce střídání skupin a setkání s různými asistenty. Ačkoli je každý jiný, považuji je všechny za velmi kompetentní, protože autentické. Dokonce mne napadlo, že splňují všechny tři proměnné ideálního rogersovského terapeuta. Rovněž je mi sympatické, že do průběhu zkoušení již nikdo jiný nezasahuje, nedochází k výměně názorů a informací mezi jednotlivými účastníky, nehodnotí se. Připomínky dává skutečně jenom osoba k tomu určená, projevit názor však není zakázané.

Za důležité považuji i snahu nevytvářet homogenní skupiny, tedy podporovat skupinovou dynamiku, kreativitu. I když vlastně nevím, jestli dialogické jednání považuji za skupinové setkání ve vlastním slova smyslu. Účastníci na sebe samozřejmě reagují, někdy je to i předmětem zadání, ale jinak jsou pro mne samostatnými jednotkami, individualitami. To je posléze podpořeno i volným pohybem ve skupinách stejné úrovně.

Naopak mám zkušenost, že když je skupina příliš na sebe napojená, závislá, student, který si zkouší, se orientuje na kamarády, hledá podporu a obtížně se soustředí sám na sebe. Hledá a jedná s partnerem mimo sebe. Je v tom s nimi, ne sám se sebou. Zájem a vstřícná pozornost ostatních je podpořena tím, že zkoušení se postupně účastní všichni a jsou z tohoto hlediska ve stejné situaci. Vyrovnat se s touto pozorností do chvíle, než ji začneme vnímat jako pozitivní a dotující, je těžké.

Samozřejmě se nabízí otázka, je-li dialogické jednání technika. Já si techniku představuji více zvenku zasahující, více určující, účelovou. Tady asi bude záležet na tom, kdo se danou věcí bude zabývat a jak ji bude používat. V pojetí někoho se nakonec možná skutečně setkáme s dialogickým jednáním jako metodou? Na dialogické jednání jako studijní předmět na DAMU by měla, podle mne, navazovat individuální, autorská práce.

Pro mne je dialogické jednání opakovaným setkáním s Ivanem Vyskočilem (v 80. letech jsem navštěvovala LŠU–specializované kursy pro pracující, kde jsem mimo jiné za účasti Ivana Vyskočila psala vlastní texty; dialogické jednání mne tehdy minulo), a opět setkáním sama se sebou. Na rozdíl od výše zmíněných psychoterapeutických směrů možná obtížnějším ve smyslu určité kondice, nicméně možná radostnějším. Vlastně mám tendenci říkat, že tady je to o životě a pro život, z té radostnější, pozitivní stránky. Ze strany potencování osobnosti, tvůrčího potenciálu, autorství, ať už v jakémkoli slova smyslu. Rovněž však ze strany vědomého, svobodného, otevřeného a zodpovědného bytí.

Psychoterapeutický výcvik podstupujeme, abychom jednak poznali sami sebe, jednak se naučili určitému přístupu ke klientům, k lidem. Rogersovský výcvik má na mne, domnívám se, vliv ve smyslu trpělivosti, schopnosti naslouchat, nebýt zavádějícím expertem. Oslovuje mne především jako filosofie, postoj k životu. Nejzajímavější je z tohoto pohledu kniha samotného amerického psychologa C.R. Rogerse, přítele M. Bubera. Rogersovi pokračovatelé pak rozšiřují jeho přístup o techniky a snaží se o teoretické uchopení, možná proti

věci samé. Psychoanalýza a jí příbuzné směry mne zajímají zpracovaným teoretickým zázemím. Co je však nejdůležitější a k čemu opakovaně dochází při kritice těch kterých směrů, je osobnost terapeuta. A tady by, podle mého, mělo jít o vlastní hledání, sebeobjevování, směřování. Tedy ne pouze vztahování se a přijímání doktrín.

V případě Ivana Vyskočila a jeho přístupu se setkáváme s člověkem, který dokázal dát svému hledání tvář. Dál už je to o nás. Jestli jsme se setkali, či minuli. Ať již s ním, nebo sami se sebou.

Byla jsem vyzvána, abych zde pohovořila o práci se sny, kterou dělám se svými klienty, protože jak cíle, tak metody této práce jsou možná podobné cvičením v dialogickém jednání, jak je se studenty provádí pan profesor Vyskočil.

Tak jako specifická metoda sebepoznání zvaná dialogické jednání, i sen poskytuje příležitost nahlédnout do sebe a uvědomit si různé, často konfliktní hlasy, které se v něm ozývají. Člověk má tři rozměry: osobní, společenský a filosoficko–náboženský, který chápu jako hledání odpovědí na obecné otázky života. Tento poslední rozměr je specificky lidský a dělá člověka člověkem od nejstarší doby kamenné, zatímco individuální i společenský rozměr nacházíme také u zvířat. Sen poskytuje náměty k zamyšlení nad všemi třemi rozměry člověka jako nad vztahy: vztah člověka k sobě samému, jeho vztah k bližním a k světu jako celku, i s jeho uspořádáním a energiemi, které nás přesahují. Sen představuje formu vědomí a vědění, která nám není běžně dostupná. Tento druh vědomí přesahuje v mnohých směrech vědomí i vědění, jež máme k dispozici v denním životě. Toto „snové“ vědomí, které ruší pojem „já“, je nám tajemným vnitřním partnerem. Je starší než naše vědomí moderní, ze kterého operujeme v běžném denním životě. Domnívám se, že vnímání právě tohoto vědomí dalo vznik pojmu „svědomí“ – něčeho, co máme „s vědomím“ – vedle vědomí, ve kterém se normálně pohybujeme. Ale toto „svědomí“ v širším slova smyslu se neomezuje na morálku, nýbrž má na zřeteli také naše fyzické i psychické prospívání, tj. naplnění života, dobré zdraví a psychickou rovnováhu, a rovněž naše vztahy k velkému celku všeho živého. Dialog s ním je cestou k hlubokému, zásadnímu poznání sebe, svého místa ve světě a i světa vůbec.

Práce se sny je nepřetržitým dialogem. Sen sám je oslovením, počátkem dialogu, který se náš tajemný vnitřní partner snaží s námi zahájit každou noc. Ve snu k nám hovoří části naší duše, které ve dne neslyšíme nebo nechceme slyšet. Sen se pokouší o dialog s námi, chce, abychom vyslechli všechny své vnitřní hlasy a znovu zvážili své jednání. Nejčastěji to znamená, že si máme uvědomit rozpor mezi svým jednáním a chováním na jedné straně, a city, pocity a potřebami na straně druhé. Sen se skládá z pocitu já (já jdu, já vidím, cítím jsem) a z dalších bytostí, obrazů předmětů a zvířat, které jsou také „já“, ale které za „já“ nepovažujeme. Ty se pak stávají našimi partnery v dialogu. Práce se sny, kterou učím a praktikuji se svými klienty a studenty, sestává převážně z vycílení ování. Vcítíme se jednak do té části sebe sama, ve které se víceméně poznáváme, tj. „já“ ve snu, jednak do všech ostatních postav a jiných symbolů, které všechny představují aspekty nás samých, naše skryté tendence, city, choutky, touhy a podobně. Tím, že se do nich vcítíme, zaujímáme jejich stanovisko, vykládáme jejich předpokládané názory, vytváříme předpoklady k dialogu s nimi. Vstupujeme s nimi do dialogu, a tak do dialogu se sebou samým. Je to způsob jednoduchý, ale nikoli lehký. Obvykle trvá několik měsíců i déle, než se to naučíme.

Je dobré, zvláště v počátcích, když nám při snaze pochopit vlastní sen někdo pomáhá, a to tak, že nám klade otázky a pečlivě naslouchá našim odpovědím, které se snaží pochopit a upřesnit dalšími otázkami. Tato forma dialogu není v každodenním životě příliš obvyklá a podobá se sokratovskému dialogu. Klást správné otázky a pozorně naslouchat je umění, kterému se rovněž musíme učit dlouhou dobu. Otázky klademe tak, abychom se dověděli to podstatné nejen o snu a o osobě, které se sen zdál, ale tak, abychom dovedli osobu, které pomáháme, k pochopení sebe sama, k uvážení, případně přehodnocení vlastních názorů a postojů. Nejlépe bude ukázat to na příkladě.

Jedna klientka mi vyprávěla následující sen. *Šla jsem na přednášku, měl přednášet pan prezident Havel. Těšila jsem se. Všichni jsme už byli usazeni a napjatě jsme čekali. Přišel pan prezident, ale byl strašně oblečený: kalhoty převázané provázkem, sahaly mu až někam nad žaludek, košili nezapnutou, sako neměl. Ještě k tomu byl asi opilý, protože se vůbec nechoval jako přednášející, ale chodil od jedné ženy k druhé a líbal je, na tvář, na koleno... Byl takový rozverný, nepatřilo se to, musel být opilý. Ale byl veselý.*

Chceme-li pomoci svému bližnímu, aby se ve svém snu poznal a pochopil, nezačneme tím, že otevřeme snář a vyhledáme heslo „prezidenta – či opilce – viděti...“, ale budeme se ptát na jeho vlastní zkušenost, třeba takto:

„Chodíte na přednášky?“ – „Ano, často.“

„Na jaké?“ – „Na odborné, týkající se mého oboru.“

„O čem měla být ta přednáška ve snu?“ – „Nevím, to tam nebylo.“

„Něco z vašeho oboru?“ – „To ne, když měl přednášet pan prezident...“

„Kdo obvykle přednáší?“ – „Někdy muži, někdy ženy.“

„Kdo se vám líbí více?“ – „Obdivuji přednášející ženy, že to všechno stihnou, děti, domácnost, a ještě jsou odborně na takové výši, že mohou přednášet...“ (Takové téma ve snu není, tak to nebude ono – musíme se ptát dál. Opustíme téma přednášek a začneme jinak.)

„Pije váš muž?“ – „Ne.“

„A vy?“ – „Ne. Jenom, když se něco slaví, jinak ne.“

„Co si myslíte o prezidentu Havlovi?“ – „Vážím si ho, je to opravdu pro mne vzor, mám k němu úctu.“

„Proč?“ – „Je morální autorita.“

„Kdyby přednášel, o čem by to bylo?“ – „Asi o lidských vztazích.“

„A bylo to o lidských vztazích?“ – „Ne, on vůbec nepřednášel.“

„Jak měl přednášet? Jak to podle vás mělo být?“ – „V první řadě měl být pěkně oblečený, jako do společnosti, měl stoupnout na stupínek k pultíku a začít mluvit...“

„Co on ale ve snu udělal?“ – „Líbal přítomné a objímal je ... vlastně nejen ženy, on se objímal i s muži...“

„Tak bylo to o lidských vztazích?“ – „No vlastně bylo, ale...“

„Co ale?“ – „No on to vlastně dělal, předváděl ty vztahy ...“

O vztazích se v naší společnosti přednáší, hovoří, ale neprožívají se. Tak vřele, spontánně, vesele, bez zábran, jak se choval snový pan prezident, je v naší společnosti přípustné se chovat, jen když je člověk opilý. Konvence versus prožitek a cit, povrch versus nitro, autentický prožitek a adekvátní vyjádření citů, to je nejčastěji hlavním tématem a zájmem snů. Na tento rozpor nás upozorňuje vnitřní partner, který sny pro nás vymýšlí a komponuje.

Jiný velmi častý problém, k jehož odkrytí se nás vnitřní partner snaží přivést, je názorová jednostrannost. Používá k tomu podivuhodného obrazného jazyka. Jedna má klientka viděla ve snu seskupení hranolů a kvádrů, které označila jako sochu člověka, i když neuměla vysvětlit, proč. Horní hranol považovala za hlavu, i když neměl žádné lidské rysy. Poté, co se do snu znovu vcítila, pozorně se dívala, dotýkala se atd., řekla, že nejvýraznějším pocitem byly hrany těch kvádrů. „Já jsem taková vyhraněná“, dodala, „to je pravda.“ Sny vehementně protestují proti naší názorové vyhraněnosti. Obvykle vidíme věci příliš černobíle: můj názor je správný, vše ostatní je nesprávné. Toto je dobré, ostatní je špatné. Je velmi těžké se od tohoto způsobu myšlení oprostít. Tak kupříkladu lidé, kteří ve svém životě dlouho postrádali duchovní hodnoty, se k nim nyní upnuli a zásadně odmítají tzv. materiální zájmy či pouhou „fyzickou úroveň“; přímo jimi opovrhují. Jiní zase uznávají filozofii a obdivují racionální schopnosti člověka a pohrdají jógou, mysticismem či okultními směry proto, že se v nich uplatňují jiné lidské schopnosti než rozum. Slušná, trochu plachá žena vidí prostitutku jako vtělení vši špatnosti, abstinent považuje alkoholismus za vrchol zla na světě. Jsou lidé, kteří nesnáší zahraniční turisty, jiní opět novináře. Sen nám však podstrkuje právě tyto „záporné“ postavy a chce, abychom změnilí své jednostranně vyhraněné názory. Pomocí práce se sny nepochopíme možná ani tak skutečné opilce nebo novináře, ale pochopíme falešnou, osobní, citovou motivaci své zaujatosti.

Jaké jsou techniky práce se sny. Viděli jsme na videu ukázkou, jak probíhá cvičení v dialogickém jednání. Studenti mají hovořit, aniž by se jim zadalo téma. Témata, myšlenky a pocity, které se skrývaly pod povrchem vědomí, postupně vstupují do uprázdněné mysli. Téma projevu je tak určováno psychickou oblastí mimo vědomí. Stejně tak je tomu při práci se sny. V dialogickém jednání se rozhovor s vnitřním partnerem děje nahlas za přítomnosti druhých. I ve skupinové práci se sny se pracuje s mimovědomými obsahy nahlas za přítomnosti druhých. Prvním úkolem toho, jenž se dobrovolně rozhodne vydat se vplen ostatním, je sen vyprávět. Obvykle si klient přinese sen zapsaný a čte ho bez výrazu, bez hlasové modulace, téměř bez prožitku. Distančuje se od snu, hrozná děje zlehčuje. Snu se usmívá. Vypráví věcně, jako by podával neosobní referát. Jako by říkal: jsme dospělí, nebudeme přece podléhat citům, musíme být rozumní, sen je sen, nemusí se brát vážně. K dialogu se snem dochází, až když sen a vnitřního partnera vezmeme vážně, když jeho citově nabitým vzkazům propůjčíme svůj hlas a přizpůsobíme ho obsahu snu. Snažím se tedy vést své klienty tak, aby již při čtení snu skutečně cítili, prožili své pocity a dali jim výraz, hlasem, pozicemi těla. Již v této fázi dochází k prvnímu pochopení.

Postupné vcíťování do všech aspektů a snu a tedy naší osobnosti je základní metodou a technikou práce se sny. Vcíťování rozruší počáteční postoj k vnitřním obsahům, tj. únik do racionalizace, předstírání odstupu od vlastního citu, hodnocení snu jako nelogického, směšného a méněcenného ve srovnání s intelektem. Klient či student se nejprve vcíťuje do těch postojů, pocitů a úvah, kterým říká já, pak postupně do ostatních postav a symbolů. Nejdůležitější je vcíťit se do svého odpůrce, protivníka, tj. postavy, která je

nám opravdu protivná. Bývá to často opilec, vandrák, násilník, prostitutka, ale někdy to může být i krásná, na první pohled sympatická postava.

Význam odpůrce ve snu vyplývá z úvah o jednostrannosti a přílišné vyhraněnosti, uvedených výše. Například člověk, který nenávidí novináře, bude tvrdit, že je to proto, že novináři hledají senzace a že slušní lidé o určitých tématech veřejně nehovoří. Přijme-li však výzvu k dialogu se svým vnitřním partnerem, vcítí-li se do svého vnitřního novináře, brzy se přesvědčí, že v něm samém probíhá silná autocenzúra, že se vyhýbá jakékoli zmínce o věcech, které jsou mu nemilé, protože se dotýkají jeho slabostí, že prostě nechce o nich mluvit, psát, nechce o nich vědět. Jeho odpor k novinářům má tedy zcela jiné důvody, než které vědomě uvádí. Jiný řekne, že nenávidí turisty, protože je jich všude plno a všude se roztahují. Vcítění a dialog se snovým partnerem mu pomůže si uvědomit, že vlastní důvod je jiný. Turisté mu připomínají, že on sám si nikdy nenajde čas, aby se procházel svým městem beze spěchu a vnímal jeho půvaby, že on sám je zřídkakdy v takové poklidné duševní pohodě, jako turista na dovolené. Turisty nesnáší, protože jim závidí. „Slušná“ žena nepřijímá své tělo se všemi přirozenými funkcemi, stydí se za drobné tělesné nedostatky, ostýchá se vysvléci se před manželem, lékařem, i v dámských šatnách, a tak odsoudí ženské tělo jako takové v obrazu prostitutky. Odmítavý postoj je maskou, která zastírá citově nabitý problém.

Do vžívání je důležité zapojit tělo. Postavte se, jak by asi stál senzacechtivý novinář, jak stojí turista před památkou. Přejděte místnost, jak by asi přešel ten novinář, ten turista. Jak se pohybují? Postoj a pohyb těla pomáhá oživovat pocity a citové obsahy. Teprve teď přijde, co by řekli?

Důležité jsou samozřejmě i postavy, ke kterým máme od počátku pozitivní poměr. Jedna má klientka si dlouho nedovedla najít žádný zájem, nic, co by ráda chtěla dělat. Tvrдила, že žádné zvláštní zájmy nemá, že neví, co by ji bavilo. Až přišel sen o princezně Semiramis. Nebylo to nic určitého, jen tu princeznu viděla. Jak stojí princezna Semiramis? Jak asi jde? Klientka se postaví, ujde pár kroků jako princezna Semiramis. Vidíme, že postoj i pohyby těla jsou naprosto jiné, než jindy, ale docela přirozené, protože Semiramis je část té ženy samé. Nejde o to, aby člověk hrál a napodoboval někoho, ale by dal výraz něčemu, co v něm je. Co by řekla princezna Semiramis? Dvě tři věty stačí. Když jsme spolu prošli těmito fázemi, dala jsem té ženě za úkol, aby do příštího setkání popsala „jeden den princezny Semiramis“. Všichni jsme pak poslouchali docela okouzleni. Bylo to krásné vyprávění – o čem jiném než o zahradách! A ta žena už věděla: zahradničit, pěstovat kytky a zeleninu! To bych chtěla dělat! „Já jsem vám jednou vypěstovala taková krásná velká rajčata, to se musí uštipovat...“

Vcítit se, naslouchat celým tělem, říkám svým studentům. Jeden čte sen, ostatní sedí nebo uvolněně stojí a pozorují, jak emocionální obsahy v čteném snu působí na jejich tělo. Kdy se svaly bezděky napnou? Ve které části těla? Kdy se uvolní? Zaujmout postoj – jak by stála určitá snová postava, jak by šla – to je základní klíč k pochopení odcizených částí vlastní duše.

Postavám, se kterými jsme už trochu pracovali, lze napsat dopis. Odpovědi snové postavy, její reakce na to, co píšeme, vyplývají z toho, jak dopis plyne. Najednou třeba začneme větu slovy: „Neříkej mi, že ...“ nebo „Já vím, máš pravdu...“ Z původně jednosměrného dopisu, monologu, se stává rozhovor. „Jak jsi mohl střílet na ty děti?“, vyčítáme muži ze snu. A najednou se v nás ozve: „Já jsem střílel? Ty jsi útočná! Včera jsi napadla svou sestru, až skoro s nenávisťou.“ „Já to tak nemyslela...“ „Tys to tak nemyslela! Ty ne, ty nejsi agresivní, to jiní!...“, atd.

Je důležité, aby každá postava, každý symbol, který se objevil ve snu, promluvil. Nejde-li to spontánně, samo od sebe hned, dám klientovi určitou dobu, jednu dvě minuty, po které musí mluvit. Výpověď zapisuji nebo nahrávám. „Co by asi ten neznámý muž řekl?“

„Nevím, nic mě nenapadá.“ „Máte jednu minutu, mluvejte celou minutu, vymýšlejte si, co by řekl.“ Člověk začne všelijak, zpočátku hovoří nepřesvědčivě, ale obvykle do jedné minuty řekne to podstatné. Zde se metoda dialogického jednání a promluvy za snové postavy hodně stýkají. Někdy si ten člověk hned uvědomí, co řekl, a můžeme o tom hned diskutovat. Častěji však je třeba mu přečíst nebo přehrát jeho vlastní slova, aby se v nich poznal. Nedávno jeden klient přišel se snem o letadle. U létacích snů je obvykle problém s přistáním. I zde se letadlo při přistávání překlopilo, pomačkalo lidi v sobě, drtilo je svou vahou. Muž mluvil nejprve za letadlo, velmi spontánně: „Létám na rekordy, jsem něco výjimečného. Lidi na mě vlajou jak hadry, musí se sakra snažit, aby ze mne nespádli. Žiju ve století opojeném technikou, schopností létat, opojeném tím, co člověk dokáže rozumem. Pokud někdo přijde o život, je to hrdina. Život se moc vážně nebere. Jo, a nemám pilota.“ Potřeboval však značně dlouhou dobu, aby se vžil do lidí v letadle. Nakonec řekl: „Je to o hubu se na tom udržet, mlátí to se mnou, jsem celý potlučený, je mi z toho špatně,

bojím se.“ – Myslím, že není třeba tuto výpověď o vnitřním rozdvojení příliš komentovat. Jedna část je opojena vlastními schopnostmi, „létá na rekordy“, cítí se výjimečná, jako Hrdina, chce uspokojit svou ctižádost, na životě jí nesejde a nemá žádného lidského, zodpovědného pilota. Ostatní části jeho bytosti se cítí podle toho: jsou zraňování, drcení vahou „heroického“ přístupu k životu, je jim špatně, trpí. Je také možné sen inscenovat jako drama. Snící rozdělí role mezi členy své skupiny, sám hraje svého odpůrce nebo postavu, která se mu nelíbí a se kterou nesouhlasí. Jeho samého hraje jiný člen skupiny. Drama obvykle posune vnitřní rozpory ještě do dalších rovin a vynáší na povrch další témata.

Němota, znovu obalená tvarem, Dům –:

Pojď, Ty můžeš bydlet.

Hodiny, vystupňované krásou až k prokletí:

Útočiště na dosah ruky.

Ostřejší než kdykoliv jindy je vzduch, který zůstal:

Ty můžeš dýchat,

dýchat a být.

P.Celan

Mé sdělení má být malým darem za výsostné obdarování – ba více – za záchranu před oněměním v dobách inflace lidského slova.

Básnická výpověď Celanova vzniká na samé hraně konečného, prchavého života. Je pučícím výhonkem stále hledaného smyslu /i v podobě nicoty./ Spouští se nezadržitelně pod hladinu jevů až k prvotní „zemi hrnců“, jež symbolizuje počátky stvoření i zrození slova. Slovo je jindy Celanem metaforicky zobrazováno jako „strom“ /“Baumwort“, který spojuje nebe a zemi a formuje se svým stínem.

Lyrika P.Celana je ve své podstatě lyrika „vertikální“. V nejcitlivějších pasážích osciluje dramaticky mezi ponorem do universální noci a tvarováním na hranici svítání. Celanova poezie je ostrov snu, plovoucí na hladině věčného ticha, kde odhazuje zkrvavenou krajku bolestného času. Je mistrovským pokusem o vyslovení nevysloveného a snad i nevyslovitelného. Ale právě v okamžiku zrození básnického niterného slova či oslovení, které je jedinou a jedinečnou možností lidského setkání, ví, že jeho pomíjivost je možno zrušit paradoxně na jeho hraně, v jeho zhroucení a pádu do bez tvarového ticha a mlčení, jež ruší každou konečnost a distanci.

Na druhé straně však Celan čhává, naléhavě čeká na Zmrtvýchstání slova jako cesty k druhému Ty, milovanému a naslouchajícímu, bez něhož báseň ztrácí své poselství, svůj lidský smysl.

Řeč je časovou mříží univerzální hloubky. Řeč je mříž, která je integrálním zvnitřením a zároveň zjevením a seberealizací absolutna, jeho věčným časem, jeho „životem“.

Poetická reflexe Celanova není filosofii, ale přesto v sobě otevírá podstatné filosofické otázky. Jeho básnické dílo, někdy nazývané ne zcela právem antibibli, obsahuje v sobě dramatické dialogy s bohem, kterého Celan výsostně potřebuje, jako nejvyšší paradigma milujícího a milovaného Ty, které nejen lhostejně přihlíží, ale které se podílí zúčastněně na lidském osudu.

Bylo by příliš realistické chtít přiblížit snově subtilní lyriku P.Celana jen z nejtemnějších faktických událostí jeho života, i když je v žádném případě nemůžeme ignorovat.

Celan je niterný rodilý básník, výjimečný, nesuplovatelný tvůrce současné špičkové reflexivní lyriky, která má nejtěsnější vztah k jeho vnitřní zkušenosti, vzniklé v místě radikálního odvratu od nesnesitelné reality do imanentního snově halucinatorního prostoru. Jeho básně nejsou bezprostřední, přímou obžalobu faktů, jak by se mohlo mylně zdát např. z jeho básně „Fuga smrti“. Jsou rozením a stvořením nového symbolicko–metaforického světa, nalezeného za cenu introspektivního jasnozřivého oslepení k vnější odlišné skutečnosti. Jeho básně nejsou projevem choroby. Nejsou šílené. Jsou jen odvrácenou tváří, jsou naopak lícem rubu šílené reality s její citovou sterilitou a duševním malomocenstvím současné hektické civilizace, ve které člověk, lidskost, ztrácejí mnohdy vůbec hodnotu a stávají se zbytečným balastem konzumního fanatismu.

Celan není vyzbrojen ničím než lučavkou královskou geniální imaginace a naléhavou potřebu smysluplného dialogu s druhým. Přesto je jedním z nejcitlivějších žalobců a přitom nemilosrdným svědomím nelidskosti v nedávné /i každé/ historické etapě. A to ve své introvertní reflexivní lyrice, ve svých vánicích metafor a symbolů, ve svých „velkobuněčných“ snech.

Celan mluví, protože potřebuje sdělit nesdělitelné. Je nenapodobitelně originální, protože vidí neviditelné a nespátřené. Nemusí si vymýšlet, protože prožil děsivé důsledky totalitního ducha, který odsoudil miliony nevinných lidí k psychické a fyzické zkáze.

V prosinci 1951 napsal P. Celan do svého zápisníku poznámku: „Krok za krokem svět rozkvétá. A snad ještě ze zoufalství a pochybností se mohou zrodit básně.“

Jsou, myslím, hluboká psychická zranění, která jsou zřejmě nezhojitelná, a svou paměť, tu nesmiřitelnou a neodvolatelnou svědkyni, je možno radikálně uspat někdy jen vulkanickou sebezáchovnou evokací imaginace, nebo jen vlastní smrtí.

Celan se vtělil do živoucího slova, do básně. Opustil neobyvatelnou zemi, kde pro něho nebylo místo. Jeho báseň je cesta vstříc k druhému, hledáním dialogu s druhým, bez kterého nemůže žít a bez něhož pociťuje svou neúnosnou rozpolcenou konečnost. Jeho poezie je stálým zápasem o uchopení nikdy neuchopitelné hranice. Celan je člověk posedlý hypertrofií transcendence konečného, milovaného a stále ohroženého smrtí. Drama jeho poezie se odehrává na ostří této osiřelé a stále nenaplněné konečnosti člověka a slova, trčícího jako krvavý trn do mrazivého absolutna, v němž už není místa pro lásku a naději, pro cestu, protože ono samo je v sobě završeno, je dokonalou jednotou věčnosti a prchavé konečnosti.

Celan ví, že nemůže vést dialog s Absolutnem. Ví, že je to absurdní, a přesto ho stále vede. Vyčítavě, zoufale, rouhavě. Oslovuje ho někdy náruživě – v maximálně kondenzovaných, těžko dešifrovatelných symbolech. Ale nedostává odpověď. – Absolutno je monologické, „neobyvatelné“ /“proto my stále stavíme, znovu a znovu“.../ Báseň je „němota, znovuobalená tvarem: Dům – pojď, ty můžeš bydlet, dýchat a být.“ – říká Celan v jedné své básni. Celan svým nezhojitelným svědectvím je na straně ukřižovaných. Prožil jejich Getsemanské noci. Zná dobře volání o slitování bez odezvy nebes.

Celan pochopil do hloubky „ontologii“ lidského setkání, které je jediným pozemským rájem, ničím nezastupitelným. Věčností na zemi... Jejím nekonečným, i když pomíjivým pramenem.

Pocit bezdomoví, nemožnost najít opěrný bod /U–topos/ tvoří podstatný podtext jeho tvorby zároveň s obsedantní potřebou odezvy, hledání spočinutí, domova v druhém člověku. Jeho báseň je cesta k druhému, je „darem pozorným“. Nese však v sobě svíravou úzkost z prchavého tvaru stále ohroženého oněměním. Slovo, které se dere z nekonečné sémantické hloubky ke své hranici, stále osciluje v zemi Nikoho, mezi – ještě být a už nebýt – .Celanova báseň jde „od prahu k prahu“ tímto polosvětlem. Živá, tetovaná úderý srdce, nesená rytmem dechu na hladině věčnosti. Báseň, tep srdce, rytmus, dech, znamená „cestu, směr a osud“. Báseň vyvolává život a slovo z nekonečného beztvarého mlčení. Dýchá, otevírá se žízňivě setkání, dialogu, lásce – ale zároveň v sobě nese „přeryv dechu“ /Atemwende/, osten smrti, věčný svod Absolutna. V bytostném vztahu k druhému je vždy již skryt imanentní pohyb k nicotě, rozštěp, bytí–mimo–sebe, – bytí času.

Bytí–mimo–sebe, dialog je pro člověka specifické a původní, ale „sebevražedné“. Slovo, báseň, poselství druhému je zakořeněno v absolutnu, ale rodí se a opětovně vzniká v jeho imanentním rozštěpení.

Celanova básnická tvorba je naléhavým pokusem o vyslovení nevyslovitelného. Jak sám říká o svých básních:“ je to nekončený hovor o věčně přítomné smrtelnosti“...

Sdělení /Mit–teilung/ je v jádru paradoxní. Je zároveň stálým předělem /roz–dělením/. Domov jako báseň, cesta k druhému, rytmus dechu, je stále ohrožen bezdomovím. Přesto však je báseň, oslovení a hledání protějšku nejvlastnější možností lidské existence. I když prchavé vzájemné setkání jedinců smrtelných, a proto milujících, /domov, nalezený v básni/, stále visí nad propastí nebes.

Věřím se Celanem, že situace nejhlubší opuštěnosti a beznaděje lze někdy přežít v básni, nebo i v explozi iluze a snu, tzv. „šílené“, ale lidštější „realitě“. Celá Celanova básnická tvorba je bytostným hledáním setkání s druhým, společné řeči – lidsky účastné, která se může stát zázrakem zmrtevýchvstání. Celan v celé své básnické tvorbě uprostřed své mučivé osiřelosti takový dialog stále otvírá. Potřebuje naléhavě transfúzi vlastního já, ochromeného navíc hypersenzitivní „vinou“ toho, kdo milované bytosti přežil. Ale uprostřed své básnické, od života neoddelitelné cesty, uprostřed vlastního tak jemného rozdávání, shledal se lehčím se svou nekonečnou láskou a nadějí než vlas ženy, položený na misku společných vah. Byla to právě ta „oblačná lehkost“, kterou neunesl, a proto opustil gravitaci země i vlastní stále, zjitřenou konečnost.

1. Vzhledem k rozličným druhům a typům dialogů, setkáváme se i s různými koncepcemi a vymezením jejich předmětu. Všechny interpretace se však shodují na několika základních charakteristikách. Předně je předmět pojímán jako jeden z více vzájemně spjatých a podmiňujících se prvků, které tvoří strukturu sdělovacího procesu. Je možné je stručně postihnout ve formě otázek, jejichž zodpovězení dává o dialogu souhrnější představu. V podstatě můžeme vyčlenit tyto prvky, o jejichž počtu je vedena diskuse : kdo – s kým /komu/ – o čem /co/ – proč – jakým způsobem – jakými prostředky – s jakým efektem.

Předmět je jednoznačně spojován s odpovědí na otázku „o čem“, i když zdaleka nevyčerpává jeho celou problematiku, zejména pak v dialogickém jednání. Dosvědčují to – mimo jiné – i uvedené prvky, tvořící vzájemně propojenou síť vztahů, do které je předmět začleněn, v níž funguje a od níž nelze zcela abstrahovat.

Shoda panuje ještě v pojetí předmětu jako zprostředkujícího článku, který uvádí do vzájemného vztahu dva a více jedinců, kteří před komunikačním stykem byli ve svých aktivitách na sobě nezávislí. Jejich propojení společným předmětem je spojeno ještě s další podmínkou. Tou je nutnost zaujmout specifické role: vysílajícího a příjemce. Setkáváme se i s jinými označeními, podle toho, který aspekt je při komunikaci zdůrazněn: produkující – recipient, iniciující – vyčkávající, vyzývající /dotazující/ – odpovídající, aktivní – pasivní ap. Přijetí dvou rolí a jejich vzájemná výměna během dialogu je podmínkou jeho konání. DJ přináší v tomto směru podstatnou změnu. Obě role vykonává současně jediná osoba, autor se svým vnitřním partnerem.

V některých druzích dialogu je předmět apriorně vymezen. Většinou tomu bývá při teoretických a vědeckých debatách, diskusích a polemikách, jejichž účastníci usilují o upřesnění předmětu příslušného oboru. Tento případ nepřichází při praktickém provádění DJ v úvalu. Nemůžeme se mu však vyhnout v těch případech, kdy dochází ke snaze postihnout teoreticky specifické rysy DJ jako dramatického žánru, studijního oboru či profesní přípravy neherců ap.

Podobně jako v životním dialogu je i pro dialogické jednání charakteristické, že předmět není předem určen, dán, není účastníkům ani přidělován. Nevyskytuje se dokonce ani pro autora jako aktuálně jsoucí v tom smyslu, že se mu nabízí a stačí jen si ho všimnout, zaregistrovat, protože je stále „po ruce“. Autor se svým vnitřním partnerem se k němu postupně dobírají „krok za krokem“. Zárodky příštího předmětu se v procesu aktuální tvorby jen zvolna vynořují z temnoty do „světla vědomí“.

Mezi oběma uvedenými krajními typy předmětu se prosazuje proměnlivý mezityp. Je reprezentován obecnějším povědomím či generalizovanou představou, kterou si postupně utváří každý z frekventantů seminářů na základě svých osobních zkušeností a různé míry a způsobu účasti na nich. Jedná se často o skrytý, někdy i neuvědomovaný dialog každého z adeptů o vlastní pojetí DJ, od jeho individuálních modifikací až po polemiku, případně zavržení toho, s čím se setkává, co je realizováno druhými, jak je koncipováno, vedeno atp. Na tomto „pozadí“, tvořeném více anebo méně kritickou, postupně se upřesňující představou o předmětu DJ, se uskutečňuje vlastní autorská tvorba.

2. Pokusme se zprvu zmapovat předmět DJ a vymežit jeho obsah a rozsah. Je pravděpodobné, že jím není ontický, reálný předmět, věc /res/ ve své smyslově konkrétní podobě, na niž můžeme přímo ukázat a uplatnit tzv. ostenzi nebo kterou si můžeme pomocí smyslů ověřit, jinak řečeno vstoupit s její kvalitou do smyslového styku, tzn. vidět ji, slyšet, očíchat, ochutnat, ohmatat, potěžkat, manipulovat s ní atp. Takovou reálnou, předmětnou akci může autor nastolit a svým neslovním chováním oživit DJ. Je ale zřejmé, že se jedná pouze o dílčí, vedlejší způsob, jakým dochází k exponování předmětu, a to i v případě, že reálná věc nebude přítomná a všechny autorovy činnosti budou pouze pohybově vyjádřeny, mimicky zobrazeny či symbolickým gestem naznačeny. Znamená to, že ontický předmět je zastoupen autorovým tělem a pohybem, tj. jeho nonverbální aktivitou znakové povahy.

Může však také být reprezentován slovním znakem. Pohybovou řeč doplní slovní jazyk. S ním přichází k „řeči“ řeč, promluva anebo rozmluva s vnitřním partnerem o nepřítomné realitě /denotátu/, označené slovním výrazem. Slovo nemá v DJ pouze označovací funkci. Je s to v autorovi vyvolávat celý trs představ, které v rámci jeho mono–dialogu mohou být rozvinuty do bohatých slovních spojení obrazné a symbolické povahy, které rozšiřují hranice utvářejícího se předmětu. Na jeho dalším konstituování se podílí i volba emotivní výrazovosti některé z nespisovných forem jazyka, jakým je např. dialekt, slang, ale i

vlastní autorská řeč, „blábol“, dětština ap. Dalším obohacením významu, zejména pak smyslu dialogu, je využití extralingvistických, zvláště pak zvukových kvalit řeči, tj. časových /rytmus, tempo, agogika, pauzy ap./, silových /intenzita a její změny, dynamika hlasu s akcenty ap./, barevných a výškových, které mají svou obdobu ve výrazu pohybové řeči těla.

Tuto somatickou a kinetickou složku DJ může autor ve vztahu ke své promluvě aktivně exponovat různým způsobem. Využije ji k podpoře a znásobení účinku svého slovního projevu anebo k vyjádření rozličného vztahu k své rozmluvě s partnerem. Řeč těla rozvíjí svůj vlastní „text“, který doplňuje, ale i popírá, zesměšňuje anebo ironizuje, staví „na hlavu“ řečené ap. Svým druhým „textem“ a dalšími podtexty rozšiřuje smysl promluvy či rozmluvy a dále posouvá vytvářený předmět DJ.

Nonverbálním jednáním ztělesňuje autor nejen vybrané části rodícího se předmětu, ale také se vtěluje do celkového situačního kontextu, a plně tak zapojuje celé své tělo. Máme tím na mysli jeho dva základní existenční mody: tělo–objekt a tělo–subjekt, které zatím nenašly v češtině adekvátní slovní označení. Vypomáhá se adjektivními tvary: tělesný a tělový a odvozenými substantivy, která se ovšem zatím příliš neujala: tělesnost a tělovost. Dvojí realitu těla registruje každý jedinec s bohatými smyslovými zkušenostmi. Prožívá ji nejen na, ale také ve svém těle, jako osobnost mající tělo, žijící ve svém těle a činná jeho prostřednictvím. Tato prakticky známá skutečnost je v některých jazycích vyjádřena dvěma odlišnými slovními výrazy. Řečtina zná „sarx“ a „soma“, latina „caro“ a „corpus“, němčina disponuje diferencovanými výrazy „Leib“ a „Körper“ ap. V poslední době dochází k větší diferenciaci zejména personálního tělo–subjekt. Rozlišuje se např. tělo senzitivní, esteziologické, akční a volní, tělo jako vtělené a ztělesněné já, viz rozdíl mezi slovním spojením mám tělo a jsem tělo atp.

Autorova tělesnost a tělovost se spolu se slovem stávají základními znakovými prostředky, jejichž prostřednictvím dochází k postupnému formování předmětu DJ. Nepřítomnost reálného předmětu nepostrádáme, neboť to, o čem se vede řeč, co je sdělováno, je zastoupeno autorovým verbálním a nonverbálním jednáním s jeho partnerem.

V této souvislosti je nutné připomenout, že znaková reprezentace není zdaleka vázána na slovní označování konkrétních jevů a procesů ani na neslovní odkazování k nim /deznace/. To by vedlo k značnému zúžení prostoru pro autorskou tvorbu. Předmětem se stejně tak dobře může stát to, co ve skutečnosti postrádá smyslově konkrétní tvar, jakým jsou např. tzv. abstraktní jevy, obecné pojmy a kategorie. Pojetí předmětu DJ je však nutné ještě rozšířit. Zahrnuje v podstatě cokoliv, a to nejen, co se v reálné skutečnosti nevyskytuje anebo nevíme, zda existuje, ale i vše to, co si ve své představivosti jsme schopni vyvolat a exponovat jako podnět k tvorbě. Co se týče rozsahu a obsahu předmětu nelze předem vyloučit nic, co by autora nemohlo zaujmout a stát se smysluplnou výzvou k aktivaci jeho tvořivosti.

3. Zmapování bezhraniční rozprostraněnosti a otevřenosti předmětu DJ by se na první pohled mohlo jevit jako výhodné. Pro začátečníka představuje spíše opak. Staví ho před nutnost volby, rozhodování a výběru z variety otevřených možností. Nabídnutá svoboda je pro něj spíše zátěž než ziskem. Nelze na tomto místě nepřipomenout, že i velcí umělci, mistři svého oboru, velmi často volali po jistých hranicích, ve kterých by jejich tvorba probíhala. Odsouzení k volbě je nutné uskutečnit v nebezpečných podmínkách, kdy není čas na rozvahu, plánování či programování další činnosti. Vyžaduje navíc od autora připravit terén pro vstup jeho partnera. Tato fáze tvorby ho jakoby spoutává, svazuje. Jedná se o každému ze zkušenosti známý „předstartovní stav“, příznak, který spojujeme se zvýšenou aktivační hladinou, jako důsledek zmobilizované energie. Pro tuto situaci je přílehlavá Platonova myšlenka, v níž „energeia“ přirovnává ke spřežení koní, jejichž síla je řízena vozatajem. Řízení zkušeného autora spočívá ve schopnosti nejen se zaktivizovat, ale zmobilizovanou energii také usměrnit, udržet ji na určité úrovni správným dávkováním, případně ji doplnit z vnitřních zdrojů /viz dále/ tak, aby se stala pozitivní vlastností, umožňující realizaci jeho záměrů. Začátečník naopak není s to ji zvládat, a ta se zvrací do celkové křečovitosti a tuhlosti, kdy enormně zvýšené svalové napětí /distonus/ znemožňuje přirozený chod psychosomatických a psychomotorických procesů.

V pozadí tohoto nezáviděníhodného stavu funguje další faktor, jehož působnost vyjde najevo, když porovnáme dialog s vnitřním partnerem o samotě, kdy ho uskutečňujeme buď vnitřní řečí anebo samomluvou, s DJ, které se odehrává v autorské samotě, jež je ovšem zaldněna přítomností recipientů: diváků – posluchačů.

Projev a způsob zvnějšňování /exteriorizace, objektivace ap./ spolu s jeho zveřejněním představuje odlišný druh tvorby, než jakým je tvorba v samotě pracovny u stolu. Při DJ, uskutečňovaném na veřejné

samotě semináře, neběží sice o běžný druh kritického obecnství /např. divadelního/. Je vytvářeno soucítěními, volbou spřízněnými a vstřícnými kolegy, které čeká „obdobný osud“ jako protagonistu v jeho aktuální akci. Přesto supljuje do jisté míry tlak veřejnosti s jeho specifickým klimatem, ovlivňujícím výkon konajícího jedince. Jeho přítomnost je adeptem registrována, působí na jeho chování a vyvolává odezvu, která může mít pro něj povzbuzující, ale i opačný, tlumivý účinek. Každý z přihlížejících účastníků se po chvíli také stává autorem DJ, a vytváří tak nutně konkurenční klima. Svým vystoupením nastavuje „laťku“, která spoluurčuje posuzování jednotlivých výstupů a podílí se současně i na spontánním vytváření kritériální soustavy, platné v probíhající semináři. Přesto, že přítomní participanté vytváří pozitivní pracovní prostředí, přece jen bezděčně vnáší kompetiční /soutěživou/ atmosféru spolu s dalšími sociálními tlaky, s jejichž vlivem se musí adept naučit vyrovnat. Vliv obecnství jakéhokoliv typu je faktorem, s nímž je nutné i při výchovném procesu počítat. Na jedné straně – jak jsem ukázal – svazuje „učedníkovi ruce a ústa“, snižuje jeho vnímavost a blokuje jeho představitost, na druhé straně se stává katalyzátorem, který umocňuje tvořivé síly jedince a napomáhá mu hledat a formovat esteticky působivější předmět DJ.

4. Vraťme se k problematice předmětu DJ. Neobjevuje se najednou a v celistvosti jako „deus ex machina“. Nevyznačuje se rysy něčeho trvalého, stálého, majícími podobu věčného námětu. Rodí se postupně v průběhu autorské tvorby za přispění kooperujícího vnitřního partnera /od jeho specifické problematiky částečně abstrahujeme, neboť vyžaduje zvláštní studii/.

Začátky konstituování předmětu tkví, zejména u začínajících autorů, v tápání, hledání, nesčetných omylech a pokusech, při nichž dochází k návratům k předchozím, nedostatečně využitým nápadům. Zárodky příštího, možného předmětu se tudíž nenacházejí mimo DJ, ale mají své počátky v situacích, které svým slovním a neslovním chováním autor vytváří. Znamená to, že jedinec musí být „při tom“, že se přímo tělesně i tělově účastní jako aktivní participant a realizátor jeho postupného utváření.

Vedle obsahu a rozsahu předmětu je to právě časový faktor, který se výrazně podílí na tomto procesu. Nelze totiž být nečinný a nechat plynout neúprosný čas mimo nás. Nestačí – jak prokazují promítnuté ukázky začátečníků – se ptát, co dělat, o čem vést řeč ap., /pokud si ovšem tuto modelovou situaci zkoušející nezvolí jako předmět DJ/. Při takovém pasivním postoji se prosazuje běžná snaha opřít se o pomocnou funkci přiděleného předmětu. Ten však v této aktuální situaci ještě neexistuje, neboť si ho musíme teprve svou tvořivou aktivitou budovat, vytvářet.

Četnými dotazy jsem zjistil, že předmět svého vystoupení si žádný ze seminaristů předem nepřipravuje. Nejsou tím však vyloučeny apriorní tendence. Spočívají obvykle v rámcovém vymezení předmětu, kdy je „naplánován“ v hrubých rysech určitý způsob jednání /polemický, souhlasný, kooperující, kompetivní ap./, upřednostněn charakter konání /klidný, dynamický, volný, rytmizovaný atp./ anebo typ partnera, který ovšem souvisí s předcházejícími preferencemi. Předem vybrané obecné schéma námětu /programu, projektu ap./ bývá však brzy opuštěno a realizátor přechází k tvořivému spontánnímu experimentování.

Plynulý, někdy i překotný proud improvizovaného dění DJ klade zvýšené nároky na jedince. Vyžaduje nejen permanentní činnost, ale i současné zapojení více psychosomatických činností najednou. Jejich synchronní vykonávání má povahu spontánní hravé aktivity, v níž zdalekanedominují jen záměrné, cílevědomé procesy. Např. v době, kdy adept svým bezděčným, zatím nepředmětně zaměřeným chováním vytváří různé situace, jejichž řešení není ještě v jeho silách, je nucen v téže době se pokoušet registrovat jejich průběh. Jinak řečeno, ze stavu „být mimo situaci“ by měla sílit tendence dostat se „do situace“ a díky jejímu pozvolnému mapování se v ní orientovat. Někdy pomůže okamžitý intuitivní vhled. Je však lépe se spolehnout na pozorné zapojení smyslů. Zejména u pohybově kultivovaných jedinců uplatní se zkušené senzitivní tělo – u Patočky označované jako esteziologické –, které jako citlivý nástroj je schopno samostatně reagovat a vydělit z variety rozličných impulsů zárodka „něčeho“, co v procesu jejich překódování /prostřednictvím přirozeného ikonického a slovně symbolické kódu/ nabude podobu představy, myšlenky, nápadu, motivu ap. Při jejich dalším zpracování, nesoucím již stopy individuální kompoziční práce, stávají se stavebními kameny a pojivem vytvářejícího se předmětu.

5. Z diskusí s přihlížejícími diváky v semináři vyplynulo, že v této své funkci jsou s to vyhodnotit, jak adept nepostihuje mnohé inspirativní momenty situace, že je dokonce v některých jejích fázích „slepý a hluchý“ pro podněty, které se mu přímo nabízí. Zejména začátečník v úvodní „zahřívací“ fázi je zahlcen, a při tom ještě utlumen přemírou své nesoustředěné a nespecifické aktivity. Není v ní ani prostor ani čas pro

jistou distanci, autokritický odstup na základě průběžných zpětnovazebních procesů, které by mu pomohly se orientovat v pro něj nepřehledném terénu.

Proto u některých začátečníků ani nedojde k ustavení předmětu, neboť je rozdroben do tříště spíše náhodně sebraných nápadů, které postrádají dalšího zpracování a propojení. Jde spíše o torzo předmětu, kterému chybí snaha po jistém uspořádání ve smysluplný celek, nesoucí pečeti autorské tvorby.

Časový faktor potvrzuje, že předmět je nutné pojímat jako široce otevřené pole, které si pro svou tvořivost vytváří sám autor. I když se některé fáze jeví jako nepředmětné anebo spíše zaměřené na činnosti kolem předmětu a jeho přípravy, můžeme zůstat u označení v titulu našeho příspěvku. Podmínkou ovšem je, že do něj zapojíme vše, co se postupně stává součástí celkové zaměřenosti a tvořivé orientace jedince. Svou úlohu tu sehrává i povědomí specifických rysů DJ, vyvolané obecným vymezením jeho předmětu jako určitého žánru, jak jsem se již zmínil v I. kapitole. Tím se blíží naše pojetí předmětu fenomenologické koncepci tzv. intencionálního předmětu, který – jak píše Husserl – nemusí být ani součástí intencionálního aktu a tím spíše ani reálným předmětem či dokonce pojmem.

Do pole postupně koncipovaného i spontánně vytvářeného předmětu se dostávají i ty činnosti a procesy, které ležely ve sféře nevědomí anebo ne zcela a plně uvědomovaných procesů, ale které se postupně transformují, aby se posléze staly pramenem spoluúčastnických interakcí autora s jeho vnitřním partnerem. Ve spolupráci s ním, kdy každý z protagonistů zastává své stanovisko, zaujímá svůj osobitý postoj, vycházející z uplatnění vlastní optiky, nastává fáze, v níž se mezi oběma aktéry postupně rodí a formuje předmět jejich konání. Je to předmět jejich společného úsilí, tvořivé aktivity a směřování, v němž se oba partneři vyznačují vzájemností a vstřícností, jež jim umožňují společné sdílení dosažených významů a hodnot.

Několik našich vybraných poznámek k časovému faktoru předmětu DJ ukázalo, že jeho konstituování probíhá na průsečíku dvou základních os, reprezentovaných časem synchronním a diachronním. Prvně jmenovaná dimenze temporality se projevuje zejména v jednotě slovního a neslovního jednání, které představuje součinnost psychosomatických a psychomotorických činností. V jejich rámci dominuje některý z procesů s jeho psychickým obsahem, např. vnímání, představy, myšlení, prožívání, vůle ap. Všechny tyto synchronně /nikoliv paralelně/ probíhající stavy, činnosti, procesy i vztahy se uskutečňují na různé úrovni uvědomění a způsobu jejich regulace.

Nejzákladnější rovinu tvoří autonomně řízené vrozené a zděděné programy činností, a to jak biologické, tak i sociální povahy /např. archetypy/. Z jejich „podlaží“ vystupují nacvičené a osvojené vzorce chování. Představují jednak relativně uzavřené, minimálně proměnlivé zvyky, stereotypy a plně zautomatizované dovednosti, jejichž řízení nevyžaduje ve známé situaci vědomého zásahu. Jsou doplněny otevřenějšími a pohyblivějšími dovednostmi a druhem schopností ve smyslu „umění“ /anglicky „ability“/, které je subjekt s to modifikovat do podobných podmínek, v jakých si je osvojil. Ve spolupráci s těmito funkčně propojenými vrstvami se plně uplatní otevřené schopnosti /anglicky „aptitude“/ záměrného řízení našich aktivit, včetně inovačních projektů.

Nástin činností rozličného stupně psychické regulace v sobě již obsahuje druhý rozměr času diachronního, v němž dominuje časový tok z hlediska přítomnosti, minulosti a budoucnosti. Spontánní tvořivá improvizace DJ vychází z aktuální přítomnosti, minulosti a budoucnosti. Spontánní tvořivá improvizace DJ vychází z aktuální přítomnosti, ale opírá se v rozličné míře o minulou, praxí prověřenou zkušenost. Ta převažuje zejména tam, kde se jedinec spoléhá pouze na navyklé způsoby chování. Pokud je autor schopen si při svém konání vyčlenit prostor pro distanci, stoupá i vliv záměrného jednání. Je vždy provázeno všestrannějším uplatněním zpětných informací o průběhu i výsledku jeho chování. Dochází k zvýšení podílu řízené spontaneity, v jejímž rámci autor vědomě pečuje o esteticky a komunikačně přehledněji koncipovaný tvar předmětu. Patří k němu i jeho dynamická stránka, které věnuji pozornost v další kapitole.

6. Na konstituování předmětu se podílí též emočně afektivní obsahy prožívání jedincova chování i jeho citový vztah k DJ. Nejsou žádným zážitkovým luxusem či bezúčelovým průvodcem předcházejících činností. Vyjadřují základní a určující hodnotovou orientaci a postoj adepta k jeho účasti na DJ. Projevují se specifickým vnitřním klimatem, které spočívá v celkově zvýšené aktivitě jeho chování. Dokládá, jakou hodnotu přisuzuje autor svému konání a snaže o zlepšování svého verbálního a neverbálního projevu.

Intenzivnější nasazení vnitřních sil /energie/, vytváří pohotovostní pole pro uplatnění kreativních postupů, i když to zdaleka nemusí znamenat, že má představu, o čem a jakým způsobem je bude rozvíjet. Tento stav

nejen předchází vlastní tvorbu – vzpomeňme na „předstartovní“ zahřívací fázi – ale uplatňuje se v různé modifikované podobě i během ní. Navíc ovlivňuje mimoracionální, nevědomé nebo ne plně uvědomované tendence, z nichž vyvěrají např. přání uspět, potřeba sebe prezentace, zvědavá snaha dopátrat se mezi vlastními schopnostmi či odborný zájem o vlastní profesionální růst nebo snaha si svobodně zahrát a vyzkoušet „něco“, s čím se v běžném životě jen zřídka setkáme. Jedná se o křížovatku vzájemně se prolínajících pohnutek /motivů/, které jsou propojeny s dynamickými procesy vzbuzených emocí i tlaky citových preferencí. Tvoří důležitou součást energetizačních procesů. Mají svou složku silovou /dynamickou/, která podněcuje a udržuje aktivační hladinu naší tvořivé činnosti, a složku směrovou, jež zaměřuje jedincovu aktivitu na to, co pokládá za významné, důležité a v čem nachází smysl svého jednání. Tato jeho základní hodnotová orientace /včetně její kriteriální soustavy/ funguje jako „filtr“, který omezuje aktuální pole autorovy předmětné zaměřenosti. Sítem svého „oka“ propouští podněty pouze určité důležitosti, významnosti. To znamená, že se do improvizované aktivity nedostává „cokoliv“, nýbrž jen to, co prošlo prověrkou primárně hodnotících procesů. Tento zárodek předmětu se zvolna vynořuje z nevědomí a nespoutané spontánnosti na „světlo“, které autor registruje jako směr, kterým napře své síly, svou energii a vyzkouší své schopnosti a prověří svou intuici.

7. Pokusil jsem se ukázat, že autorská tvorba v DJ představuje složitou, mnohvrstevnou strukturu, v níž dochází k souhře a vzájemně se podmiňující činnosti vědomých i nevědomých procesů. Zmíněné činnosti, jakým je např. cílově nezaměřené tápání, zkoušení, hledání, zvědavé pátrání atp., provázející přípravnou fázi, v níž adept ještě zdaleka neví, co a jak bude dělat, představují různé druhy spontánního, bezděčného, nevědomého chování. Jsou doplněny naučenými vzorci chování a zvyky z přeučení, které „naskakují“ automaticky a stereotypně v těch situacích, které se vyznačují podobnými znaky, jaké měly ty, ve kterých došlo k jejich osvojení a později i k jejich osvědčení.

Vědomé aktivity, s různou mírou uvědomění, označované jako cílevědomé, záměrné, volní, úmyslné, neprobíhající izolovaně od předcházejících procesů, neboť ty tvoří základní podmínku jejich uskutečňování. Odlíšení vědomých činností od nevědomých by nemělo vést k jejich oddělování, či je dokonce pojímat jako vzájemně se vylučující. Vědomí bývá někdy pojímáno jako ostrůvek v širokém oceánu nevědomí. Přesto není třeba žádný z procesů ani demonizovat ani glorifikovat. Tvoří přirozenou a nedílnou součást i běžného životního chování, a tím spíše pak jednání dialogického. Neustále uskutečňované přechody z nevědomých činností do zvolna uvědomovaných kreativních postupů tvoří nejen základ pedagogického učebního procesu, ale jsou i mohutným zdrojem radostných prožitků z postupného zvládnutí a neustále se zdokonalujícího řízení vlastní spontaneity, zážitků, jež tím, že prošly procesem katarze, představují pro autora vlastně jedinou bezprostřední odměnu, kterou se obdarovává za svou nezištnou, tvořivou aktivitu.

8. Jak se ukázalo, je předmět DJ otevřený a dynamický, takže doznává s každou novou situací dalších změn. Zatím jsem věnoval pozornost spíše těm fázím, které byly spojeny s jeho hledáním a vytvářením. Jeho zvládnutí a „fixace“ přináší možnosti tvořivého doplňování a proměn. Jsou spojeny s jeho transformací, která tvoří součást kreativních metod. Zmíním se o dvou postupech, s jejichž konkrétní formou se v praktické tvorbě setkáváme.

První metoda má svůj původ v běžné lidské praxi, kdy dochází k přenosu akcentu zaměření z obsahu činnosti na její formu, způsob, jakým ji provádíme. Stručně řečeno, „co“ /o čem/ je nahrazeno „jak“, a to nikoliv jako setrvalý stav, ale jako vzájemně se podmiňující vztah, v němž – dle situačního kontextu – může být jeden z jeho pólů vystřídán druhým a současně výrazně akcentován.

V estetické výchově se jedná o programově pěstovanou a rozvíjenou aktivitu, vyznačující se zvýšeným zájmem o způsob projevu, tvorby, péči o vnější tvar, formu chování ap. Forma tu však není brána jako povrchní, čistě vnější „slupka“, obal, který je možné vyměnit, aniž by došlo k změně obsahu /nabízí se příklad krabice či láhve s jejím „obsahem“/. V tvorbě je forma pojímána jako jediný způsob vnitřní organizace a existence obsahu. U interpretačních aktivit pak vystupuje jako způsob prezentace /projevu, vyjádření, zobrazení ap./ obsahu. Souvisí s jeho syntaktickou stránkou, tj. způsobem uspořádání prostředků /materiálu/.

V dialogickém jednání dochází k tomu, že autorovy aktivity přestávají být jednostranně zaměřeny na předmět ve smyslu jeho obsahových aspektů, tj. zejména prezentaci určitého děje, námětu, příběhu ap. Jejich význam ustupuje ve prospěch nové orientace na způsob, jakým je předmět autorem pojednáván, co

vše se s ním dá „udělat“, provést jak si s ním pohrát. Dochází k přehodnocení funkce předmětu. Dominujícím se stává způsob, jakým je DJ rozvíjeno, tj. samo dění. Přítomní recipienti mají tak možnost nahlédnout přímo do samotné dílny autorovy tvorby, a tak se účastnit i podílet na tvořivém rozvíjení jejích možností.

V těchto souvislostech se vytváří specifická poetika DJ, která dostala „do vínku“ tento originální artefakt I. Vyskočila, prověřovaný v jeho nesčetných formách „nevidadla“. Je možné vystopovat více vlivů, které se v jeho poetice tvořivě přeměnily. Připomeňme např. dialog, navazující na sokratovský vzor, robustní, jemný i ironizující intelektuální humor, těžící s nesmírnou citlivostí z bohatství češtiny anebo syntaktickou a sémantickou složku jazyka, odhalující nepřeborné možnosti „jazykových hrátek“, které ač nezaprou přináležet k dramatickému žánru, přece jen čerpají také z životní reality, a popírají tak svou jednosměrnou závislost pouze na divadle.

Druhým příkladem tvořivé metody transformace předmětu je jeho přeměna na partnera DJ. Základ této metamorfózy spočívá v dvojedinosti našeho jáství. Některé jazyky mají pro tuto skutečnost příslušná slovní označení, např. angličtina: I – me, franština je – moi, němčina: ich – selbst. V češtině chybí adekvátní slovní výrazy. Vypomáhá se použitím různých pádů zájmena „já“, jak můžeme demonstrovat na následujícím příkladu: jediné já – jako člověk – jsem schopen poznávat sám sebe. „Já“, reflektující já, jako podmět je s to se zaměřit a pozorovat „druhé já“, které se tak může stát předmětem popisu, analýzy anebo interpretace.

Počátkem této nové orientace se mohou stát tělesné a tělové pocity a zážitky, které se některými svými vlastnostmi připomenou autorovi a vynutí si na něm, aby se jimi přednostně zabýval. Zavede o nich řeč, komentuje svůj psychosomatický stav nebo ho pohybově vyjádří svým chováním. V průběhu dalšího jednání může autor svůj stav anebo orgán jako „nositel“ tělových zážitků vyčlenit jako samostatného činitele, aby ho posléze uvedl do role partnera.

Řeč není vedena o určitém tělesném orgánu či partii, ale s ním jako s druhým pólem komunikačního kanálu. Jako příklad poslouží Werichovo zdůraznění ucha, které se diví, co všechno huba pronese. Partnerem se může stát cokoliv z celku jáství. Partnerské roli prospívá, když je vyčleněný orgán, vlastnost, rys, vztah či stav personifikován a případně ještě povýšen do obecné polohy symbolu. Z hlediska sémantického je tuto transformaci předmětu možné interpretovat jako přechod a přeměnu jednoho druhu znaku v další, tj. od indexu k ikonu a symbolu.

Autorovi se nabízí další vnitřní diference ego komplexu. Dochází tím k rozmnožení dílčích aspektů jáství, jak je známe i z vlastní zkušenosti. Dialog je pak veden a děje se mezi mým praktickým a teoretickým já, mravním a estetickým, pracovitým a pohodlným, ale i mezi Rozumem a Citem, Tělem a Duší /resp. Duchem/ ap.

Transformace předmětu na partnera DJ odkrývá jednu z možností, jakým způsobem může dát autor vznik novému partnerovi. Jeho existence je jednou ze základních podmínek konání dialogu. Tento požadavek splňuje i vnitřní partner. Jeho problematika, včetně celkového pojetí partnerství, překračuje meze, vytyčené titulem práce. Je však nutné připojit poznámku, vyplývající z upřesnění našeho tématu.

Partnerství v DJ neznamena absolutizaci autorovy osobnosti jako jediného protagonisty, jehož je vnitřní partner pouhým pasivním otiskem či stínem. Má svou relativní samostatnost, která se zvyšuje v průběhu interakcí a také např. tím, že je častěji exponován ve smyslu „seriálového“ partnera. Ve vzájemných vztazích kooperativní a kompetitivní povahy je stavěn do různých situací tak, že jeho jednání – navíc odlišně vyjadřované slovními, pohybovými i dalšími prostředky – získává na věrohodnosti a logice. Není proto výjimkou, že jeho repliky a kontrarepliky mohou překvapit i zaskočit samotného autora „stvořitele“. Plní tím důležitou úlohu, která spočívá v tom, že mu nedovolí sklouznout do egocentrického, případně egoistického jednání. Znemožní mu, aby DJ pojímal jako proces aktuálního vybití energie, jako formu sebeuspokojení, sebevyjádření či sebe prezentace, vyúsťující do monologu, jehož předmětem je samomluva o sobě a se sebou samým. Dialog nastoluje dynamický, vzájemně vyvážený a doplňující se vztah Ty – Já, v němž již Platon shledával, že teprve „dia-logos“ je obohacením „logos“, že slovo sice zprostředkuje poznání, ale jeho završením je teprve rozmluva, která ve spolupráci s partnerem umožňuje osvětlit předmět jejich dialogu z více úhlů pohledu a z různých stanovisek.

9. Vybrané příklady transformace předmětu DJ snad prokázaly, že jeho tradiční, „objektivní“ pojetí /co dělat, o čem vést řeč/ je příliš statické. Pro tvořivé jedince znamená omezování jejich aktivit. Proto posouvají jeho chápání do poloh, ve kterých mohou uplatnit svůj osobitý podíl nejen na dění a

uskutečňování dialogu, a tím i na individuální modifikaci předmětu, ale i na způsobech jeho vedení a rozvíjení. Z jiného, pragmatického úhlu pohledu se ukazuje, že předmět DJ je těsně spjat jak s osobnostmi participantů, tak také s jejich záměry a cíli, které prostřednictvím své rozmluvy sledují. Obecněji řečeno, předmět doznává změn spolu s účelem a funkcemi, jež jsou spojeny s určitým typem dialogu. Tento poznatek jsem si ověřil při svých pozorováních a stvrdil rozhovory s účastníky – neherci. Ti totiž sledují absolvováním seminářů poněkud odlišné cíle – jejich profesionální orientace se ubírá jiným směrem. Rozličná odborná zaměřenost účastníků klade proto na obsah a způsob vedení seminářů poněkud odlišné požadavky, pro které je přístup I. Vyskočila vždy otevřený. Ovšem vědomí vnitřní diferencovanosti předmětu DJ jako studijního oboru nemusí být na škodu věci.

Domnívám se, že všechny zájemce spojuje společný „cílový předmět“, upřímná snaha pojímat DJ jako dění, při němž se seznamují se strukturou sdělovacího procesu. Na tom však poznání nesetrvává, neboť akcent celého jednání se přesouvá přednostně na porozumění partnerským vztahům. Poznat vlastní povahu partnerství, osvojit si různé druhy partnerských kontaktů a naučit se respektovat symetrii ve vzájemné výměně rolí a s nimi spjatých aktivit, to vše vytváří podmínky pro osobnostní rozvoj každého z účastníků v té míře, kterou by při egoistické izolovanosti nebo monologické činnosti nebyl s to dosáhnout. Adept se tak postupně dobírá poznání a porozumění sebe sama, svých schopností i možností jejich uplatnění, prostřednictvím druhého, tj. vnitřního partnera. Takové poznání překračuje práh pouhého porozumění.

DJ se totiž neuskutečňuje jen pomocí slov a nedá se redukovat na přenos informace. Vyžaduje celkové zapojení autorovy osobnosti v komplexu jeho psychosomatických a psychomotorických aktivit, jeho neslovní jednání, zprostředkované zprvu uchopující rukou a později činností moudrého, chápacího personálního těla, umožňuje hlubší průnik do komunikačního procesu. Porozumění je doplněno obsažnějším a celistvým pochopením všech podstatných souvislostí, v nichž autorovo jednání probíhá. Chápe ho především jako setkání, které znamená rozšíření osobních zkušeností o nové způsoby dialogů a jednání, jež vedou k celkovému obohacení vzájemných vztahů lidí, k zvýšení kultury jejich vzájemných styků, a tím i estetické působivosti vlastního procesu sdělování a sdílení společně dosažených hodnot.

Dopsav titul příspěvku zatrnul jsem poněkud. Zní takřka filozoficky, ač věc, o níž bude psáno, tu do výšin královny věd nedosáhne. A přesto tu o svobodu půjde. Jen dovolím si nevymezovat napřed pojetí pojmu svoboda a následně pojmu dialog ve všech patřičných relacích, neboť hodlám spět rychle k meritu.

Začněme nakročením jakoby k eseji.

Celý náš život je prodchnut komunikací. Počínaje elektrochemismy v našem těle, soustavou dalších smyslů (kromě těch pěti vnějších, co mají být pohromadě) – interoreceptorů a proprioreceptorů pracujících s informacemi o tom, jak fyzicky existujeme, přes fatické myšlení či vnitřní řeč až po výměnu zpráv mezi lidmi. Abstrahuji od řady mezistupňů a dalších komunikací. Nechci příliš zjednodušovat věci tím, že ztotožním pojem komunikace a dialog, ale přesto tu je zřejmá blízkost obsahů, resp. skutečností skutečných i ideálních, které oba pojmy označují. Připustíme-li, že dialog bývá podstatným polem komunikace, pak můžeme tvrdit, že ve své podstatě jsme bytostmi dialogickými a náš život se skládá z řady aktů, jimiž voláváme responze, a naopak z našich responzí na skutečnosti, s nimiž se setkáváme, ať již jde o skutečnosti vpravdě komunikační (slova, různé signalizace atd.) či o skutečnosti, které nějak osloví naše tělo či naši mysl, ač to nemají přímo v úmyslu (třeba vůně lesa... i když, kdo ví?).

Čtenáři může se zdát, že mi zbývá už jen ztotožnit pojmy komunikace, interakce, chování, reagování apod. a nebude vlastně už o čem psát dále. To ale nechci. Do nebezpečné šíře jsem se pustil jen proto, abych vytvořil startovací pole pro tvrzení, že pokud je náš život opravdu tak dialogický, komunikativní, diskurzivní, pak je zřejmé, že v tomto našem životě žijeme a tvoříme širokou škálu různých typů dialogů, z nichž některé stojí na samé hraně dialogičnosti (tím, že jsou opravdu jen pouhou reakcí na cosi, ale třeba též monologem, který mívá veskrze latentně dialogickou povahu) a jiné reprezentují vysoké formy lidského verbálního abstrahování, jinde v přírodě nevidané.

Přimkněme se teď k I. Vyskočilovi jako k východišti dalších úvah. Ve své profesorské řeči nabízí další klasifikační pohled vedoucí od vnitřního dialogu vnitřních partnerů v nás samých až po jeho vnější tělový projev viděný ve změnách svalového tonu, gesta a případně dále pro sebe rozehraný či též pro jiné zveřejněný improvizovanou hrou. Svůj výklad začíná I. Vyskočil partíí pojednávající o spontánní dramatické hře, improvizaci. Ucho žasne, co huba mluví, praví s J. Werichem.

Čtu-li tyto stránky profesorsky stati, které pojednávají o tom, co bylo ukázáno zde v předchozím odstavci (a přidám-li to, co jsem sám „o“ dialogickém jednání viděl), pak mám před očima představu čistého dialogu, dialogu skutečně vyvěrajícího z hlubin úrovně „spontánního já“, dialogu vpravdě svobodného, pokud můžeme ohraničit či vymezit svobodu tentokrát tím, co se odehrává v našem nitru, v našem „podvědomí“ (I.V.), tím, čím jsme spontánní, tím, kdo jsme my sami, každý z nás, pokud tedy můžeme ohraničit svobodu tím, že ji máme v sobě.

A nevíme-li, zda tato svoboda v nás jest, pak dialogické jednání nesporně má schopnost nám ji připomenout, ale snad i darovat (to jistě vědí lépe ti, kteří se nejen jako já toliko dívali, ale kteří „to“ i žili či žijí).

Není však – alespoň v teoriích o člověku – shledáváno jako součást našeho života jen „já spontánní“, ale i další jakési druhy či vrstvy „já“. Já reflektované, já stylizované, já seberegulující. Vypadají teď možná tato „já“ vedle já spontánního jakoby nepřipadně či chudě. Ale existují a z jistého hlediska nejsou ani chudá ani nepřipadná. Teď však je nutná vsuvka v děli odstavce.

Aby bylo jasno, tady nezačíná jakási oponentura myšlenek Ivana Vyskočila. Tady – opět nakročením jakoby k eseji – začíná povídání o jiném typu dialogu, který je součástí našeho bytí. Tedy opakuji, žádná polemika, ale řeč – byť Vyskočilem inspirovaná – o něčem dalším či jiném nebo souvztažném.

A I.V. nám též pomůže posunout téma do roviny pedagogické, neboť on své východisko prakticky naplňuje i při výchově herecké, ale obecně i při kultivaci tvořivé sociální komunikace. A právě toto pole skýtá onen další pohled na věci dialogické.

Nejsa učitelem herectví nemohu se pouštět oprávněně do debat o tom, nakolik je tato jevištní profese (a u koho) založena na spontaneitě a nakolik na reflektovanosti a sebeřízení. Jsa ale učitelem, který ve své práci užívá jak divadelní (dramatická výchova), tak spíše psychologicko-pedagogické (pedagogika osobnostně sociálního rozvoje) prostředky a metody, a to s cílem všeobecné kultivace osobnosti a rozvoje sociálních dovedností žáků nám do školy svěřených, chci psát o následujícím.

Ve své práci musím (a nejen já, ale samozřejmě i řada dalších kolegů ve stejně krásném jhu) vést naše žáky cestami – z jednoho úhlu pohledu – nejrozmanitějších dialogů či diskursů atd., které jsou a budou součástí jejich existence, ale i které nám slouží k tomu, abychom mohli v lekcích realizovat společné pedagogické dílo (oni žákovské, já učitelské); z druhého úhlu pohledu ovšem i cestami tu spontaneity a jejího rozvoje a svobodného projevení, tu však přísné regulovanosti a pravidlovanosti vyžadující přísný dohled nad sebou samým v tom, čemu se učí a jak se tomu učí.

Spojíme-li obě strany ve výše řečeném, pak vyjde v sumě mimo jiné i kategorie „řízeného dialogu“, dialogu, který má jasná pravidla ať již je veden se sebou samým či s partnerem.

Nechci tu klást otázky po smyslu existence takových dialogů či po smyslu toho, že se jim žáci učí – jejich oprávněnost plně uznávám. Víím, že pravidla, která ve svém systému tematicky centralizované interakce mezi lidmi uvádí R.Cohnová nejsou výmyslem blouznivého vědce, ale kopírují rozvíjejícím způsobem efektivitu v životě viděných komunikací, víím, že kroky tak řečené konstruktivní hádky i její určení, co se smí říkat a co ne, mají sílu vést k dobrým závěrům mezi lidmi, víím, že doporučení asertivních formulek, v zátěžovém typu dialogu, která jsou v konečném důsledku dost přísná, mohou přinést úlevu v napětí, víím, že přesně předepsané a říkané větné segmenty převedení konfliktu dvou lidí na problém umožňují efektivní řešení, víím, že regule vyjednávání mezi stranami... atd. atd.

Ale to vše platí i pro dilog „dovnitř“ osobnosti. Víím rovněž, jak přesné mají být některé formule adresované sobě samému, formule sebezpotvrzující či naopak problémy (cestou sankalpy i jinou) pomáhající řešit; víím, jak obtížné bývá udržet linii pozitivní (či situaci „pozitivizující“) samomluvy v okamžiku, kdy čelíme třeba vlastnímu stresu, víím, jak potřebné je hovořit k sobě jen určitým způsobem, když se rozhodneme pro změnu třeba postojů...

A víím, že i toto moji žáci potřebují znát a dle své možnosti umět, protože realita života je bude stavět i do situací, v nichž toto může být ten nejlepší způsob dialogu, kdy to může pomoci jim i druhým (stejně tak jako jim jejich spontaneita může uškodit, ale stejně tak, jako může uškodit jim i druhým to, že nebyli spontánní a tak dále).

Ještě jednou – víím. Ale vždy znovu si trochu udiveně uvědomuji jistě jen zdánlivé paradoxy této této věci (a této práce).

Na jedné straně učíme přesným pravidlům vnitřních i „vnějších“ dialogů, kterážto pravidla nejen že netryskají ze studánek (či studní) spontánního já, ale přímo závisí na ukázněnosti já reflektovaného a řízeného (v tom se mnohdy jistě per analogiam podobáme i přípravě herců v některých systémech, k nimž systém Vyskočilův tvoří alternativu), leč jdou mnohdy člověku i proti srsti, avšak jsou v důsledku dobrá. Na druhé straně učíme – i když třeba jinak než Ivan Vyskočil – otevřenosti, spontaneitě a pocitové čistotě dialogu vnitřního i s komunikačním partnerem.

V titulu bylo ale psáno o svobodě a vracím se tedy i k tomu, co bylo řečeno výše, že se spontánním já pojí se mi automaticky představa svobody. V úvaze se však nelze vyhnout tomu, že i regulace v dialogu má svůj význam.

Contradictio in adiecto. Vychází mi v té rovnici, že řízenost dialogu přináší ne nepodstatný druh svobody, totiž svobodu zvládnání situace, svobodu zvládnání sebe samého, svobodu a oproštění od toho, co může spontaneita zanechat svým přívalem, umožní svobodu řešení. A vychází mi rovněž, že je to naopak ono uvědomění si sebe samého, k němuž kráčíme přes setkávání se svou spontaneitou, co nám – vedle jiného – umožní o to lépe zacházet s tím, co zvu řízeností, o to lépe rozeznat, kdy já v této situaci s těmito partnery mohu zapomenout na pravidla či naopak je musím nechat znít ve své syntaxi, umožní svobodu poznání a volby.

Je to hra se slovy, ale myslím, že jen dohromady tyto „dvě svobody“ v dialozích dají tu jednu bez uvozovek (či s velkým s či jakkoliv jinak).

V posledním odstavci chtěl jsem vše postmoderně podstrčit řečmi o banálních závěrech, ale řeknu jen, že to, co řečeno o pár řádek výše, mne znovu a znovu uchvacuje.

Předmět základy profesní praxe (dále ZPP) je zařazen od roku 1990 pro všechny obory studia učitelství 1. a 2. stupně škol v prvním ročníku denního studia na PedF Ostravské univerzity. Na jeho vzniku, prosazení a zařazení se podílela doc. Hana Kantorková, Mgr. Eva Polzerová a Mgr. Hana Cisovská, ale velkou inspirací pro ně byla dlouholetá práce doc. Evy Vyskočilové v oblasti komunikativních dovedností. Celkově jde o dvě hodiny cvičení týdně v průběhu zimního i letního semestru. Zpočátku byl předmět zaměřen především na pedagogickou komunikaci. V současnosti je zaměřen na osobnostní a sociální rozvoj studentů vzhledem k základním předpokladům k učitelství. V prvním (zimním) semestru převažuje hledisko obecně lidské, druhý (letní) semestr je pak orientován na komunikaci mezi lidmi a pedagogickou komunikaci. Studenti mají možnost procházet aktivním sociálně–uměleckým výcvikem, ke kterému užíváme především metod, technik a postupů dramatické výchovy.

Domnívám se, že v přípravě studentů k učitelství je potřeba dialogu věnovat dostatečnou pozornost, protože dokázat vést dialog je jedna z velmi důležitých pedagogických dovedností. Chtěl bych se tedy zabývat tím, proč a jak se pokoušíme otevírat prostor pro rozvíjení schopností potřebných k vedení dialogu.

Jak uvádí J. Mareš a J. Křivohlavý (1995), komunikace ve škole bývá velmi často neosobní a formální, protože učitelé mnohdy neumějí navodit atmosféru, která by podněcovala vzájemnou komunikaci a vyprovokovala žákovské dotazy. Škola by však měla nabízet daleko více příležitostí k setkávání s učiteli, kteří dokáží vést skutečný dialog, protože se skrze dialog mohou učitelé společně s žáky dobírat poznávání, učit se porozumět různým problémům a jejich vzájemným souvislostem a zároveň přitom mohou poznávat sebe i druhé a dotýkat se různých vrstev svých osobností. Učitel pak může dojít k hlubšímu poznání žáka, jeho stylu myšlení, hloubky porozumění, míry samostatnosti, postojů k učivu, ale také toho, co si žák sám pod učivem představuje. Takový dialog však neprobíhá příliš efektivně a plynule, protože je obtížný: stoupá pravděpodobnost žákovských chyb, zužuje se okruh žáků, kteří jsou ochotni odpovídat, rozhovor se prodlužuje, rytmus zpomaluje, objevují se pauzy, průběh dialogu se obtížněji řídí, učitelé pak mohou propadat úzkosti, že se jim věci vymykají z ruky (Souléová 1984). Asi právě proto se ho obávají. Pro některé studenty, kteří nastoupí do prvního ročníku, pak bývá vedení dialogu velmi náročné, protože se s ním dříve nesetkávali. V předmětu ZPP se najednou ocitají v situacích, v nichž jsou vedeni k spontánním projevům a k aktivnímu jednání a interakcím, v nichž mají sdělit svůj vlastní názor, svůj pohled, svoji zkušenost nebo hovořit o tom, co prožili, jsou tedy vedeni k přemýšlení a k vhodné volbě slov pro svá sdělení, a tím k autentickému projevu, v němž není prostor na fráze, klišé a zaběhnutá formální schémata. Aby nedocházelo k zbytečnému zablokování, má celý proces určitý sled postupných kroků od jednodušších k náročnějším tak, aby se otevíral prostor pro rozvíjení předpokladů k učitelství, a tím kromě jiného také i pro vedení dialogu.

Naše snaha směřuje především do oblasti sociálně–komunikativních předpokladů k učitelství :

- poznávání sebe a druhých ve skupině
- vnímání sebe, partnera, skupinu a sebe ve skupině v každém okamžiku celého procesu
- tvořivost, spontánní, autentický a přirozený projev
- samostatné osobité myšlení a sebevyjádření
- navazování kontaktů se skupinou (třídou) a vedení smysluplné komunikace v průběhu vzájemné interakce
- překonávání nedůvěry a získávání důvěry k sobě samému (zdravé sebedůvěry) i k ostatním ve skupině
- aktivní podíl na vytváření atmosféry vzájemné důvěry, na vytváření dobrých vztahů ve skupině a na řešení problémů, které se v průběhu procesu mohou objevit
- schopnost reflexe reality jak ve vztahu k sobě (sebereflexe), tak ve vztahu k ostatním a k celkovému hodnocení – popisování jevů (pedagogického) procesu
- učení se sociální a pedagogické komunikaci vedením vlastní komunikace a na základě rozvíjení vlastních zkušeností s ní
- nebát se mít vliv, tzn. ovlivňovat proces a působit na jeho účastníky (tzn. učit se učit a vychovávat)

Dramatická výchova nám nabízí celou řadu různých postupů: hry, cvičení, dramatické hry a improvizace, které nám právě skrze hraní rolí mohou pomáhat při rozvíjení sociálně–komunikativních předpokladů k učitelství. Hra zde má své opodstatnitelné místo, protože díky ní dochází k uvolnění, spontaneitě, výrazné aktivizaci účastníků, soustředění na spolubytí (teď a tady), k vzájemnému sdílení a spoluprožívání. Tyto jevy pak mohou velmi pozitivně podporovat další aktivity, v nichž se již hra neobjevuje. Činnosti jsou zaměřeny na tyto důležité fáze procesu: navazování kontaktu, vytváření atmosféry vzájemné důvěry, poznávání sebe a druhých, rozvíjení smyslového vnímání, soustředění pozornosti a empatie, experimentování a modelování sociální (pedagogické) komunikace – interakce (neverbální, verbální i činem), a tím také vedení rozhovoru až k jeho nejvyšší formě – dialogu. Vše pak směřuje k závěrečnému výstupu studentů, ve kterém si mohou sami prověřit své komunikativní schopnosti přímo v praxi, ve škole, při vedení třídy žáků. Následné zhlédnutí videozáznamů výstupů studentů je pak vhodným východiskem k společnému závěrečnému hodnocení a může se stát i motivací k dalšímu seberozvoji.

Ve vztahu k dialogu pak student prochází cestou k otevírání se sobě samému (i druhým lidem), svým vlastním pocitům, zážitkům, prožitkům a vytvářeným zkušenostem. Velmi důležité je soustředění na vnímání přítomnosti, tzn. toho, co se ve mně děje teď a tady. Jde o to nebát se myslet, jednat a vyjadřovat se i bez přípravy, „spatrá“, bez dopředu připravených odpovědí. Zcela záměrně se studenti ocitají v nečekaných situacích, které v nich vyvolávají potřebu reagovat a jednat někdy více, někdy méně spontánně. Často pozvolna dochází ke ztrátě ostychu vyjádřit svůj vlastní názor, k postupnému bourání nezdravé sebekontroly, která brání přirozenému projevu. Mohou se učit pozorně naslouchat a vnímat druhé (očima, ušima i srdcem), akceptovat je a snažit se pochopit skutečný smysl jejich sdělení. Na základě toho pak volit přiměřené jednání, učit se klást otázky a udržovat vzájemnou interakci (např. vymění roli posluchače, ujmou se slova a reagují na to, co slyšeli). Navíc také mohou přicházet s vlastní iniciativou, obohacovat obsah řečeného a ovlivňovat i směr, kterým se komunikace ubírá. Učí se pracovat s informacemi, které mohou v průběhu dialogu zpřesňovat, rozvíjet a formovat.

Během obou semestrů jde vlastně jenom o pár krůčků, které udělají studenti na své cestě k rozvíjení dovednosti vést dialog. Proto je důležité, aby pochopili význam a smysl neustálého seberozvíjení a aby byli ochotni na sobě dále pracovat a dále se rozvíjet nejen ve vztahu ke své budoucí profesi. Na konci ročníku jsou patrné určité výsledky, které se např. objevují i v hodnoceních studentů (mimo jiné často oceňují význam předmětu právě pro vzájemné poznávání a rozvíjení schopnosti komunikovat), přesto je však potřeba zaměřit se na další zkoumání a konkrétní ověřování toho, nakolik jsou jednotlivé předpoklady skutečně rozvíjeny. Jistě by bylo velmi užitečné, kdyby bylo vedení dialogu věnováno na fakultě dostatek prostoru i v dalších ročnících, v různých pedagogických i odborných předmětech.

První den konference jsme věnovali pozornost dialogickému jednání jako konceptu. Toto pojetí jsme si přibližovali z různých hledisek, a to prostřednictvím videozáznamu, reflexí studentů, dotazníkem.

Porovnávali jsme koncept s koncepcemi psychoterapeutickými (analýza snů, gestaltterapie), s koncepcemi výchovnými (příprava učitelů). Vyslechli jsme historicko srovnávací studii o Sokratově pojetí dialogu. Jednotlivá pojetí brala dialog jako nástroj k dosažení různých cílů, např. k demokratizaci společnosti, k léčbě pacienta, komunikativní schopnosti učitele. O jaký cíl jde ve Vyskočilově konceptu? Je tento cíl vůbec reálný? Je možné objektivovat pokrok v dialogickém jednání? Jestliže ano, tedy jak?

Tato otázka může znít z druhé strany také takto: „Lze u člověka, který studuje obor dialogické jednání, sledovat změny v tom smyslu, že by se v nějakém směru rozvinuly jeho předpoklady pro tvorbu, že by jeho dialogické jednání dosahovalo vyšší úrovně?“ Kladu si tuto otázku spíše teoreticky a nemyslím si, že by bylo možné dát na ni v krátké době odpověď. Nicméně se mi zdá, že je pro povahu konceptu důležité, je-li, anebo není-li v něm pro takovou úvahu místo. Zda se v něm s takovou otázkou počítá a zda je představitelná, myslitelná. Velké pedagogické koncepce tohoto století si totiž vymezovaly svůj cíl spíše negativně, jako osvobození člověka od předsudků. Proto bych chtěla v závěru dospět alespoň k hypotetické odpovědi.

Také kognitivní psychologie příliš neuvažuje o vývoji poznatkových struktur. Mluví o mentálních mapách, modelech, reprezentacích, které vznikají kódováním, tj. převodem vnímaných vztahů do jazykového kódu. Ale když v lednu 1997 Ivan Vyskočil řekl při výcviku dialogického jednání, že základem dialogu není informace, ale dorozumění, uvědomila jsem si, že se do tohoto vymezení nevejdou současné koncepce vzdělávání proto, že termín dialog ponechávají filosofům a jsou postaveny buď na poučování, navykání nebo přesvědčování. Jim jde spíše o ovlivňování, nikoliv o dorozumění. Dorozumění je vybudováno v širším referenčním rámci, než který zasahují např. vyučovací předměty matematiky, fyziky, chemie a dalších věd. Je vybudováno v referenci k existenci živého bytí. Dostaneme-li učení do biologického kontextu, získáme tím nejelementárnější formu dorozumění, která spočívá v interakci jedince s prostředím. Současně si uvědomíme, že dorozumění je v tomto smyslu podmínkou života.

Námítka, že obecnost takových úvah o dialogickém jednání těžko může korespondovat s tak konkrétní prací, o kterou se pokoušíme při dialogickém jednání, nemusí být platná. Experimentální práce o učení se zaměřují na sledování obecných zákonů učení, studují průběh učení v závislosti na obecných podmínkách, hledají základní mechanismy, jimiž by se daly postihnout nejobecnější souvislosti (asociace, podmiňování, vhled, pokus a omyl). Zdá se, že při konkrétních pokusech o dialogické jednání, jde také o celkovou (nespecializovanou) úroveň. Soudím to z toho, že při dialogickém jednání selháváme po každé volní snaze, citovém přání, rozumové kalkulaci, ale naopak spíš se nám daří, jestliže zapomeneme na sebe, když si dovolíme bezstarostné bytí. V tom dialogické jednání odpovídá tomu, co se děje v dětství při spontánním růstu člověka a jeho zrání.

Genetická epistemologie bývá definována jako odborné studium způsobů, kterými u jedince dochází k nárůstu znalostí a k poznání zákonitostí tohoto nárůstu. Nepřístupuje tedy k poznávání jako k hledání, nalézání a mapování vztahů existujících v situaci mimo člověka, nýbrž také jako k mapování nárůstu poznání v sobě samém. V běžném životě sice člověku často stačí vnímat pouze orientačně. Avšak chce-li porozumět principu, na jehož základě dění probíhá, zpravidla chápe svůj vjem či dojem pouze jako hypotetický. To znamená, že současně sleduje situaci i své myšlení, které v podobě hypotéz a pokusů ověřuje tím, že se situací aktivně zachází, pozměňuje ji. Jde tedy o učení, které má v sobě určitá patra, která jedno z druhého vychází, ale nejsou na sebe navzájem převoditelná. O učení, které probíhá v čase.

Tento typ učení není vlastní jen lidem, týká se již instinktů. Instinkty jsou na jedné straně velmi starým chováním, na druhé straně jsou prvním praktickým poznáním „jak na to“. Instinkty totiž v sobě nesou program i formy chování. To s čím vstupujeme „před druhé“. Tento program je: 1. s to koordinovat chování tj. např. svazovat akce, utvářet korespondence, 2. programovat obsah chování, a 3. chování individuálně modifikovat podle okolností. A to umí už hmyz! V tomto smyslu se také poznání člověka spíše vyvíjí a okolí vytváří pro jeho poznávání vhodné situační podmínky. Podle Piageta spočívá naše geneticky daná šance v tom, že se na všeobecné, geneticky dané cestě vytrácí dědičné obsahy a naopak obecné formy jedenkrát osvobozené od obsahu poskytují místo mnohým novým konstrukcím.

Vraťme se k dialogickému jednání. Jak jsme již řekli, jádrem přípravy studentů na Katedře autorské tvorby a pedagogiky je dialog se sebou samým, jedinec v něm vlastně dělá dvojí: reaguje na situační podněty a sám si situaci pro své dialogické jednání vytváří. A protože tomu, co vytváří, rozumí lépe než tomu ostatnímu kolem nich, učí se také studenti vnímat podstatu různých situací i sebe v nich, tedy nejen toho, „co to se mnou udělá“ (K.Lewin,1948), ale i toho, „co je to za situaci“. Je zajímavé, že otázka, která se ptá na povahu situace, je v pořadí druhá. Frekventanti sice vypovídají o obdobích, kdy se jim daří, a o obdobích, kdy se všechny předpoklady o tom „jak na to“ zhroutí a kdy to, co dosud dostačovalo, dostane záporné předznamenání, škodí. Je tomu skutečně tak, že minulá zkušenost škodí tím, že brzdí příchod nové, anebo jde o přirozenou restrukturalizaci poznaného do nové úrovně? Jaké pozorovatelné změny můžeme na této základní úrovni lidského jednání vůbec očekávat? V čem a jak se jeví tento pokrok?

S panem Ing. Janem Pospíšilem, s paní Šárkou Štemberkovou a s mnoha dalšími spolupracovníky jsme zažili na Pedagogické fakultě v šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech zvláštní zkušenost. Pokoušeli jsme se rozvíjet komunikativní předpoklady studentů učitelství a z toho nám vyplynula potřeba sledovat jejich rozvoj. Na této zkušenosti jsou dnes pro nás nejzajímavější „slepé cesty“, tedy ty cesty, které nebyly příliš přínosné nebo byly přímo zavádějící. Co tím míním? V té době kupodivu bylo přijato, že učitelé by měli mít nějaké dovednosti. Např. učitelé obecné školy by měli umět komunikovat s malými dětmi. Na základě studia anglického a holandského výchovného dramatu, Makarenkova a DonBoscova přístupu a ve spolupráci s paní Jarmilou Kroschlovou jsme vypracovali program, který jsme empiricky ověřili na několika pedagogických fakultách. Do programu patřil, na začátku a na konci jedno/dvousemestrálního kurzu tzv. cvičení v dovednostech sociálně komunikovat, pokus studentů vyučovat v elementární třídě. Šlo o to, aby se studenti pokusili svým vyprávěním upoutat děti a navázat s nimi kontakt.

Předmět byl na fakultách po celou dobu třiceti let ojedinělý a poměrně oblíbený, nebylo tedy nutné se pachtit po vykazování výsledků, ale my přesto hledali parametry, které by studentovi prokázaly, že stojí za to pokračovat ve snaze, aby se stal dětem srozumitelnějším a aby lépe porozuměl jejich potřebám. Zmíněný vstupní a závěrečný výstup studentů jsme zachycovali na videozáznam. Porovnávání počátečního a závěrečného studentova pokusu nás vedlo k hledání parametrů jeho zlepšených komunikativních předpokladů. I když byli přítomni ve třídě přítomni experti – jako např. paní Šárka Štemberková pro mluvu – a i když sledovali, jakou úlohu přítomní hrají parametry hlasové, řečové, pohybové úrovně, nezjistili jsme téměř nic. Ukázalo se, že tyto parametry nejsou snadno použitelné a že vlastně na této úrovni styku nehrají prvořadou roli. Byli studenti, kteří neměli valné hlasové předpoklady, a přesto byli pro děti podnětní. Zdálo se, že schopnost komunikovat souvisí s něčím vnitřnějším, co se sice odráží v hlase, ale ne každá hlasová výchova je s to vzít v patrnost. Došli jsme k tomu, že nejdůležitějším ukazatelem studentovy schopnosti komunikovat je zaujatost žáků pro to, co jim student svým projevem sděluje. Ukazatelem, že žák vzal učitelova slova v patrnost je to, že reaguje v souvislosti s učitelovým chováním. Zaujatost žáků jsme zjišťovali pomocí dvou kamer. Jednou jsme sledovali třídu žáků, druhou kamerou chování studenta–učitele. Obrazy snímané dvěma kamerami byly rozdílné, ale obrazy měly společného jmenovatele. Zněl v nich týž hlas učitele.

Víceméně souvislý učitelův projev umožnil rozčlenit oba rozdílné obrazy do vzájemně si odpovídajících 10sec. intervalů a porovnat, co se dělo v chování učitele, když děti byly učitelovým sdělením zaujaté, a co když nebyly zaujaté. Mezi nimi jsme vybrali ty, ve kterých byla zaujatost žáků nejvyšší. Byly to ty, kdy skutečně došlo u žáků k odezvě na učitelovo chování, tzn. žák skutečně reagoval v závislosti na chování učitele. Pak jsme analyzovali chování učitele v těch chvílích, kdy děti zaujal. (Nebylo jich mnoho. Chování studentů je převážně fádní). S překvapením jsme zjistili, že to byly chvíle, kdy byl sám svým sdělením zaujatý, kdy se jako by sjednotilo jeho chování s jeho vnitřním postojem. Kdy vyprávění strhlo jeho samého.

Po této práci jsme dospěli k rámcovým výsledkům. Přes několikrát opakování tohoto výzkumu pouze k těmto dvěma charakteristikám: V souladu s psychologií osobnosti došlo ke zlepšení: 1. k optimalizaci vnitřního napětí studenta, 2. k oživení studentovy obrazné představivosti a tím k větší poutavosti vyprávění. Pokud šlo o analýzu mluvního projevu výpovědí (reflexí a dotazníků), k největší změně došlo ve slovníku (rozsáhlejší rejstřík slov) a ve stylistice (bohatší myšlení o předmětu sdělení vedlo k přesnějšímu a jednoznačnějšímu vyjadřování). Podobné výsledky se projevily i ve styku studentů s dětmi. Studenti reagovali bohatěji, pokud šlo o jazykové dorozumění, a jemněji, pokud šlo o rozlišování situačních odpovědí

na různorodé podněty žáků.

Přístupme ke třetí části naší úvahy. Se slibnou představou uvedených výsledků jsme si s inženýrem Janem Pospíšilem řekli, že budeme snímat také dialogické jednání. Zjistili jsme, že to nejde. Tedy, že snímat můžeme, ale nikoliv zavedeným způsobem tj. dvěma kamerami, z nichž jedna by se dívala na účastníky–diváky, druhá na účastníky–jednající. Nešlo to pravděpodobně proto, že jde o jemnější předivo sdělení u jednajícího, zatímco divák může jen rezonovat, nikoliv spolupracujícím způsobem předjímat jednání. Proto jsme od snímání diváků upustili a zaznamenávali jsme jen dialog protagonisty a komentář kompetentní osoby.

Zůstala nevyřešena problematika teoretická. Nárůst úrovně dialogického jednání je jistým typem myšlenkových pohybů předjímání a návratů, ve kterých se postupně orientujeme v tom smyslu, že si toto pole jednání kódujeme pomocí opěrných bodů, kterými jsou získané úspěchy, tj. způsoby, které mohou být podnětem pro další vývoj kontaktu se sebou samým. I neúspěchy, které se nám podaří uvést do širšího kontextu se pro nás stávají podstatným poznatkem, podnětem. Takže – jak včera vícekrát zaznělo – za jeden z parametrů zvýšené úrovně dialogického jednání můžeme považovat **rozsáhlejší (širší, rozšířené) pole možností** chování, prožívání a jednání. Namítneme–li, že tento parametr neplatí jen pro obor dialogického jednání, ale pro všechny výše zmíněné výchovné či terapeutické koncepty, které také vidí svůj cíl v osvobození člověka, můžeme si odpovědět, že existuje ještě reciproční stanovisko, ze kterého se možnosti jeví jako šance. Nejde jen o otevření možností jedince, ale také o **vhodný výběr z těchto možností**. Teprve tento umožňuje jedinci aktivní přístup k vlastnímu osudu. Ovšem schéma činnosti „jak na to“ není ani vnímatelné zevnitř (např. introspekci) ani nahlédnutelné zvnějšku (např. vhladem). Nejsme s to ho vzít na vědomí jinak než tím, že opakujeme činnost, srovnáváme její výsledky, zacházíme s věcmi. Schémata jsou následnou reakcí mezi předchozí skutečností a aktem inteligence.

Na závěr tedy vyslovuji hypotézu, že se výcvikem dialogického jednání studentovi rozšiřuje a tříbí při jeho tvůrčí práci pole možností, které je s to vzít v patrnost. Obohacuje se také jeho schopnost adekvátní volby prostředků k dosažení cíle. Snad to prokáže i videozáznam, který uvidíte. Vznikl opět sestříhem dvou záznamů dialogického jednání. První z roku 1994, druhý z roku 1997.

Na každém z těchto videozáznamů se vyskytovalo více studentů, ale srovnání bylo možné udělat jen u třech studentek, které se vyskytovaly na obou. Všechny tři nastoupily před třemi roky na Katedru autorské tvorby a pedagogiky. Zda je možné pozorovat v jejich dialogickém jednání nějaké změny a v čem se tyto ukazují, to bych odkázala vaší pozornosti a následné diskusi.

Moje poznámka se týká toho, že čeština je ve specifické situaci, která má své důsledky pro dialog v dramatu i v rozhlasu a v TV. Existují tu dva centrální a většinové útvary – spisovná a obecná čeština –, které se dost liší, zejména v tvarosloví. Jinak řečeno, v Čechách (a v západních částech Moravy, tedy zdaleka ne jen v Praze) se poměrně málo mluví spisovně. Čeština nemá úplnou vrstvu hovorovou, která by byla obecně přijímána jako standardní prostředek běžné mluvy; místo toho v dialogu, který není oficiální, ale může mít i povahu veřejnou, velmi často dochází k oscilaci, ke střídání jevů z obou centrálních útvarů. Příklady střídání tvarů spisovné a obecné češtiny:

To je zvláštní, voni nejsou idylický, většinou tragicky laděný, ale ona si je přesto čte tak trochu jako idylu. ... vona si pamatuje na konec minulého století...

...skutečně sem byl v takovém stádiu, že sem musel vyhledat lékařskou pomoc,... měl sem podezření z infarktu, tak sama i tato situace mě nutila ...prostě pohybem nějak tento defekt zdravotní si trochu vylepšit. ...s těma klukama já si zaběhám na tom hřišti, ...po absolvování toho kurzu potom už sem to začal dělat tak trošičku i na takový tý vědeckější bázi...

Výzkum běžně mluvené češtiny, který je zvlášť důležitý v situaci, kdy se stanoviska jednotlivých mluvčích neshodují (učitelky, Moravané a další často považují nespisovné tvary za nevhodné, jiní zase cítí knižnost spisovného tvarosloví a dávají přednost řeči nenásilné, znějící přirozeně), bohužel probíhá hlavně jen mimo ústřední bohemistické instituce. Veřejnost je s výsledky výzkumu seznamována málo.

Chtěl bych tu proto předložit v docela stručné podobě stupnici jevů obecné češtiny, které se v Čechách užívají zároveň se spisovnými tvary (na základě výzkumu Henryho Kučery, K. Králíkové–Kravčíšínové, Louisy Hammer a dalších; podrobněji viz Sgall a Hronek, 1992):

A. K častým jevům, ve zkoumaných projevech (z rozhlasových ap. nahrávek i z rozhovorů především mezi intelektuály, od padesátých do osmdesátých let) většinovým – užitým v 50 až 80% možných případů, tedy častěji než odpovídající tvary spisovné, patří především tvary těchto typů:

nes, přived,

bysme (ne bysem, ani by jste),

velkej, dobrej,

dobry auta, starý stoly,

vokno, vod, von (ale ovoce, otec, opera...),

dobryho, dobrýmu, dobrý auto,

lidma, polema.

B. Nespisovné tvary, které se vyskytují v hovoru skoro stejně často jako jejich spisovné protějšky (40 – 50%):

mlejn, strejc,

dělaj, sázej.

C. Ne tak časté, i když zdaleka ne vzácné (25 – 40%), jsou:

víst, nýst,

dobry sportovci, český vlastenci,

dobrejch, dobrejm(a),

prosej(i), trpěj(i).

D. Dnes už jen okrajově (pejorativně nebo substandardně, v pásmu 0 – 5%) se vyskytují:

ouvoz, ouly

Je třeba taky poznamenat, že řada tvarů, které jsme se my starší ve škole odnaučovali, byla už v nových mluvnicích češtiny uznána za spisovné, vhodné aspoň pro běžný hovor.

Jde zejména o takové jevy jako:

nemoce, nemocích, mastě, mastích apod.,

říct, moct, můžu, můžou,

děkuju, děkujou, kupuju, kupujou atd.,

tisknul, spadnul, tisknutí atd.,

souvisejí, musejí,

tadys byl, tu knížkus mi dal,

dej mně to, mě dnes viděl (tj. nepřízvučné mně stejně jako mi a přízvučné mě stejně jako mne),

bez třech, bez čtyřech,

ho (i pro neživotný a střední rod).

Dodal bych, že za spisovné byly někdy uznány i tvary původně hyperkorektní, tedy chybné, které se podle mého názoru do běžného hovorů nehodí, protože je většina mluvčích češtiny pociťuje jako knižní, „papírové“, kdežto jejich protějšky jsou úplně běžné a vhodné. To se týká zejména tvarů *jej* (proti vhodnějšímu, neutrálnímu *ho*) a *oni sází, oni překáží* (proti běžnějšímu *sázejí, překázejí*).

Příčiny složité situace češtiny, tedy rozdílu mezi oběma centrálními variantami, je třeba hledat v období národního obrození. Tehdy bylo do obnovovaného spisovného jazyka převzato tvarosloví humanistické češtiny, Kralické bible. Působil tu vliv mluvnice Dobrovského (z. r. 1809), ale ten na obnovení češtiny nevěřil a psal tedy (jako osvícenec) mluvnici klasického humanistického jazyka; o novějších jevech (jako *velkej, města byly*) se zmiňuje jen na okraji.

Když se pak Jungmannova generace k obrození spisovné češtiny odhodlala, musela být novátorská hlavně v obohacování slovní zásoby, ale v tvarosloví se raději vrátila k úzu klasickému. Ten se v běžné mluvě nevžil, ale obecná čeština se od té doby v různých ohledech ke spisovnému jazyku velmi přiblížila (už po řadu generací ustupují stovky lexikálních germanismů – *štruzoky, hausmajstři, líbesbrífy, štamgasti*, dnes se už pomalu ztrácejí i *ouvozy, ouly, vejslužky a rejpalové...*). Z druhé strany se i spisovná čeština zbavuje mnoha čistě knižních tvarů (dávno zmizely tvary jako *oři, mištička*, dnes už se jen omezeně vyskytuje např. *psáti, mohu, kupuji*). Šíří se zdravé povědomí o tom, že vedle opozice mezi jevy spisovnými („správnými“) a ostatními jsou důležité i funkční rozdíly mezi jevy hodícími se do toho či onoho stylu, prostředí atd.

Tento vývoj, ve kterém umělecký dialog hraje významnou roli, směřuje k dalšímu oboustrannému sbližování spisovné a obecné češtiny. Snad tak čeština po dalších dvou nebo třech generacích dospěje ke stavu, ve kterém rozdílné postoje mluvčích k otázkám spisovnosti v běžném hovorů nebudou takovou překážkou jako dnes, protože rozdíly mezi hlavními variantami češtiny bude dále ubývat.

Z OHLASŮ

Mgr. Blanka Kolínová

Ještě k dialogickému jednání a psychoterapii

Poprvé jsem se s dialogickým jednáním seznámila v situaci, kdy jsem o něm nic nevěděla – v době, kdy jsem se již zhruba 10 let věnovala aktivní činnosti v divadle, stejnou dobu i výchovné dramatiky a 5 let intenzivně i studiu a výcvikové praxi v oboru psychoterapie. Souvislosti s divadlem a výchovnou dramatikou pro mne byly patrné na první pohled. Ihned zpočátku se mne však dotýkaly i podobnosti právě s oborem psychoterapie. Tento fakt byl navíc podporován i tím, že jsem se ocitla v tzv. 'neherecké' třídě, jejíž vyladění, jak jsem seznala později díky možnosti navštěvovat i třídy jiné, je v jistých ohledech jiné (řekla bych, o něco více evokující podobnost s procesem psychoterapie). Popisy těchto rozdílů zde však hodlám opominout, neboť jejich systematizace by si vyžádala hlubšího rozboru.

Přesto, že mezi oba obory rozhodně nelze klást rovnítko, nelze si některých podobností nevěšmout. Zaměřím se stručně tedy na podobnosti a rozdíly¹, které mne zaujaly nejvíce a ke kterým se váží pro mne podstatné otázky. (Pokud budu nadále užívat pojmu psychoterapie, mám na mysli svou výcvikovou praxi, nikoli sebe ve funkci terapeuta. Porovnávám tedy „výcvik s výcvikem“, způsob výuky a její cíle a prostředky.)

K podobnostem s některými výcviky patří např. frekvence setkávání účastníků i to, že setkání jsou vedena minimálně jedním vedoucím asistentem/terapeutem, resp. dvěma. Další významnou podobnost uvedu v citaci pana prof. Vyskočila: „Aby to mělo smysl... nejméně tři roky.“ Psychoterapeutické výcviky nejsou kratší.

Naskytá se též otázka, zda je dialogické jednání spíše jevem dyadickým, nebo skupinovým. Ani jedno a ani druhé – nebo spíše tak trochu obojím. Při dialogickém jednání je jeho účastník uvnitř 'veřejné samoty' – je tedy v jistém slova smyslu *sám*. Je však též *se skupinou*, pro niž také uvádí v život svůj výstup a pro kterou činí své bytí sdělným. A přesto, jakoby s ní v jistém ohledu nebyl, protože bezprostředně po výstupu se (až na výjimky) ostatní členové k němu osobně ani k jeho výkonu nevyjadřují... Slovní sdílení, často tak nedílně spjaté se skupinovou formou psychoterapie, se tu nekoná.

Naproti tomu se účastníkovi dostává často i bohatého komentáře od asistenta, který vede hodinu.

Komentář, který by – co do objemu a způsobu formulace interpretací a hodnocení o jednání účastníka z úst vedoucího – byl (a je) v psychoterapii jednou z nejdůležitějších otázek. Zdaleka ne každý výrok asistenta dialogického jednání je takovým, který je vůči účastníkovi empatický i akceptující zároveň, tj.

zjednodušeně – *terapeutický*. Empatie nebo akceptace nemusí být totiž vždy rovny vyjádření pouze prostého souhlasu nebo příznivého hodnocení jednání účastníka. Z mého pohledu je většina asistentů, s nimiž jsem se při dialogickém jednání setkala, především akceptujícími. V těchto „ne-terapeutických“ podmínkách je to však většinou postačující (ba v dnešní době často až zázračný) vklad ochrany a bezpečí pro práci každého z přítomných. Někteří z asistentů se pak vyznačují i darem empatie. Kongruentní mi připadají naprosto všichni.

Empatie, akceptace a autenticita jsou v mnohých, psychoterapii poplatných pojednáních stavěny vedle sebe jako základní, souběžné vlastnosti *terapeutického* působení. Poměrně zřídka se v rámci této trojice pojmů hovoří na místě autenticity o *kongruenci*, což je *soulad mezi prožíváním a jednáním*. Zejména o tuto transparentnost osobnosti v psychoterapii (a pravdivém dialogu) běží. Používání pojmu *autenticita* je v souvislosti s jejími možnostmi terapeutického vlivu, dle mého, neúplné a možná až zavádějící.

Autentický, tedy *původní*, se totiž ve svém chování může jevit pochopitelně i člověk, který jedná „přirozeně“ právě v nesouladu se svým vnitřním prožíváním (aniž si je tohoto rozporu vědom). Tedy, může být pro něj zajisté normální např. to, že je navenek klidný, ačkoli uvnitř „puká vzteky“. Kongruentně, natož terapeuticky *takto* jistě nejedná (a spíše sám sebe poškozuje). *Terapeutické* ve svém působení může být

¹ Pokud budu nadále (pro zjednodušení) užívat pojmu psychoterapie, mám – pro potřeby této statě – na mysli svou výcvikovou praxi, ne sebe ve funkci terapeuta. Porovnávám tedy „výcvik s výcvikem“, způsob výuky a její cíle a prostředky.

pouze to, co je, při splnění dalších nutných podmínek, autentické právě ve smyslu kongruence. V tomto ohledu je tedy kongruence autenticitě nadřazena.

Tento *soulad*, ve shodě s výše uvedeným vymezením je – jinak řečeno – *jednotou* prožitku s jeho bezprostředním, současným vyjádřením *skrze tělo*. Bezprostřednost tu vypovídá o tom, že mezi tento prožitek a jeho ztělesnění se již nevrátí žádné další zbytečnosti, např. racionalizace². Člověk se tu v takový moment nachází *jednoduše*, ve své prostotě nebo – chcete-li – nahosti, v níž může svobodně existovat i bez toho, že by si pro tento způsob bytí vymýšlel jakákoli zdůvodňování. Jednání tělem je tu, v kongruenci, stejně jako v dialogickém jednání,³ primárním východiskem i pro myšlení, a rovněž ono tak má šanci, aby odpovídalo i prožitku i jednání. Zajisté kýžená meta i pro psychoterapii.

Dialogické jednání je tedy cestou, která umožňuje svým účastníkům při zachování (i nalézání) jejich vlastní původnosti zažívat, rozpoznávat a neopouštět právě stav kongruentního bytí. Tento proces pak účastníci zažívají dvojmo. Jednou skrze sebe sama a pak i skrze ostatní – své 'spoluhledající' a též díky asistentům, kteří tímto 'výcvikem' již nutně prošli. Další terapeuticky „výcviková stejnorodost“.

Ačkoli tedy dialogické jednání terapií není, terapeutických momentů obsahuje přesto poměrně mnoho. K základním patří výše zmíněné bezpečné prostředí vztahu, patří sem nepochybně např. i proces sebepoznávání každého účastníka, který se v psychoterapii nazývá experienciální, tedy zážitkový.

Mezi zážitky v dialogickém jednání stěžejní patří *hra*. Kladu ji záměrně naroveň zážitku samému. Hra v dialogickém jednání je totiž, dle mého, prvek či jev naprosto svébytný a v tom, jaké má hra v dialogickém jednání postavení, shledávám zásadní rozdíl vzhledem k oboru psychoterapie.

Hra v dialogickém jednání není, tak jako v psychoterapii, *především* prostředkem k objevování neduhů naší psyché, a není tak stavěna *pouze* do jakési „nereflektované role pomocníka“, který asistuje při rozkrývání problémů. I když i v dialogickém jednání hra tento úkol (souběžně) plní. Hru v dialogickém jednání shledávám předmětem jaksi „nepředmětným a neúčelovým“ – něčím, co je samo o sobě, co je neopominutelnou skladebnou součástí tohoto světa, co je výrazem jeho řádu. Něčím, co je hodno naší niterné spřízněnosti i pochopení (nebo spíše „pochopování“) a spolubytí.

Právě v objevování hravosti – hry jako možného výrazu bytí – spočívá dle mého největší cena dialogického jednání. Mám za to, že klienti v psychoterapii (vyjma těch spontánně obdařených) většinou končí právě před branami této schopnosti – hrát si obohacujícím způsobem. Sama psychoterapie je ve své podstatě určena především tomu, aby odnaučila své klienty neplodným a pokřiveným „hrám“ jejich jednání.

V momentě, kdy je toho dosaženo, je klient „zdráv“. Hraní si – v tom plodném a obohacujícím slova smyslu – jejím cílem, zcela pochopitelně (?), již není. Nejsem si však zcela jista, zda tím v některých ohledech takto do značné míry neruší i to, co je na hře pozitivní⁴. Psychoterapie tedy ruší doménu hry coby lži a předstírání (a za to jí dík), leč – částečně a v některých ohledech s výjimkou Transakční analýzy – už neukazuje systematicky hru jako nositele uspořádání, řádu a zdroje radosti.

Jsem přesvědčena, že je třeba činit rozdíl mezi hrou jako účelem⁵ a hrou jako od záladností oproštěného a otevřeného způsobu bytí. Dialogické jednání jde oběma těmito cestami. Rozdíl mezi 'ne-hereckými' třídami spatřuji mimo jiné v tom, že v těch 'hereckých' se ke *hře – prostředku* dostávají účastníci dialogického jednání o něco dříve. Ne však dřív než i oni (adepti herectví) objeví skrze hru sebe sama⁶, neboť byla-li by hra (stejně jako cokoli jiného) brána jen jako prostředek či metoda od samého začátku, zbavili bychom ji její vlastní podstaty a života. V důsledku toho by herci zbavili života i své nitro a postavy a role skrze ně ztvárňované. Ne tedy dříve.

² ...a jiných obranných mechanismů, s nimiž se utkává psychoterapie

³ V kongruenci, stejně jako v dialogickém jednání.

⁴ A nejsem si ani jista, zda většina terapeutů, podmaněných či podmíněných zejména závažností manipulativních her svých klientů, je vůbec s to si na tato pozitiva hry vzpomenout. Mé zkušenosti s nimi vypovídají spíše o tom, že se přinejmenším zdráhají přistupovat ke hře i takto – pro hravost samu – právě z obavy před možností jejího zneužití, ...a ještě častěji mé zkušenosti svědčí o jejich malé péči o spontánní hravost jich samých (což však je jistě problém dospělé populace obecně).

⁵ ...který, tak jako všechno může být užít, využit nebo zneužit.

⁶ Srovnám-li to „černo-bíle“, pak tímto momentem v procesu dialogického jednání končí „jeho terapeutická část“. Stejně tak lze ovšem extrémně konstatovat, že tak jako hra i ozdravování duše je proces bez počátku a konce, a tedy že dialogické jednání je terapií nepřetržitě. Pravda je někde „uprostřed“ a tím „prostředkem“ je každý člověk sám.

Dialogické jednání tedy nabízí k odhalování zážitků ze hry jako takové. A víc, nabízí i požitky z ní. A právě toto je, dle mého, důvodem pro to, co vystihuje další z konstatování pana prof. Vyskočila: „To není pro klienty, ale pro terapeutů,“ které zaznělo v odpověď terapeutovi, jenž si sliboval převzít dialogické jednání jako léčebný prostředek pro svou klientelu.

Dialogické jednání je totiž náročným na kondici účastníků, pokud jde o to dostat radosti, potkat se s radostí a umění pobýt s ní vespolek. Takovéto setkání s radostí dá totiž práci. Ta je sice, řekněme, zhruba stejně tak velká, jakou je nesení břímě deprese nebo špatné nálady, leč má jinou povahu. Radost totiž, narozdíl od depresivního a teskného způsobu trpění v pasivitě, *vyžaduje aktivitu*, protože i sama radost, halasná nebo tichá, je ve své podstatě aktivní. Kořen slova *aktivita* souvisí s takovými, jako jsou *činnost* a *pořádat*. Vztah k řádu a smyslu je tedy zjevný. Klienti v terapii, pokud se vyznačují vlastnostmi řádu, pak do značné míry takovou jeho formou, která je strnulá (ostatně proto do terapie přicházejí), a oplývají i větší pasivitou a *zejména* bezradnostmi. Mohli by tedy dialogické jednání unést jen ve velmi omezené míře. (Je pak otázkou, co by z něj takto zůstalo.)

Možná právě tohle je důvod, pro který se pan Vencl ve svém příspěvku na konferenci tak razantně a možná zcela intuitivně vyčlenil z řad tzv. bláznů – klienti si opravdu v zásadě nehrají proto, aby objevovali hru, ale aby jejím prostřednictvím objevovali příčiny svých potíží.

Jsem však přesvědčena, že každý proces sebehledání a sebeobjevování, k nimž psychoterapie i dialogické jednání rozhodně patří, ve své podstatě terapeutický je. Sám terapeutický proces však nemusí nutně být terapií samou, tj. onou sumou všech terapií poplatných podmínkám a požadavků na ni kladených. Rozdíl je tedy v tom, jak jsou tyto procesy uspořádány a čemu a komu je určeno dialogické jednání a čemu a komu terapie.

V tomto ohledu je však pan Vencl, tak jako drtivá většina naší veřejnosti, informován jen málo nebo vůbec. Není tu jen psychiatrie, která se stará o duševně nemocné ve smyslu patologie. Je tu i psychoterapie, která je určena pro populaci s menšími psychickými problémy a *také* pro populaci zdravou – těm, kteří stojí o to rozvíjet svou osobnost k úplnosti. Minimálně v tom se dialogické jednání jistě setkává zase s psychoterapií. A jedno má dialogické jednání společné nejen s výše uvedenými obory, ale i se všemi dalšími, které se zabývají lidskou duší. Je to fenomén transcendentna – překračování sebe sama – a je jedno, zda ho kdo zažívá při józe nebo jako mystik. O tom, že tyto momenty jsou v prožitcích účastníků dialogického jednání časté, svědčí jiné příspěvky tohoto sborníku.

Ptáme-li se tedy v souvislosti s dialogickým jednáním „v čí prospěch“, pak lze jednoznačně říci: „V prospěch kohokoli,“ kdo se chce učit být otevřeným. Je tu pro všechny, kteří chtějí pracovat na vlastní osobnosti, kteří si chtějí užívat vlastní osobnost a osobitost i užívat ji jako nástroj mezilidské komunikace, ve službě dobrým vztahům a pro radost.

Během druhého dne konference jsem odjížděla na svůj závěrečný výcvikový týden v P.C.A. terapii, během něhož záhy došlo ve vzájemných diskusích i na témata: sebe–akceptace, sebe–empatie a kongruence. Vědoma si všech výše uvedených souvislostí, odvážila jsem se svým kolegům „skoro–terapeutům“ v rámci zde obvyklých večerních programů nabídnout jako ochutnávku „večer s dialogickým jednáním“. Mimo jiné se zde zřetelně vyjevily ty prvky, s nimiž dialogické jednání na rozdíl od terapie pracuje běžně a systematicky. Jsou to především intenzita a plasticita projevu, tj. jeho tvárnost, živost a životnost, a tedy až hmatatelná sdělnost, které jsou to výrazově kultivovány.⁷

Jeho začátek byl malinko atypický v tom, že jsem jim ve své teoretické reflexi tohoto způsobu sebepoznávání v hrubých rysech řekla, oč jde a v čem spatřuji jeho přednosti. Proces jejich vlastního zkoušení (i přes to, že „znali předem“) však v jejich reakcích vypadal naprosto stejně, jako když jsem kdysi začínala – včetně obav a nejistot z nezvyklého projevení sebe sama. Setkání se sebou samými je však oslovilo natolik, že si – krom těch, kteří ho zde nepodstoupili – vyžádali pokračování. Doklad toho, že

⁷ Mimo jiné se zde zřetelně vyjevily ty prvky, s nimiž dialogické jednání, narozdíl od terapie, pracuje běžně a systematicky. Jsou to především intenzita a plasticita projevu – tj. jeho tvárnost, živost a životnost, a tedy až *hmatatelná sdělnost* – forma a tvar sdílení, které jsou tu (zřejmě díky pobývání ve společenství veřejné samoty) výrazově kultivovány. (Další význačná témata pro možné srovnání a mapování domén i hranic psychoterapie a dialogického jednání. Toho, kam který proces sahá a kam by, na cestě k celosti jeho účastníků, i vedoucích, k jejich prospěchu zasahovat mohl.)

slova nás k zážitku mohou skrze mysl jen přibližovat, zatímco skrze tělo se zážitkem stanou⁸. Doklad toho, že toto individuální „ztělesňování duše“ je *účastnými* vnímáno ve *všech* jejích projevech jako pravdivé a takto přijímáno. Je to zároveň doklad velké opodstatněnosti dialogického jednání i všech podobných, zážitkových cest sebepoznávání. Je to doklad toho, že i dialogické jednání je *i léčivé* – terapeutické ve smyslu sebehledání a sebenalézání. Léčivé v tom, že účastníky *takového* procesu učí hledat a nalézat sebe sama *znovu a znovu*. Dialogické jednání tak navíc činí v souvislosti s hrou jako jednou z možností výrazu naší vlastní, pravdivé existence.

Je to rozhodně nejen krásná a hravá, byť i tato pro někoho někdy trošku bolavá, cesta k sebepoznání. Je i užitečná – pro každého, kdo se jí rozhodne vydat. Domnívám se, že je dokonce možným, velkým příslibem pro cesty profesního zrání ve všech oborech, kde je jakýmkoli způsobem akcentována znalost sebe sama ve smyslu aktivního zážitku a schopnosti vědomé sebereflexe – tj. např. nejen v divadelních, ale i v pedagogických, resp. sociologických a psychologických, terapeutických aj. oborech.

Dotýkat skutečnosti se totiž může kdokoli jen a jen skrze sebe – a poznání a aktivní znalost tohoto *sebe*, skrze něž se světa dotýkáme, zprostředkovaná námi osobně a nám samým, je jediná cesta, jak moci komunikovat pravdivě. Jak jednat otevřeně, ve společenství vnitřního i vnějšího světa.

⁸ ...i toho, že přehnané obavy jsou záležitost zejména myšlení, a ne tak těla. Mezi těmi, kteří si to zkusili, byli totiž tací, co se poprvé účastnili až „druhého kola“, a i u těch, po tomto zážitku sebe sama, převážil nad obavami zájem.

RNDr. Ladislav Dvořák Král vysílá své vojsko

Nejdřív napiš, vo čem to bude!

Dobře – chci zachytit svou vlastní zkušenost s dialogickým jednáním. Jakým způsobem je vidím (rozum → zařazení do škatulky), co si myslím, že „podsouvá“ (sugeruje) svým aktérům (jeho implicitní, nevyřčené a mnohdy neuvažované předpoklady), jak vidím jeho účel a smysl a jakým způsobem – podle mého názoru – souvisí s psychoterapií.

Mám výhodu, že píše příspěvek až po konferenci (*smí se to?*), takže mám o něco víc zážitků a informací.

Asi nejvíce ve mně převládá pocit **pobavení** z:

1) rozdílu mezi autentičností zážitku při dialogickém jednání a určitou škrobeností jednání na konferenci – napadá mě: *nejde to nějak jinak?* (citát z Medvíka Pú; na první stránce Kryštůfek Robin sestupuje po schodech a za ním hlavou dolů – bum, bum, bum, narážející na každý schod medvídek Pů) – *asi nejde* (říkám si s medvídkem),

2) obtížné popsateľnosti, oč vlastně při dialogickém jednání jde – kdo si to nezkusil, neví příliš, oč se jedná – podobnou zkušenost můžu mít, když se někomu budu snažit popsat, co je to plavání nebo autogenní trénink. Takové situace jsou v běžném životě daleko častější, jenže je většinou přehlízíme pod vlivem iluze, že *ten druhý má stejné zkušenosti jako já a vidí svět stejně (nebo aspoň podobně) jako já*. Jakékoliv mluvení o je v podobných případech obtížná a nevděčná záležitost. Když to přesto zkusím, uvědomuji si své omezení.

Pokud jde o mě, hnacím motivem pro účast v dialogickém jednání byla zvědavost a „opičí“ (nebo spíše lidská?) touha zvládnout vzrušující výzvu. Jsem v psychoterapeutickém výcviku v gestaltu a psychosyntéze a na závěr prvního ročníku jsme měli za úkol připravit si a předvést nějakou scénku zachycující, co jsme se během prvního roku naučili. Protože mám ve zvyku pečlivě se připravovat, rozhodl jsem se, že si vyzkouším novou situaci – *nepřipravím se a budu při svém vystoupení dělat, co mě v ten moment napadne*. Byl to vzrušující zážitek, na který jsem byl patřičně hrdý – a pak jsem zjistil, že při dialogickém jednání podobný kousek člověk zažije během jednoho setkání dvakrát až třikrát. Ta výzva byla pro mě neodolatelná. Přesto (přesně podle statistik dr. Břicháčka) ve mně prvního půl roku převládal před jítím na scénu určitý strach (plus touha něco vymyslet, ukázat, předvést). V dalším semestru náhle strach zmizel – a s ním i přípravování. Současně s tím (ve mně) začalo hledání – o čem to vlastně je, co to tady dělám – doplněné určitou roztěkaností, ztrátou intenzity, rozpaky a také změnou vidění druhých (náhle mi naskakovalo pochopení, že ať dělají cokoli, furt jednají – a oni zatím přemýšlejí, jak by měli jednat: *jak to, že to nevidí?!*) – a teprve na konci dalšího semestru jsem pocítil uspokojení z určité vnitřní integrace (*jde to!*) – následované opět strachem (*už mi to přeče šlo, teď bych měl 'zopakovat výkon'*).

To, co jsem zažil, odpovídá popisu dr. Břicháčka – jeho příspěvek jsem vnímal jako dobré zrcadlo svých zkušeností (až na to, že pocitově nespěju – aspoň zatím – k happy-endu, který popisuje jako finální stupeň; je to pro mě stále živé, zneklidňující, neuzavřené...).

O čem se nezmiňuje ani on, je, že celou dobu pro mě bylo obrovskou vzpruhou, inspirací, radostí a potěšením pozorování výkonů druhých, jejich doprovázení v hledání, tápání, nacházení a 'vítězstvích', v rozpacích, slepotě a bezradnosti. A také dozvuky – člověk odcházel uvolněný, a přitom 'nastartovaný' na určitou hravost v jednání, prožívanou a vnímanou s radostí – nazval bych to stavem mírného výtržnictví, poněkud neodpovídajícího běžným normám chování v naší neurotické společnosti.

Když o tom uvažuji logicky (*chceš říci iracionálním způsobem, který obvykle považujeme za logický*), jedná se o velmi podivnou (*podezřelou!* (a pochopitelně iracionální)) záležitost (ostatně i těch je v životě mnohem víc, než jsme ochotni připustit) – a jsem rád, že jsem měl možnost ji zažít. (Mám chuť říct – *nezkoušejte to! Ať vás ani nenapadne podobné blbosti zkoušet! K ničemu vám to nebude! A jestli ano, budete s tím mít jen problémy (při užívání vložek Always)*).

Teď rozum do hrsti, Ladislave! Škatulky!

Jak dialogické jednání zařadit ve sféře lidské zkušenosti? Vidím je jako vysoce strukturovanou (ve výchozích podmínkách), umělou lidskou situaci, která vede k **radikálně novému** prožitku vztahu k sobě. Případá mi, že pro lidská stvoření je typické vymýšlení podobných 'umělých' situací, v kterých pak zkoušejí zvládnout nové dovednosti. Mezi podobné situace například patří (když se zaměříme na dialogické) – situace filosofického dialogu (zaměřená na psyché), tenis (zaměřený na fyzis), psychoterapie (v lepším provedení zaměřená na obojí, i když to svým názvem popírá).

V řadě případů jde o situace natolik úspěšné, že zvládnutím příslušných dovedností lze vydělávat peníze, jejich původním účelem je však hra (někdy zaměřená na sebepoznání). Co mi připadá pro tyto situace důležité, je, že se odehrávají (nebo by se aspoň měly odehrávat) **strukturovaně**, podle zadaných pravidel v **zóně (relativního) bezpečí**. To je **velmi lidské** nastavení podmínek – způsob, kterým se bráníme chaosu, nepředvídatelnosti a strachu z něho (současně některé z těchto umělých situací balancují na hraně a umožňují si v rámci strukturovaných pravidel zajišťujících bezpečí připustit si chaos více k tělu). Pokud budu chtít použít oblíbené slovo Ivana Vyskočila, jejich zvládnutím dochází k zvyšování **kondice**. Na dialogickém jednání je zajímavé, že jde o **dialog, jednání**, a o **vztah k sobě**. Spojením těchto tří věcí vzniká radikálně nová situace, s níž nemá prakticky nikdo zkušenost a která dává prostor pro 'čelní setkání' s neurčeností a chaosem **ve vztahu k sobě**. Řadu lidí láká podobnou situaci prozkoumat (zvláště když tuto 'hru' přináší někdo, kdo má u nich vysoký kredit), zažít, poznat se, 'naučit se něco' a **využívat to** (ale – co a jak?).

Když jsem s radostí sledoval vystoupení doktora Břicháčka, uvědomil jsem si, že si **pořád** s sebou nosíme vnitřního partnera, který nám **dává prostor** k určitému typu chování – k boji, k manipulaci, ke hře nebo k uvolněnému, svobodnému, kreativnímu projevu. Říká: teď si můžeš dovolit to rozbalit, teď můžeš být uvolněný a autentický, (nebo: pozor, tady to smrdí, radši někam zmiz, nebo: teď musíš ukázat, jak jsi dobřej a opovaž se selhat!).

Autenticita je vždycky dialogická! (Když si dovolím být autentický, je tam vždy jeden, který je autentický, a druhý, který mu to povoluje. A nejen povoluje – on je tím, kdo vidí svět a určuje jeho význam (nastavuje scénu), **posílá** jednajícího dvojníka „do boje“ a hodnotí ho. *Král vysílá své vojsko...*

Se zájmem jsem pak poslouchal dr. Palouše a dr. Heffernanovou – a říkal si: kdo vysílá je? Jak vypadá jejich vnitřní partner (kterého u druhých běžně nevnímáme a u sebe už vůbec ne)?

Při dialogickém jednání se tento partner náhle vynoří z pozadí (podobně jako v gestalt terapii, kdy si člověk na jednu židli posadí svého Underdoga a na druhou Topdoga (toho, který ví všechno nejlíp) – a sám má šanci stát se na okamžik třetím, jenž poslouchá jejich dialog). Moci si dovolit to zkoušet vyžaduje bezpečí. Proto jsou důležité vnější podmínky (zejména přístup vedoucího).

K něčemu podobnému dochází při psychoterapii – pacient se *v ideálním případě* učí (v akceptující atmosféře) ukázat něco autentického a jak na to reaguje, jak to sám deklaruje – a učí se tento naučený uzel rozvázat. Aby se naučil být autentický, potřebuje dobré jak vnější, tak vnitřní podmínky – resp. jak *vnějšího partnera*, tak *vnitřního partnera*!

Rozepisují se o tom také proto, že na konferenci Jaroslav Dušek řekl Ivanu Vyskočilovi, že svým žákům cosi sugeruje, a ten se bránil. Myslím si, že J. Dušek má pravdu – samozřejmě aktérům dialogického jednání Ivan Vyskočil a jeho asistenti cosi sugerují, a to velmi rafinovaně (*tak rafinovaně, že si to ani sami neuvědomují*). Sugerují **toho, kdo to vidí**, toho, který „vysílá své vojsko“ – kreativního, svobodného **vnějšího** partnera nehonícího výsledky, který vlídně, zvědavě a **s radostí** vnímá a prožívá danou situaci. Nácvičkem situace dochází k jeho *zvnitřnění* (v každém roste malý vnitřní vyskočil – podobně při Perlově práci rostl v jeho klientech malý perls; a Perls s ním i pracoval – říkal: posaďte si ho na židli proti sobě, co vám říká?, a co vy jemu?). Podobně jako u Perle dochází za Vyskočilovy přítomnosti u některých jedinců k bloku – a lépe se jim pracuje s jeho asistenty, kteří *nejsou tak dokonalí. Jsou více lidsší*.

Jaká je vlastně Vyskočilova nabídka (*co sugeruje*)?

Vnímám ji na dvou úrovních (které spolu pochopitelně souvisejí, ale přece jen se odlišují): na globální jde o **vidění světa a své role v něm**: jsme tady účelově – jako „**pracovní síla**“, nebo (jak říká Vyskočil) **svobodný antropologický subjekt**? Jako pracovní síla hledám jak si udržet a zvýšit svou kvalifikaci (a jak ji co nejlépe prodat) – to jsou dnes nejobvyklejší cíle. Jako svobodný subjekt mohu mít i jiné – smím cítit, být autentický, smím zestárnout a umřít – a mohu si i hrát. To všechno pracovní sílu odvádí od plnění povinností. (*Skoro se mi ani nechce věřit, že tohle všechno smím – spíš cítím tlak: zvyš si svou kvalifikaci! dobře ji prodej! pracuj!*)

S tím souvisí i druhá úroveň: nabídka svobodného vidění a prožívání **aktuální situace**. Co mohu dělat teď a tady? Vyskočil nabízí zvláštní hru, ve které dochází k narušení našich obvyklých stereotypů ve prospěch tvořivosti.

Při dialogickém jednání mám možnost **vnímat své jednání** (nejde jen o řeč!) a vyzkoušet si, jak na ně reaguju – jak se sám k sobě vztahuji, jak své jednání vnímám a jak **sám se sebou jednám**. To vůbec není samozřejmě a většinou to uniká naší pozornosti. A při dialogickém jednání jdeme ještě o krok dál –

pokouším se **zveřejnit to** a přežít (být přijat druhými). To je až „příliš mnoho dobrého“ najednou a chvíli to trvá, než si to člověk dovolí.

A když se konečně uvolním v té bezpečné, umělé situaci, mám šanci, že si to pak (někdy) dokážu dovolit i v situacích normálních. Pracovní síle, kolečku ve stroji, je to nanic, ale pro 'svobodný antropologický subjekt' je to zajímavá možnost. Nic víc a nic máň.

Celý tento příspěvek je postaven na určité paralele dialogického jednání a psychoterapie. Přitom mi nepřipadá, že by šlo o totéž. K jejich největšímu sblížení dochází paradoxně právě v tom implicitním, v postoji vedoucích a akceptující atmosféře, kterou vytvářejí.

Evě Slavíkové připadají vedoucí při dialogickém jednání rogersovštější než skuteční rogersovští terapeuti. To může být i tím, že situace při dialogickém jednání je vysoce strukturovaná a relativně přehledná, proto není pro vedoucí tak těžké (i když pochopitelně vůbec ne samozřejmě) udržet si laskavý, empatický a autentický přístup.

V samotné „produkci“ aktérů se však dialogické jednání a psychoterapie liší. Podle osobní zkušenosti mi připadá, že při terapii se energie „zavrtává dolů“ – do bolavých, slabých, problematických míst, při dialogickém jednání naopak „posiluje“ neproblematické („míří nahoru“). Neviděl jsem, že by si lidé při dialogickém jednání odžívali nějaké hluboké neuzavřené záležitosti. Pokud jde o psychotherapeutický výcvik, pokládám ho za poněkud složitější záležitost – rozhodně si netroufnu říct něco takového, že při něm „jde energie dolů nebo nahoru“.

Mgr. Vít Vencel Vrátit slovu jeho váhu

George Orwell na začátku svého eseje z roku 1946 „Politika a anglický jazyk“ píše: „Člověk se třeba dá na pití, protože má pocit, že nic nedokázal, a pak tím spíš nic nedokáže, protože pije. Něco dosti podobného se děje s anglickým jazykem. Stává se ošklivým a nepřesným, protože naše myšlenky jsou hloupé, ale nedbalost našeho jazyka usnadňuje, abychom měli hloupé myšlenky.“ A Orwell dále pokračuje „pokud se člověk těchto zlozvyků zbaví, může myslit jasněji a jasnější myšlení je prvním krokem k politické regeneraci“. Dále Orwell uvádí pět příkladů žurnalistických nebo politických textů, které představují různé formy tohoto bezmyšlenkovitého myšlení, které se projevují především používáním omšelých metafor, frází, dlouhých slov na místě krátkých a žurnalistických řečnických figur. Pokud si tyto příklady přečtete, hned vás napadne, že se jen málo liší od toho co můžete slyšet nebo vidět v televizi nebo v novinách, a ke vši hrůze, že můžete slyšet i sami sebe, jak mluvíte stejně.

A na tomto místě mne při čtení Orwelova eseje napadlo, že není mnoho příležitostí, při kterých by člověk mohl naslouchat tomu, co říká. A že jedna z nich, je to, čemu se říká „dialogické jednání“.

Dialogické jednání zachází s řečí a jazykem, bez toho je asi těžko možné. Vyjevuje se v řeči a jazyce. Řeč v dialogickém jednání se ale liší od řeči, kterou vedu třeba teď na tomto místě. Řeč v dialogickém jednání je zveřejněným posloucháním sebe – svého myšlení – (a tím nemyslím zpověď, zveřejňování tajných myšlenek) – ale naslouchání samotného myšlení. Dialogické jednání není psychiatrická, mystická nebo zdravotnická technika, která by měla člověka uvést do nějakého stavu, ve kterém jsou slyšet hlasy, které jinak neslyšíme, nebo která by měla změnit naší mysl. Dialogické jednání se odvíjí od bdělého myšlení, myšlení probuzeného a od naslouchání tohoto myšlení.

Naslouchat – to je zde obraz pro pozornost a soustředění. Z divadelní zkušenosti víme, co dokáže usebraná pozornost. V našem případě ji upíráme sami na sebe. A na to co říkáme, co zveřejňujeme.

Naše řeč je v zajetí „nedbalého jazyka“, frází a novinářských obrátů – mrtvých slov – protože dnes a denně si musíme překládat to, co nám veřejně činní lidé předkládají jako jazyk a myšlení.

U politiků to možná pokládáme za přirozené, a tajně si myslíme, že to co říkají nemyslí vážně. A to takzvané „diplomatické vyjadřování“ pokládáme za klad a ne za žvást. Když ale sami mluvíme nebo píšeme, sami se k žvanění uchylujeme, protože je to to první, co nám vytane na mysl. To, že se smíříme se žvásty nám sice ušetří „značné duševní úsilí“, ale zároveň „zamžít smysl toho co říkáme, nejen vzhledem k posluchači nebo čtenáři, ale i k nám samým.“

Dialogické jednání je možností, jak sami u sebe toto obklíčení mrtvou řečí prorazit a pustit se svobodně do řeči – anebo nechat řeč, aby se pustila do nás. Dialogické jednání se samo brání mrtvé řeči. V mrtvé řeči není možné jednat. V prvním okamžiku se objeví její nekonkrétnost a bezvýznamnost. Sami sebe se musíme zeptat: Co to žvaníš?

Toto rozpoznání mrtvé řeči, by bylo samo o sobě jen intelektuálním poznatkem, kdyby nám zveřejňování jako podmínka dialogického jednání, neumožňovalo zažít jako osobní zkušenost. A ta se pamatuje lépe než slovní pravidlo, protože si ji zapamatuje celé tělo. A celému tělu by se pak mohlo udělat špatně, když místo „myslím“, to je Orwellův příklad, řeknu „Podle mého názoru není neospravedlivitelný předpoklad...“ nebo jinou pitomost.

Myslím si, že dialogické jednání je cestou k poznání přesného myšlení a může nás vést i k tomu myslet jasně. Dokonce nás k němu nutí, protože není možné líně naslouchat, není pak nic slyšet. Nutí nás k aktivnímu myšlení, zatímco každá fráze vede, stejně spolehlivě jako odpad do kanálu, k rezignaci. Takto pojato, pak souvisí i s vášní k poznávání pravdy.

Nejlepším příkladem jasného myšlení jsou právě Orwellovy eseje. Při jejich čtení můžete totiž získat také téměř fyzický pocit jasu, ve kterém slova mají smysl a zdá se, že úplně přirozeně a harmonicky spojují myšlení a řeč.

Orwell ukazuje na příkladech politického jazyka jeho nesmyslnost a škodlivost. Tím, že jsme si na tuto politickou řeč zvykli, jsme ji často přijali do svého myšlení. Jejím přijetím si sami bráníme v jasném pohledu na sebe samé a máme se proč cítit provinile, když nenalzáme slov proti argumentům profesionálně mrtvé řeči (žurnalistům, politikům, úředníkům), kteří ji ovládají neskonale přirozeněji než my. Jak říká Orwell v jiném svém eseji: Je třeba „odmítnout se nechat klamat, pokud jde o pravou povahu věcí.“

Doufám, že jsem svou řečí nezatemnil Orwellovy myšlenky natolik, abych vás odradil od toho přečíst si jeho eseje sami.

- 1) S odstupem času si myslím, že mi výcvik dialogického jednání jako nový zážitek přinesl celkem snesitelné trauma vstupních situací, kdežto chvíle, kdy se to dařilo, byly něčím poměrně známým, pěkným a – bohužel – hodně zasutým zážitkem.
 - 2) V nedivadelní podobě můžeme dialogické jednání vidět i sami prožívat poměrně často tam, kde opravdu o něco jde. Nazývají-li účastníci efekty výcviku dialogického jednání zcela novým zážitkem, je to pro mne důvod sdílet názor, že se na jejich reflexi skupinová sugesce významně podílí. Netvrdil bych, že je to chyba. Myslím si, že je chyba tuto informaci nemít a neuvědomit si, že tu může vzniknout i určitá závislost.
 - 3) V tréninku je pravda aneb při hledání obtížné cesty se zpravidla zabýváme skutečnými problémy (byť svými vlastními). Dialogické jednání je tedy v tréninku zpravidla použito k artikulaci a sdělení skutečných problémů. V tomto smyslu je trénink snadný, kdo má co dělat sám se sebou, nemluví do větru a když se hra daří, tak taky nelže: tj. má co vyjádřit a umí to vyjádřit.
 - 4) Výuka „vědecky podložených poznatků“ bývá mylně pokládána za „automaticky správnou výuku“. „Sdělování pravdivých poznatků“ však není totéž co „pravdivé sdělování poznatků“, které je pro zdravou výchovu (i pro zachování integrity samotného učitele) důležitější. Dialogické jednání tedy může „pravdivému sdělování poznatků“ s klidným svědomím sloužit. Navíc „pravdivé sdělování poznatků“ dialogičnost jednání evokuje i u lidí speciálně netrénovaných. Za „pravdivé sdělování faktů“ pokládám např. to, je-li navozena historická situace „před vznikem poznatku“, aby bylo skutečným dobrodružstvím dozvědět se, jak k danému vědění došlo, jak se vědění zrodilo nebo mohlo zrodit (rekonstrukce může být i hypotetická). Umí to např. Paul de Kruif, hůře už většina školních učebnic.
 - 5) Ani dobře natrénované „dialogické jednání“ k výchovně úspěšnému prezentování pseudoodpovědí nepřispěje. Proto bych dal přednost tomu, kdyby si pedagogové dělali tato i jiná psychosomatická cvičení nezakrytě jen pro svou kondici (a potěšení) a nemysleli si ani na chvíli, že se takovým arsenálem překlene nedramatičnost či nepointovanost obsahu výuky.
 - 6) Jakékoli oddělování pojmů „mám co říct“ a „umím dialogicky jednat“ mi připadá zcela nešťastné. Teprve společný jmenovatel, jenž zní „nelhat“, je samonosným pojmem. Viz znovu bod 2).
 - 7) Doufám, že pro budoucího pedagoga bude tvorba a udržování vlastní psychosomatické kondice stejně důležité jako znalosti. V tomto by jistě mohli být herci, muzikanti (ale i sportovci) pedagogům vzorem.
 - 8) Jako zajímavé čtení doporučuji knihu:
Feynman, R.P., Leighton R.: To snad nemyslíte vážně!, Mladá fronta, 1989
-

Závěrem

Máme-li uzavřít konferenci věnovanou dialogickému jednání jako otevřené otázce, je třeba poděkovat všem účastníkům, přednášejícím i diskutujícím, všem, kdo napomohli jejímu zdárnému průběhu. Účelem konference bylo nejen zveřejnění problematiky jedné oblasti činnosti Katedry autorské tvorby a pedagogiky, ale hlavně setkání lidí zajímajících se o tuto problematiku. Přednesené příspěvky, diskuse i debaty v kuloárech ukázaly, že jde o problematiku živou, která vyžaduje další zpracování. Ukázala se potřeba doplnit dosavadní dominantně nepředmětné a neúčelové pojetí zřetelem předmětným. To znamená pracovat na vymezení základních postupů, charakteristik, celkové povahy, úrovní a jejich ukazatelů, prostředků i dosažitelných cílů atp.

V rámci zpracování toho, co bychom mohli pracovně nazvat didaktikou dialogického jednání, jde také o jeho promyšlené propojení s ostatními psychosomatickými disciplínami, s výchovou k hlasu, k řeči a k pohybu a že je zaměřuje k vlastnímu smyslu studia. Za vlastní smysl studia můžeme v této etapě považovat sebepoznání, otevřenost a svobodu. Tedy ty hodnoty, které jsou sice tak často zdůrazňované, ale málokde nacházejí pole pro svůj rozvoj. S tím samozřejmě souvisí i probouzení takových prožitků a událostí jako je empatie, intuice a souhra. Znamená to, že nepředmětné dialogické jednání by možná mohlo později doplnit a zavádět dosud převládající předmětné či „školské“ pojetí. Je třeba trvale mít na zřeteli, že zdůrazňování jen jedné cesty může mást. Jsou nutné vždy obě, nepředmětná a předmětná ve vzájemném dialogu.

E.V.